

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Dāvis Šimanis. Vēsturiskā kino un vēstures zinātnes diskursīvās atšķirības ●
Andrejs Vasks. Dzintars bronzas un senākajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā ●
Konrads Bobjaņskis. Bauska Žečpospolitas un Zviedrijas kara laikā 1658.–
1660. gadā ● *Leo Dribins.* Vāciešu un ebreju deportācija no Kurzemes un
Vidzemes guberņām Pirmā pasaules kara gados ● *Līva Klabere.* Pēcnāves masku
veidošanas tradīcija Latvijā Republikā (1918–1940) ● *Ainārs Bambals.* PSRS
VDK un IeM represīvo iestāžu dokumenti Latvijas, Lietuvas un Igaunijas
arhīvos ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ● Personālijas ●
In memoriam

2015

1

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” indeksēts EBSCO datubāzē

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONS, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILĪTA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILČĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktors:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Dāvis Sīmanis*. Vēsturiskā kino un vēstures zinātnes diskursīvās atšķirības/
Dāvis Sīmanis. Discursive Differences between Historical Films and Scientific Historical Research. 5
- Andrejs Vasks*. Dzintars bronzas un senākajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā/
Andrejs Vasks. Amber in the Bronze and Pre-Roman Iron Age in the Territory of Latvia. 28
- Konrads Bobjačiņskis*. Bauska Žečpospolitas un Zviedrijas kara laikā 1658.–1660. gadā/
Konrad Bobiatyński. Bowsk during the War between Polish-Lithuanian Commonwealth and Sweden in 1658–1660. 48
- Leo Dribins*. Vāciešu un ebreju deportācija no Kurzemes un Vidzemes guberņām Pirmā pasaules kara gados/
Leo Dribins. Deportation of the Germans and Jews from the Provinces of Kurzeme and Vidzeme during World War I 70
- Līva Klabere*. Pēcnāves masku veidošanas tradīcija Latvijas Republikā (1918–1940)/
Līva Klabere. Tradition of Death Mask Making in the Republic of Latvia (1918–1940) 88
- Ainārs Bambals*. PSRS VDK un IeM represīvo iestāžu dokumenti Latvijas, Lietuvas un Igaunijas arhīvos/
Ainārs Bambals. Documents of the Repressive Institutions of the KGB and the Ministry of the Interior of the USSR in the Archives of Latvia, Lithuania and Estonia 119

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

<i>Ēriks Jēkabsons. Latvijas konsulāta darbība Vitebskā 1930.–1931. gadā: Baltkrievijas latviešu aspekts/</i> <i>Ēriks Jēkabsons. Activities of the Latvian Consulate in Vitebsk (1930–1931): The Aspect of Latvian-born</i> <i>Belarusians</i>	157
---	-----

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE.	180
---	-----

RECENZIJAS/REVIEWS

<i>Vana Tallinn, XXIV (XXVIII). Vāljaandja Raimo Pullat.</i> <i>Tallinn: Estopol, 2013. 368 lk. (Senā Tallina,</i> <i>XXIV (XXVIII). Izdevējs Raimo Pullats);</i> <i>Vana Tallinn, XXV (XXIX). Vāljaandja Raimo Pullat.</i> <i>Tallinn: Estopol, 2014. 528 lk. (Senā Tallina,</i> <i>XXV (XXIX). Izdevējs Raimo Pullats)</i> <i>(aut. Linda Dumpe)</i>	189
--	-----

PERSONĀLIJAS/NOMINA.	196
------------------------------	-----

IN MEMORIAM	198
-----------------------	-----

AUTORI/AUTHORS	207
--------------------------	-----

ZINĀTNISKIE RAKSTI

VĒSTURISKĀ KINO UN VĒSTURES ZINĀTNES DISKURSĪVĀS ATŠĶIRĪBAS

Dāvis Sīmanis

Mg. hist., Latvijas Kultūras akadēmijas lektors

Zinātniskās intereses: vēstures naratīva konstrukcija un reprezentācija kinofilmās. Autors izstrādā promocijas darbu “Vēstures naratīva konstrukcija kino: Dienvidu renesanses modelis”.

E-pasts: davis.simanis.jr@gmail.com

Vēstures skaidrojums kinomākslā ir spēcīgākais publiskais vēsturisko priekšstatu veidotājs 20. un 21. gadsimtā. Šobrīd Latvijā tapušas un top vairākas filmas, kuras interpretē Latvijas vēsturi, tādējādi aktualizējot problemātiku attiecībā uz vēstures atveidojumu kino. Raksts konceptualizē vēstures zinātnes un vēsturiskā kino diskursīvās īpatnības, kā arī analizē to atšķirības, lai radītu bāzi turpmākiem pētījumiem attiecībā uz vēsturisko filmu atbilstību vēstures zinātnes skatījumam. Tiek iezīmēta alternatīva vēstures naratīva iespēja – kinofilmu radīta hibridizēta vēstures izklāsta forma, kurai nepieciešama jauna metodoloģiska pieeja.

Atslēgas vārdi: vēsturiskais kino, historiofotija, naratīvs, attēls, vēstures reprezentācija.

IEVADS

Vēstures reprezentācija kinomākslā ir spēcīgākais publiskais vēsturisko priekšstatu veidotājs 20. un 21. gadsimtā. Kino lielā mērā ir pārņēmis vēsturiskā romāna funkcijas un kā struktūra dominē sabiedrības izpratnē par vēstures gaitu. Pēdējās desmitgadēs atsevišķi vēsturnieki pasaulē, tostarp Roberts Rozenstouns (*Robert Rosenstone*), Pjērs Sorlēns (*Pierre Sorlin*), pievērsušies pētījumiem par kino kā medija ietekmi uz vēstures naratīvu, tiek izstrādāta pētnieciskā metodoloģija un analizēta dažādu vēsturisko laikmetu kino atveidojuma atšķirības.¹ Latvijā šāda veida pētījumi nav veikti, lai gan tieši šobrīd tapušas un top vairākas filmas, kuras interpretē Latvijas vēsturi 20. gadsimta pirmajā pusē

(“Rīgas sargi”, 2007, režisors Aigars Grauba; “Sapņu komanda 1935”, 2012, režisors Aigars Grauba; “Melānijas hronika”, pirmizrāde plānota 2015, režisors Viesturs Kairišs; u.c.).

Raksta mērķis ir konceptualizēt vēstures zinātnes un vēsturiskā kino diskursīvās īpatnības, kā arī analizēt to atšķirības. Diskusija par kinematogrāfiskā un rakstveida vēstures diskursa atšķirībām, kas aktivizējusies, sākot ar 20. gadsimta 80. gadu otro pusi,² ir iespējama, pateicoties poststrukturālisma filmu teorijā jau 20. gadsimta 50. gados aktualizētiem jautājumiem par kino valodu un kino semiotiku, kas veduši pie padziļinātiem pētījumiem attiecībā uz kino medija raksturīgākajām pazīmēm un kapacitāti. Franču kino teorētiķis Kristiāns Mecs (*Christian Metz*) apliecināja, ka kino semantiskajam spēkam nav robežu un nav tādas cilvēciskas pieredzes, par kuru filma nevarētu runāt. Filmas vēstījums ir piesātināts, jo tas aktivizē vairākus izteiksmes veidus.³ Filma sastāv no kustīgiem fotogrāfiskiem attēliem, kas imitē pasaulē novērojamās parādības – semantisko apzīmētāju sistēmu, kas bieži vien tiek uzskatīta par filmas diskursa būtiskāko iezīmi. Kinematogrāfiskā attēlā var tikt iekļauts rakstītais vārds paskaidrojošu titru formā vai kā uz filmas fiksēts rakstītais teksts – vēstules, avīžu teksti, datora ekrāna u.c., kas ir daļa no kopējās diegēzes, kā filmu teorijā tiek apzīmēts viss stāsts, kas redzams uz ekrāna, ietverot gan tēlus, vietas, notikumus, gan darbības un priekšmetus. Vizuālo sistēmu papildina filmas skaņu celiņš, kas nodrošina gan dialogu un naratora aizkadra balsi, gan trokšņus (diegēzi definējoša izteiksme), gan mūziku. Vizuālās un audiālās izteiksmes savstarpējā saistība pastiprina kino diskursa komplicētību un ietekmi uz skatītāju. Bez tam filmas vēstījuma daudzveidība padara to par efektīvu komunikācijas instrumentu, jo sevišķi tādēļ, ka filmas sevī ietver verbālu diskursu gan rakstveidā, gan mutiski, tādējādi kino spēj izmantot visus valodas semantiskos resursus.⁴ Turpretī tradicionālais vēstures diskurss, paplašinoties izklāsta veidiem, konstrukcijai un vēsturnieku izmantotās valodas formām, kļūst arvien fragmentētāks. Tas arvien vairāk aktualizē jautājumu par vēsturnieku konstruētā naratīva

autoritāti un objektivitāti, tādējādi virzot vēsturi reprezentācijas krīzes virzienā.⁵

Lai izprastu diskursīvās atšķirības starp vēstures zinātnes aprobēto naratīvu un filmu radīto, nepieciešams apskatīt līdzīnējās pētniecības tradīciju attiecībā uz vēsturisko filmu naratīva traktējuma problēmām. Rakstā tiek apskatītas vairākas šīs atšķirības noteicošas grupas – vēsturiskie nosacījumi, kas parādās līdz ar kino medija rašanos 19. gadsimta otrajā pusē; jautājuma līdzīnējās pētniecības ietekme mūsdienās; zinātnes un kino medija kā kategoriju atšķirības. Jāapkopo arī nosacījumi, kuri akadēmisko pētnieku skatījumā neļauj filmām adekvāti reprezentēt vēsturi, pievēršoties tām atšķirībām vēstures izklāstā, kas saistītas ar sižeta un tēlu konstrukcijām. Īpaša nozīme jāpievērš kino dramaturģijas ietekmei uz vēstures zinātnes piedāvātā skatījuma pārveidi. Rakstā arī tiek iezīmēta alternatīva vēstures naratīva iespēja – kinofilmu radīta hibridizēta vēstures izklāsta forma, kura atrod savu metodoloģisko pieeju – historiofotisko analīzi. Pateicoties 1988. gadā žurnālā *The American Historical Review* publicētajam Heidenā Vaita (*Hayden White*) rakstam “Historiogrāfija un historiofotija”,⁶ kur pirmoreiz tika ieviests konstruētais termins “historiofotija”, radās kino veidotā vēsturiskā naratīva piedāvājums.

DISKURSĪVO ATŠĶIRĪBU VĒSTURISKIE NOSACĪJUMI

19. gadsimtā tika ieviesti jauni optikas līdzekļi un mehānisks attēlošanas veids, kas piedāvāja mākslai veidu, kā atspoguļot apkārtējo realitāti, kustību cauri telpai un laikam, neaprobežojoties tikai ar statisku tās fiksāciju. Plašākas realitātes norises, telpā un laikā notiekošo neskaitāmo kustību nozīme, ko vēsturnieks Tonijs Barta definē kā vēsturi, kā arī pagātnes iespējami precīzāks atstāsts, ko definē kā vēsturisko naratīvu, ieguva jaunas reprezentācijas un rekonstrukcijas iespējas.⁷ Reprezentācija kļuva par kino kā jauna medija nozīmīgāko uzstādījumu, ko nodrošināja tā spēja dokumentēt vai rekonstruēt atsevišķus notikumus un darbības.

Iepriekš fotogrāfijai savā statiskajā formā nebija izteiktas naratīva tradīcijas, kas to vienotu ar narativitāti glezniecībā vai līdzīgām tradīcijām citās naratīvu mākslās – dramaturģijā, literatūrā, mutvārdu liecībās. Līdz ar ekrāna iespējām rekonstruēt kustību kino sāka kultivēt narativitāti un atklāt vēsturi, tādējādi kļūstot par visietekmīgāko mediju.

Kino un vēstures mijiedarbības novērtējumam īpaši būtisks ir attēla verifikācijas process un tā salīdzinājums ar akadēmisko vēstures naratīvu. 19. gadsimta vēstures pētniecības tradīcija ar konvencionālās vēstures avotu kritikas ietvaros pārbaudāmiem pagātnes vērtējumiem lielā mērā ietekmēja 20. gadsimta pozitīvisma tradīciju, kas noteica tikai verificējamu avotu un datu izmantojamību vēstures izpētē. Turklāt visā 20. gadsimtā šī pieeja lielā mērā turpināja ieņemt centrālo vietu akadēmiskajā laukā. Līdz ar attēla reproducēšanas iespējām, kas sasniedza ļoti plašu auditoriju, lielu nozīmi jau 19. gadsimtā ieguva vēsturisku notikumu ilustrācijas, kas pakāpeniski no ofortiem progresēja līdz fotogrāfijām. Masu medijos varēja vienkāršotā veidā nodot versijas par pagātni vispārējai auditorijai, turklāt šķietami neapstrīdamā formā. Kustīgo attēlu un skaņas reproducēšanas mediji noslēdza 19. gadsimtu, piedāvājot apkārtējās pasaules ierakstīšanu, tādējādi sabiedrībā radot jaunu varbūtības, ticamības un izskaidrojuma situāciju – iespēju cilvēkiem notikumus skaidrot dažādos veidos.⁸ Kinematogrāfs, pateicoties savam reālismam, piedāvāja paplašināt pasaules ainas – tagadnes un pagātnes – interpretācijas iespējas.

Vēsturnieki varēja piedāvāt naratīva materiālu, ko kinematogrāfiski realizēt, pat vēl neaptverot jaunās mākslas retorikas izmantošanas potenciālu. Tomēr akadēmiskā vide reaģēja ļoti inerti, noraidot nepieciešamību koriģēt filmu vēsturiskos sižetus, tādējādi vēsturiskā naratīva konstrukciju strauji pārņēma paši filmu veidotāji. Lai arī akadēmiskie vēsturnieki varēja notikumu attīstību piebremzēt, tomēr līdz pat 20. gadsimta 30. gadu sākumam, kad parādījās Amerikas kinoproducentu asociācijas vēstures nodaļa, netika izveidotas nepieciešamās vēstures institūcijas,

lai ietekmētu kino vēsturiskā satura atbilstību akadēmiski pētītai pagātnei. Turklāt arī turpmāk šī akadēmisko vēsturnieku darbība bija mazefektīva un tās ietekme minimāla.⁹ Jau pašas kino īpašības – spēja uz viena un tā paša ekrāna bez būtiskas atšķirības radīt patiesīgumu un mākslīgumu, darbību un tēlojumu, dokumentālo filmu un spēlfilmu – nozīmēja pārējo publiski pieejamo zināšanu sfēru nobīdīšanu malā.

Jāņem vērā, ka 20. gadsimta otrās desmitgades laikā attēla fragmentācija un mobilitāte sāka ietekmēt visas mākslinieciskās reprezentācijas formas, turklāt ieguva atbalstu filozofijā līdz ar Ludviga Vitgenšteina (*Ludwig Wittgenstein*) “Loģiski filozofisko traktātu”. Pakāpeniski māksla pārņēma atsvešinātus dabisku ķermeņu attēlus, kas bija telpiski atrauti no to skatītājiem, un ikdienas atveidu, kas bija attālināts no ikdienas dzīves, tādējādi parādījās arī šķirtne starp stāstu ārpus un iekšpus medija. Šo transkorporālo procesu veicināja arī citi mediji – prese, telegrāfs un telefons. Ķermeņi un balsis tagad tieši uzrunāja, bet tiem nebija fiziskuma. Tie kļuva par attālinātām vienībām, kas vienlaikus iedarbojās nepastarpināti un nodrošināja alternatīvas dzīves atspoguļojumu. Tā bija attālināti klātesoša – tagadne, kas atrodas pagātnē, bet pastāv, pat ja objekta vairs nav. Tas, ko prāts un modernitāte ienesa pozitīvisma zinātniskajā izpratnē, izpleta cilvēces apziņas prasību amplitūdu, un bija nepieciešams jauna tipa prāts, lai aptvertu mainīgo mediju vidi. Realitātes fragmentēšanās un daudzslāņainība, ko ienesa mediji, lielā mērā noteica cilvēku apziņas adaptāciju pavisam jaunai realitātes situācijai, ko var raksturot kā “sirreālu”, jo tajā vairs nepastāvēja nemainīgi atskaites punkti. Secīgi 19. gadsimta pozitīvisma pieejas piesātinātais modernisms transformējās protopostmodernā zināšanu nedrošībā.

Šis realitātes neatgriezeniskais dalījums ir jāskata arī kā fenomēns, kas noteica pilnīgi jaunu skatīšanās pieredzi, jo nepastāvēja iepriekšēja tradīcija ieraudzīt ekrānā atdzīvīnātu pagātnes attēlojumu, tās pārņemšanu tagadnē. Bija jāapgūst dramatisēšanas paņēmieni jeb kino teorētiķa Bēlas Balāža (*Béla Balázs*) vārdiem –

jauna kino valoda.¹⁰ Līdz ar 1910. gadu notiek pakāpeniska pāreja uz kino protovalodu, tādējādi skatītāji varēja identificēt sevi šajā reālistiskākajā medijā, kas ir vistuvākais nepastarpinātai komunikācijai, izmantojot pamatiemaņas – nolasīt varoņu sejas izteiksmes un žestus. Vienlaikus viņi tika konfrontēti ar izkadrētu, naratīvā balstītu kadru apkopojumu, kas sākotnējā fāzē šķita ļoti mākslīgs un neadekvāts. Saskaņā ar Balāžu tieši režisors Deivids Vorks Grifits (*David Wark Griffith*) spēja izveidot šo kino protovalodu, lai veiksmīgi pārvarētu realitāšu nošķirumu caur konkrēti fiksējamiem kino paņēmieniem – tuvplānu/kopplānu maiņu, precīzu dramatisko kadrējumu, mizanscēnas attīstību u.c. Atsevišķie kadri nebija vienīgā pastāvošās sistēmas dekonstruējošā un rekonstruējošā inovācija. Vēl komplicētāki bija atsevišķo kadru mainīgie skatu punkti. Tāpat arī kadru secīgums, kas rada šķietami savstarpēji saistītas asociācijas, ļaujot montāžai turpmāk formēt naratīvās asociācijas, radot saikni starp laiku un telpu – jaunu naratīvo laiktelpu, specifisku kinematogrāfisko diegēzi.

Savukārt 20. gadsimta 20. gados padomju režisors Vsevolods Pudovkins (*Vsevolod Pudovkin*) radīja savu teoriju, ka filmas ne tik daudz tiek filmētas, kā “būvētas”. Šajā konstruēšanas procesā varēja ieraudzīt jaunu diegētisko pieeju objektiem, tēliem un darbībām, un – būtiskākais – vēsturiskajai realitātei.¹¹

Visplašāk vēstures naratīva reprezentācijas iespējas filmās ir pētītas franču strukturālisma un poststrukturālisma ietvaros. Šie filozofijas virzieni pārstāvēja pozīciju, ka vēsture ir tikpat lielā mērā process, kas konceptuāli ir atrauts no cilvēku izpratnes par vēsturisko attīstību, kā nodarbošanās ar pagātnes interpretēšanu. Franču poststrukturālisma teorijā attiecībām starp apziņu kā vēsturiski veidotu tagadni, tās demonstrēšanu kā tagadni un pagātnes demonstrēšanu kā vēsturi ir tikusi pievērsta vislielākā uzmanība. Šajā teorētiskajā tradīcijā vislabāk var noteikt ietekmes, kas rosina postmodernu pieeju pagātnes nozīmei.¹²

Pēc Otrā pasaules kara jaunajai literatūras kritikas teorijai, kura pievērsās autora kā “demiurga” nodoma analīzei, ir bijusi būtiska loma, lai izprastu dokumentālu naratīvu būtību, un tā

sniedz noderīgus analītiskos instrumentus, lai analizētu vēsturiskās filmas. Tomēr literatūras kritikas teorija balstās uz rakstīto tekstu pētniecību, un, salīdzinot to ar filmu naratīviem, jāņem vērā atšķirības starp rakstītā naratīva ekskluzīvi verbālo dabu un filmas – audiovizuālo. Tas rada problemātiku par struktūrām un metodoloģiju, kas nodod naratīvu un diskursīvo informāciju; kādā veidā vēsturnieku rakstītā valoda, filmu režisoru audiovizuālā valoda veido vēsturisko notikumu atspoguļojumu? Rakstā “Historiogrāfija un historiofotija”¹³ Heidens Vaits aicina vēsturniekus mainīt viņu pieeju vizuālajiem materiāliem. Viņš uzsver, ka fotogrāfiskā attēla un kinematogrāfijas laikmetā vēstures avoti ir biežāk vizuāli vai audiovizuāli nekā verbāli. Bez tam šie avoti neattiecas tikai uz tagadnes fiksāciju, bet arī uz pagātnes rekonstrukciju vai reprezentāciju. Ieslēgta rakstītās valodas disciplinā, akadēmiskā vēsture nav spējusi atzīt vizuālo mediju specifiku un centusies likvidēt attēla nozīmi, to denominējot līdz ilustrācijas statusam – vienkāršam rakstītā diskursa papildinājumam. Tomēr attēls nav tikai kārtējais vēsturiskās informācijas avots. Tas var radīt “piltiesīgu diskursu” ar attēlošanas veidiem, kas fundamentāli atšķiras no rakstītās valodas. Vaits uzskata, ka vizuālam vēstures attēlojumam piemīt specifiska radīšanas ģenialitāte, it sevišķi attiecībā uz “ainavu, vietu, atmosfēru, kompleksiem notikumiem, tādiem kā kari, kaujas, ļaužu masas, un emocijām”,¹⁴ jo šādi attēlojumi ir ne tikai ticamāki, bet arī precīzāki par tekstu. Jāņem vērā, ka ticamība no akadēmisko vēsturnieku puses nevarētu tikt uzskatīta par kvalitāti kino radītajā vēstures naratīvā. Vaits vizuālās liecības jeb kino attēlu kā avotu atzina par līdzvērtīgi nozīmīgu vēsturnieku darbā. Citi vēsturnieki un kino vēsturnieki norāda, ka kino traucējoši ietekmē pagātnes izziņas veidus, ko historiogrāfija tradicionāli ir uzskatījusi par leģitīmiem. Roberts Rozenstouns runā par filmu “jaunajiem veidiem, kā domāt par mūsu pagātni”, kurus vēsturnieki varētu uzskatīt “par neapmierinošiem, jo tie izvairās no vārdu ierobežojuma un piedāvā elementus – vizuālus, akustiskus, emocionālus, neapzinātus –, kurus mēs nezinām, kā ietilpināt mūsu zināšanās”.¹⁵

PĒTNIECĪBAS TRADĪCIJU ATŠKIRĪBAS

Vēsturisko filmu kritika ir cieši saistīta ar teorētiku aprioro pieņēmumu, ka var pastāvēt homogēna koncepcija par vēstures attēlojumu kino, taču šādā pieņēmumā jau pamatā ir ierakstīts konflikts starp filmu kā mediju un vēsturi kā akadēmisku disciplīnu. Uz šāda traktējuma kategoriālo kļūdu norāda Stefans Mihaels Šrēders (*Stephan Michael Schröder*). Pastāvot uz to, ka vēsture ir diskursīvi konstruēta, viņš noraida kino kā vēstures mediju. Kritiski distancējoties no homogēna “vēsturiskās filmas” skatījuma, Šrēders aicina atteikties no mēģinājumiem savienot zinātnes un medija kategorijas.¹⁶

Izplatītais skatījums uz kino kā nevēsturisku mediju veicina stipru polarizāciju starp kino veidotājiem un vēsturniekiem, jo netiek analizētas atsevišķas problemātikas detaļas, vienkārši ieņemta savstarpēji izslēdzoša pozīcija. Ekstrēmi atšķirīgais problēmas skatījums vienlaikus ir arī vēstures kā zinātnes novērtējums korelācijā ar teorijām, kas attīstījušās vēstures filozofijā 20. gadsimta otrajā pusē. Radikālākais un konservatīvākais skatījums, ko precīzi parāda Viljams Hjūzs (*William Hughes*), noraida filmas kā neizbēgami kļūdainas attiecībā uz vēstures izklāstu. Hjūzs uzskata, ka tās tikai demonstrē, kā tiek atstāts noteikts aktuālā laikmeta nospiedums pie katras jaunas vēstures interpretācijas. “Filmas, līdzīgi kā citi artefakti, ir priekšmeti, kurus veidojuši cilvēki. To forma un funkcija norāda uz to radījušās kultūras ekonomiskajiem un tehnoloģiskajiem impulsiem.”¹⁷ Bieži šis Hjūza teiktais tiek papildināts arī ar ietekmes faktoru, ko raisa filmu veidotāju nacionālā vai etniskā piederība.

Centieni translēt vēsturi filmā kopumā centrējas uz jautājumu par to, kas tiek zaudēts šajā translēšanas procesā. Tradicionālā pieeja paredz, ka tādējādi tiek zaudētas vairākas lietas, piemēram: precizitāte detaļās, skaidrojuma komplikētība, autora historioloģiskās refleksijas kritiskās dimensijas, vispārinājumu kvalifikācijas, ko padara par nepieciešamu, piemēram, dokumentālu liecību neesamība vai nepieejamība.¹⁸

Pretēji konvencionālistu viedoklim, jaunu uzstādījumu pārstāv citu autoru grupa, piemēram, Marks Ferro (*Marc Ferro*), kura liberālais skatījums paredz, ka, pat pieļaujot faktuālas kļūdas, vēsturiskās filmas kā dokuments pilnībā spēj fiksēt veidu, kā notiek jauna vēstures stāsta veidošana. Turklāt tas nav tikai dekonstrukcijas vai rekonstrukcijas process, bet oriģināls pienesums izpratnei par pagātnes fenomenu un tā attiecībām ar tagadni.¹⁹ Tādējādi kino šķiet modernāks vēsturnieks, jo tam ir pieejama mehāniska “atmiņa”, kas visus ļoti atšķirīgos un unikālos pasaules fenomenus reģistrē vienlīdzīgi. Savā veidā kamera ir kino privilēģētā vēsturiskās “domāšanas” tehnika, jo fotogrāfiska pasaules iemūžināšana apraktīs vairāk, nekā normāls novērotājs pat varētu gribēt atklāt. Īans Džārvijs (*Ian Jarvie*) apstiprina šādu pozīciju ar savu tēzi, ka vēsturisko notikumu un procesu kino reprezentācijas “informatīvais lādiņš” nenovēršami tiek reducēts, apskatot jautājumu, vai “datu vājināšana” uz ekrāna “darbojas kā slikta vēsture”.²⁰ Roberts Rozenstouns pievienojas Džārvijam, savā izpētē pievēršoties ne tik lielā mērā vēsturiskai filmai pašai par sevi, “bet jaunajiem vēstures veidiem, ko kino kā medijs padarījis iespējamus. Jauni ceļi, kā domāt par pagātni.”²¹ “Lingvistiskais pagrieziena” jeb strukturālistu ierosinātā humanitāro zinātņu fokusa maiņa lingvistisko struktūru izpētes virzienā 20. gadsimta 60. gados vēstures zinātnē padarīja problemātisku iepriekšējo dalījumu starp dokumentālo un spēles kino, jo to valodiskās formas bija līdzīgas. Šo hibridizāciju starp abiem kino virzieniem Ferro pamatoja šādi: “Kino – realitātes attēlojums vai ne, dokuments vai ficija, patiess stāsts vai tirs izgudrojums – ir Vēsture.”²² Ferro uzskatam, ka jebkura veida filmu var uztvert kā dokumentu sava izejas punkta kontekstā, joprojām ir daudz sekotāju mūsdienās.

Audiovizuālā medija izpēte pārvar tradicionālās vēstures rakstīšanas prakses. Kino netiek saprasts tikai kā metavēsturisku refleksiju cēlonis, bet vienlaikus arī kā šo refleksiju precīza mediālā transformācija. Tādējādi var runāt par vēsturiskās filmas postmodernizāciju. Tas, pēc Rozenstouna uzskatiem, nozīmē, ka

postmodernais “vizuālais medijs” atbrīvo no domas, ka, “iespējams, vēsture ir mirusi tādā pašā veidā, kādā miris ir Dievs”.²³ Postmodernā pieeja atbrīvo arī no vēsturiskā kino kritiķu izvirzītā argumenta, ka pastāv sociāla konvencija uzskatīt kameru par reprezentācijas līdzekli, caur kuru pasaule tiek portretēta tieši un šķietami arī bez cilvēku iejaukšanās. Ferro piedāvā šo konvenciju izmantot, lai pētītu jaunā vēsturiskā teksta funkciju sabiedrībā. No viņa ideoloģiski kritiskās perspektīvas vēstures zinātni kontrolē valdošās šķiras intereses, līdz ar to viņš no masu medijiem sagaida līdzekļus, “kā destrukturēt to, ko vairākas valstsvīru un domātāju paaudzes ir sabūvējušas tik skaistā harmonijā”.²⁴ Tomēr vēsturisko filmu izmantošana “sabiedrības pret-analīzei” iepriekšpiņem, ka tās tiks analizētas saskaņā ar pašu attiecībām pret dominējošo ideoloģiju, kā arī sociālo un vēsturisko atmiņu. Ferro uzskatīja, ka vēsturiskā spēlfilma ir “citu izdomātas vēstures vīzijas filmiska transkripcija”, savukārt Rozenstounam pati filma ir “vēsture kā vīzija”. Viņa apgalvojums, ka filmas ir īpaši piemērotas būt par postmodernās historiogrāfijas līdzekļiem, balstās uz analogiju starp kino tehniku un cilvēka uztveri. Šajā ziņā viņš definē vēsturisko filmu kā “domāšanas veidu, kas izmanto nevis rakstīto vārdu, bet citus elementus: skaņu, attēlu, sajūtu, montāžu”.²⁵

Medija specifika vēstures translēšanā izraisa jautājumu par Heidena Vaita historiofotijas principa jeb attēla kā vēsturiskā avota verificēšanu.²⁶ Historiofotija potenciāli samazina analītiskās historiogrāfijas aspektus un veicina emocionālās identificēšanās nozīmi attiecībā uz vēsturiskajiem faktiem ekrānā. Tomēr vienlaikus kino vēstures reprezentācijās nav nekā raksturīgi anti-analītiska un nekā, kas būtu tipiski antihistorioloģisks attiecībā uz historiofotiju. Rozenstouns antihistoriofotijas diskusiju pavērsš atpakaļ, uzskatot, ka šis arguments radīts, ignorējot apjomu, kādā jebkura veida historiogrāfijai piemīt vieni un tie paši ierobežojumi.²⁷ Viņš pieļauj, piemēram, ka, lai gan kino dabiski piemītošā dokumentalitāte tiecas pēc tieša un objektīva notikumu atstāsta efekta, tā tāpat vienmēr būs “izveidota” vai stilizēta reprezentā-

cija. “Mums jāatceras, ka uz ekrāna mēs redzam nevis pašus notikumus ... bet atlasītus šo notikumu attēlus.”²⁸

Montāža parāda to, ka neviena darbība nevar tikt notverta simultāni, jo kamera nav spējīga atrasties vienlaikus divās vietās un nav arī spējīga paredzēt notikumu gaitu; tai pašā laikā montāža ir pierādījums tam, ka jebkura sekvenca ir drīzāk fikcionāla nekā faktuāla. Līdz ar to mēs iegūstam pseidofaktuālu reprezentāciju kauzālajām attiecībām, bet tā nav nepatiesa reprezentācija. Šajā gadījumā, lai pieņemtu, ka šī attēlu sekvenca ir nepatiesa, būtu nepieciešams kāds reprezentālā burtiskuma standarts, kas, attiecināts uz pašu historiogrāfiju, padarītu neiespējamu tās pierakstu. Patiesībā sekvences “patiesums” nav atrodams konkrētības līmenī, bet gan drīzāk citā reprezentācijas līmenī – tipifikācijā. Sekvenca jāuztver kā tāda, kas reprezentē notikuma tipu. Sekvenca ataino notikuma tipu, nevis divus atsevišķi attēlotos notikumus (piemēram, dialogā – katru runātāju ar tā reakcijām atsevišķi). Reprezentācijas ticamība ir atkarīga no jautājuma par šāda tipa cēloņu un seku sekvences iespējamību notikt specifiskā laikā, vietā un noteiktos apstākļos, tātad verificējama ar noteikta kontekstuālā aparāta palīdzību. Rozenstouna arguments ir tāds, ka rakstītājā vēsturē konvencionāli ir reprezentēt notikumu cēloņus un sekas precīzi šādā veidā, protams, verbālu, nevis vizuālu tēlu sekvencē, taču nebūt ne mazāk fikcionālā. Konkrētība, izklāsta precizitāte un akurātība detaļās rakstītājā izteikumā ir tikpat pieejama kino attēlojumā attiecībā uz izteikumā minēto notikumu vai cēloņu un seku sakarību, ko tas min kā izskaidrojumu. Rozenstouns saka, ka ir iespējams iztēloties situāciju, kurā pietiekams daudzums kameru tiek izvietotas tā, lai fiksētu daudz lielāku situācijas tūlītējību un detalizāciju, nekā tā tiek simulēta verbālajā reprezentācijā, kā arī ar lielāku faktuālo precizitāti.²⁹

Historiofotijas atbalstītāju argumentācija balstās traktējumā, ka filmu reprezentācijas nav mazāk vai vairāk informatīvas un faktuālas kā verbālās, jo to nodrošinātā detalizācija neatšķiras. Tā kā analītiskās historiogrāfijas viedoklis paredz, ka detalizācija nodrošina mikro notikumu patiesu atspoguļojumu un līdz ar to –

arī makro līmeņa notikumu patiesu atspoguļojumu, var pamatot, ka to nodrošināt spēj arī kino. Piemēram, kad vēsturnieki uzskaita liela mēroga vēsturisku notikumu sekas, viņi detalizācijas ziņā neatšķiras no filmas montāžas režisora, kurš rāda šo seku vizuālos apzīmētājus. Atšķirība starp rakstīto un filmēto atstātu nav tik lielā mērā vispārējā detaļu precizitātē, cik atšķirīgajos konkrētības veidos, kādi tiek tēliem piešķirti – vienā gadījumā verbāliem, otrā – vizuāliem. Notikumi notiek vai atgadās; faktus konstituē notikumu aprakstoša kategorizācija, kas nozīmē – caur nepamatotiem apgalvojumiem. Jebkura pagātnes atstāsta “adekvātums” tāpat ir atkarīgs no izvēles, kas jāizdara no jau lietotu koncepciju attiecībā uz informācijas par notikumiem transformēšanu ne vispārīgos “faktos”, bet specifiska veida “faktos” (polītiskos, sociālos, kultūras, psiholoģiskos). Tas, ka pats nošķirums starp “vēsturiskiem” faktiem, no vienas puses, un nevēsturiskiem (“dabiskiem” faktiem, piemēram), no otras puses, nošķirums, bez kura specifiskas vēstures zināšanas būtu neiedomājamas, ir nestabils, norāda uz vēsturnieku pētījumu konstruktivistisko dabu.³⁰

Runājot par vēsturisko notikumu kinematogrāfisko atstātu lietderību vai adekvātumu, būtu labi padomāt par veidiem, kādos izteikti tēlainis diskurss spēj vai nespēj informāciju par pagātni transformēt specifiska veida faktos. Piemēram, atšķirībā no fotogrāfijas kadru sekvences un montāžas vai tuvplānu lietojumu var piemērot kā izteicēju tikpat efektīvi kā frāzes, teikumus vai teikumu sekvences rakstītājā vai runātajā diskursā. Un, ja kino var izteikt, tad tas var paveikt to, ko Džārvijs min kā rakstītā vēsturiskā diskursa būtību.³¹ Turklāt skaņu filmai ir līdzekļi, kā vizuālo tēlainību papildināt ar atšķirīgu verbālu saturu, kam dramatisku efektu nepieciešamības vārdā nav jāupurē analīze. Attiecībā uz priekšstatu, ka vēsturisko notikumu filmētais portretējums nevar tikt “aizstāvēts” un “komentēts”, atsaucas uz iebildumiem un “kritizē opozīciju”, nav iemesla pieņemt, ka to principiāli nav iespējams izdarīt.³²

FILMU MEDIJS KĀ NOŠKIRTA KATEGORIJA

Filma tās atsvešinātībā un fragmentētajā realitātē, tās unikālajā spējā reproducēt kustību kā attēlu un apvienot atsevišķos fragmentus un kustības diegēzes kopumā ietver daudzas vēsturiskas nozīmes katrā tās izpausmē. Rakstītai vēsturei, tiklīdz tā saskaras ar šo nozīmju plašumu, ir sarežģīti atsijāt pagātnes īpatnības. Tomēr franču filozofs Žils Delēzs (*Gilles Deleuze*) kino saskatīja tādas īpašības, kuras nav grūti attiecināt uz jebkura praktizējoša vēsturnieka darbību. Piemēram, “kustības attēla” princips, kad, pateicoties medija īpatnībām, skatītājs tiek pakļauts kino diegēzei kā reālajam ārpus reālā, un “ārpus kadra” princips, kad skatītājs apzinās daudz lielāka diegētiskā lauka pastāvēšanu ārpus kadra robežām. “Kustības tēls” ir ļoti komplicēts jēdziens, kas ļauj mums vismaz daļēji izprast vēl komplicētāko “diegēzes” principu filmās. Tāpat kā filma nerāda mums attēlu, kam ir pievienota kustība, bet uzreiz kustības tēlu, uztvere jau paredz, ka kustības attēls kopā ar akustisko skaņu iesaista skatītāju kolektīvas skatīšanās pieredzē, kas ir ļoti pietuvināta “reālajai dzīvei”.³³

Reālās dzīves, fantāzijas, nākotnes vai pagātnes attēlojumi uz ekrāna iesaista skatītāju, piesaistot tā iztēli realitātes atspoguļojumam, kam ir naratīva laiks, telpa, izskats un skaņa. Skatītājs replicē šo pieredzi, jo nepārtraukti no jauna apstiprina uztverto hibridizēto realitāti, vienkārši sekojot līdzī stāstam uz ekrāna. Kad iesaistītība darbojas, filmu veidotāju diegēzes prasmes ir precīzas, kad iesaistītības trūkst, iespējams, veidotāju prasmes nav realizētas vai arī skatītājs nav bijis sagatavots. Līdzīga “sadarbība” pastāv arī starp rakstnieku un lasītāju, tādēļ šādā aspektā ir maz atšķirības starp romāna lasīšanu un vēstures naratīva uztveršanu filmās.

Rakstīto vēsturi iespējams “apturēt”, lai to pārbaudītu, reģistrētu un uzsāktu no jauna, un tai kā vēstures zinātnei jābūt akadēmiskiem standartiem atbilstošām, pārbaudāmām atsaucēm. Filmas var atļauties neskaitāmus izdomājumus, sākot no dziļiem psiholoģiskiem aprakstiem līdz vēsturiski neiespējamam

iznākumam. Mākslas filmām piemīt brīvība, un “paties stāsts” uz ekrāna ir fikcija, tāpat kā pati filma, jo dramatiskas dieģēzes radīšanai ir nepieciešams ļoti liels daudzums izdomājumu. Katra detaļa tiek rekonstruēta ar iztēles palīdzību.³⁴ Katrs priekšmets, parādība vai savstarpējās attiecības jāizgudro no jauna, lai tās attēlotu iedomāto pagātnes pasauli. Tomēr galvenā atšķirība ir pietuvināta tam, ko Delēzs dēvē par “kustības tēlu”. Klātesošais ekrāns nav attēls, kam kaut kādā veidā ir pievienota kustība, un pagātnes demonstrējums nesniedz skatītājam pagātņi, kam ir pievienots klātesošs kino. Auditorijai ar visklātesošākajiem filmu procesiem tiek sniegts pagātnes attēls. Filmas dieģēzes tagadnei, protams, ir telpas un laika konteksts, kas turpina palikt aktīvs skatītāja fantāzijā, ja arī tiek intelektuāli apslāpēts.

Delēzs pastāv uz to, ka ārpus kadra esošais vienmēr pievieno nozīmi tām darbībām, kuras kamera ir izvēlējusies iekļaut kadrā. Viņa kadrējuma teorijā termins “ārpus kadra” ir kā pagātnes metafora, tā ir kā visas pagātnes-tagadnes-nākotnes kontinuitāte, kas filmā nav redzama.³⁵ Filmas atklāj salīdzinoši īstu saikni starp to, kas ir kadrā, un elementiem ārpus tā. Tāpat kā ar visu vēstures notikumu atlasu, apjomīgākie vai alternatīvi konstruētie vēstures notikumi pēc savas būtības atrodas ārpus kadra. Filmas attēla plastiskums un aktualitāte izslēdz plašākas vēstures apziņu, bet iedarbina šaurākus vēstures nogriežņus. Ir filmas, kuras cenšas skatītāja apziņā uzturēt “ārpus kadra” konceptu, un pat konvencionālās industrijas filmās pastāv naratīva stili, kas patur klātesošu pasauli, kas atrodas ārpus ekrāna. Koncepts “filma ārpus filmas” palīdz radīt vēsturisko priekšstatu apjomu ārpus filmā redzamā, kas vēlākas publiskas adaptācijas rezultātā arī kļūst par vēstures naratīvu.

Kino balstās arī neatdalāmajā laika dimensijā. Laiks filmā tiek ietverts konstruētā telpā, kurai piemīt stāsta, t.i., vēstures, realitāte, nevis pieredzes vai patiesībā notikušā realitāte. Savā mākslīgajā telpā filma mūs ievelk arī sintētiskā laika izplešanā un saraušanā, tādējādi skatītāja uztverē laika plūdums kļūst mainīgs. Mēs sekojam līdz stāsta laikam, kas visbiežāk ir nesaistīts ar reālo

kino demonstrēšanas laiku. Katrs kinokadrs rada kustību apjomu, kuru franču kino teorētiķis Andrē Bazēns (*André Bazin*) attiecina gan uz telpu, gan laiku.³⁶ Filmas spēcīgākā ietekme ir saistīta ar šo īslaicīguma dimensiju, kurā ir iesaistīts gan reālais laiks, gan sagrozītais vēsturiskais laiks, jo pati kadra uztveršanas situācija ir mobila. Skatītājs seko mobilajam telpas un laika nogriežnim, ko attēla un skaņas vienotība rada, it kā virzoties no ekrāna uz realitāti. Turklāt vizuālais materiāls iedarbības ziņā ir samērojams ar audiālo, līdzīgi nodrošinot iesaistītību dieģēzē.

Laika dimensija iegūst vēl plašāku ietekmi līdz ar montāžas izmantojumu, kura ārēji it kā ir pretrunā kadra nepārtrauktības īpašībai. Montāža, savienojot un atvienojot šīs atsevišķās mobilās vienības, radikāli paplašina telpas, laika un kustības perspektīvas. Kadrs reprezentē starp varoņiem, telpu, parādībām un priekšmetiem esošās sakarības, bet to īstā jēga parādās tikai caur montāžu, attiecinot vienu kadru pret otru. Dāņu režisors Karls Teodors Dreiers (*Carl Theodor Dreyer*) šo montāžas pienesumu dēvē par ceturto dimensiju – apziņas telpu, kurā skatītāja iegūtā jēga akumulējas un iedarbojas uz dieģēzes paplašināšanos. Šādu montāžas iedarbību var saistīt ar skatītāja iztēles iespējām apsteigt vizuālo un audiālo filmas materiālu, kas nozīmē pilnīgi jaunas naratīvās fantāzijas tapšanu. Vēstures naratīvs neatkarīgi no filmas veidotāju nodomiem iegūst savu paplašinājumu skatītāja apziņā. Montāžas aspekts spēj iekustināt skatītāja uztveri līdz sarežģītākajām sakarībām pat tad, kad tas pilnībā koncentrējies uz to, kas tiek burtiski rādīts. Iedomāto telpu, kurā skatītājs piedzīvo kino realitāti un ko virza filmas autors, paralēli veido ikviens – pārākā, iekšējā, bet vienlaikus pilnīgi dimensionālā veidā.³⁷ Telpu ietekmē un formē liels vēstures naratīva apjoms, kuru tā neapzinās, jo tas atrodas ārpus kadra. Vēsturē kā izziņas formā tādējādi fiksējama pāreja jeb apziņas maiņa – no visa redzēšanas ar paša acīm uz nekā neredzēšanu paša acīm.

Vācu filozofs Valters Benjamins (*Walter Benjamin*) uzsvēra, ka atsvešinātības efektu rada gan pretdabisks tuvums, gan pretdabisks attālums, tāpēc filmu veidotāji, kas cieši saistīti ar

realitātes tuvumu, ir spiesti fragmentāros realitātes attēlus sakārtot pēc jauniem likumiem.³⁸

Delēzs to fiksē kā būtiskāko kino ieguvumu – ekrāna bezgalīgas fragmentācijas potenciālu, lai rekonstruējot veidotos plūstošas kadru sekvences.³⁹ Tomēr kino teorijā vienmēr bijusi problēma precīzi definēt, kādā veidā kinomāksla veido realitātes uztveri. Šajā nozīmē historiogrāfija pakāpeniski ir pietuvinājusies kino, jo arī vēsturiskās realitātes uztverei, kuru tā formē, vairs nav skaidru nosacījumu. Tas saistīts ar vēstures nesēju un pašas vēstures zinātnes attīstību. Tāpat ir ar kino vēsturniekiem – to atstatums no realitātes ir mainījies, jo notikusi atkāpšanās no masu un politiskās vēstures, bieži par labu individuālu procesu un parādību izpētei.

Pēdējās četrās desmitgadēs akadēmiskās vēstures redzējumu ir ietekmējusi modernā fragmentācija, parādot, ka katram procesam pagātnē var būt vairākas perspektīvas, nejauši un brīvi traktējumi. Kinematogrāfiskais vēstījums/apzīmētājs piedāvā izteiksmes veidu dažādību, kas tomēr spēj radīt pamatotas vēstures diskursa formas. Akadēmiskā vēsture šajā nozīmē gan nav pilnībā salīdzināma ar kino, jo avotu analīzes nozīmē pagātne filmās ir viltota, un tās nosacītais autentiskums ir saistīts tikai ar to, ka tā ir totāli no jauna radīta. Tomēr akadēmiskās vēstures bieži izslēdzošā attieksme pret kino interpretācijām ir neadekvāta, jo izolē pašu akadēmiskās vēstures tradīciju no jaunā dominējošā vēstures naratīva, kuru formē filmas. Piemēram, populārais uzskats, ka aktierspēlei piemīt antivēsturiskas īpašības, ir pretējs pašai vēstures pētniecībai, kaut gan zinātnē to pašu aktierspēles funkciju veic vēsturnieks. Aktiermāksla interpretē vēsturiskos notikumus – attiecību modeļus, uzvedību, psiholoģiskās reakcijas – līdzīgi kā akadēmiskā vēsture interpretē avotus, aizpildot naratīvos zudumus.

Problēma veidojas situācijās, kad kino dramatisējums izliekas par reprodukciju vai precīzu vēsturisko faktu izklāstu, jo faktu autoritāte automātiski šīs filmas padara par vēstures avotiem. Kino veidotājiem jāapzinās, ko nozīmē nezināt vēsturiskās

sakarības, kurās atrodas filmās atveidotās vēsturiskās personības. Šādi tiek piedāvāts vēsturiskās interpretācijas līmenis, kas apzinās savu nevēsturiskumu, bet caur to var piedāvāt iespējamu pāreju uz kvalitatīvu vēsturisko lauku jeb vēsturisko reaktivizāciju, kā to apzīmē franču vēsturnieks Pjērs Sorlēns. Šādā “atsvešināšanās efekta” gadījumā jābūt arī vēstures paradoksam – pagātne, kuru skatītājs uzskata par svešu, kļūst tam pazīstama. Pastāvot riskam, ka darbības un situācijas filmā tiks uztvertas kā pašsaprotamas, tās jāpadara par svešām. Lai filma kļūtu vēsturiska, tā nevar iztikt bez pašsaprotamas vēsturiskās tagadnes distancēšanās caur filmas dramatiskajiem paņēmieniem.⁴⁰ Šī ir pozīcija, kas vēlas vēsturisko filmu naratīvu iekļaut vēstures pētniecībā kā pilnīgi jauna veida vēstures naratīvu. Šādā skatījumā realitāte, kas tiek radīta filmas diegēzē, nevar nebūt vēsturiska. Nav nozīmes, vai tā norisinās “pagātnē”, “tagadnē” vai “nākotnē”, tā ir gan tūlītēji klātesoša, gan stāsta pabeigtu stāstu.

SECINĀJUMI

Kino medijs parāda vēsturi kā procesu, kas savieno visas izpētes vienības, kas analītiskā pētniecībā atrastos nošķirti, – ekonomiku, politiku, rasi, šķiru, psiholoģiju, dzimumu, etniskumu. Kino īpatnība ir starpdisciplināritāte, jo tas brīvi apvieno intelektuālus elementus, mākslinieciskus izteiksmes līdzekļus, kā arī ekonomiskus apsvērumus. Turklāt šie elementi netiek apvienoti mehāniski, bet to sintēzes rezultātā rodas jauns heterogēns darbs – filma. Tā kā filmas ir ļoti dažādas un cita no citas atšķiras ne tikai formāli, kompozicionāli, ar demonstrēšanas ilgumu, satura pasniegšanas veidu, bet arī ar tehnisko un māksliniecisko līdzekļu pielietojumu filmas radīšanas procesā un citiem tikpat specifiskiem aspektiem, to klasifikācija un salīdzinošā pētniecība ir apgrūtināta.

Argumentu loks, kas tiek izvirzīts attiecībā uz vēstures zinātnes un vēsturiskā kino diskursīvajām īpatnībām, kā arī atšķirībām, balstās teorētiskā opozīcijā starp vēsturniekiem un kino veidotājiem. Dažādu vēsturisko periodu kino atainojuma analīze

sastopas ar akadēmiskās vēstures pētnieku skepsi. Vēstures zinātne, neņemot vērā kino radītā vēstures naratīva plašo sabiedrisko izplatību, atzīmē noteiktu ierobežojumu loku, kas izslēdz šādas analīzes precizitāti un verificējamību. Tiek atzīmēta medija fragmentācija saistībā ar kino montāžu, tādējādi izslēdzot vēsturisko notikumu kontinuitāti. Akadēmiskie vēsturnieki norāda arī uz to, ka vēsturiskās filmas tiecas reproducēt žanriskas struktūras, vēsturiskā mizanscēna slēpj sava laika tendences un aktualitāti, vēsturiskā hronoloģija tiek sagrozīta dramatiskās struktūras interesēs, kompleksi notikumi tiek vienkāršoti, tiek falsificētas vēsturiskas personas, akcents tiek likts nevis uz analītiskumu, bet efektiem, vēstures observācija reducēta līdz tēlainiem priekšstatiem, valda vispārējs anahronisms.

Vēsturisko filmu un vēstures zinātnes diskursīvās atšķirības pamatā rada kino medija specifika, kura paredz realistiskāku vēsturisko notikumu un parādību reprodukciju, bet vienlaikus izslēdz vēsturiskās refleksijas, vispārinājumu kritikas un faktoloģiskas precizitātes klātbūtni. Kino konstruētā vēstures naratīva izpēte ir ļoti nesena zinātniska parādība. Akadēmiskās vēstures kritika attiecībā uz vēsturiskajām filmām mūsdienu pētniecībā tiek pārskatīta, izvirzot argumentus par diskursīvo un kategoriālo kļūdu, kas valda starp vēstures zinātni un vēsturiskajām filmām. Diskursīvā kļūda veidojas uzskatā, ka filmas veidotajam vēstures naratīvam ir precīzāka vai neprecīzāka saistība ar akadēmisko vēsturnieku producēto, avotos bāzēto vēstures naratīvu. Kino lielā mērā producē alternatīvu diskursu un alternatīvu vēstures naratīvu, kas pastāv paralēli akadēmiskās vēstures radītajam. Šo naratīvu patērē daudz plašāka auditorija, tāpēc tas gūst arvien lielāku izplatību, ar kuru nevar nerēķināties kā ar šķietami neesošu.

ATSAUCES

- ¹ Marnie Hughes-Warrington (2007). *History Goes to the Movies*. New York: Routledge, pp. 12–13.
- ² Hayden White (1988). Historiography and Historiophoty. *The American Historical Review*, Vol. 93, No. 5, pp. 1193–1199.

- ³ Christian Metz (1982). *The Imaginary Signifier: Psychoanalysis and the Cinema*. Bloomington: Indiana University Press, p. 101.
- ⁴ Paul Ricoeur (1984–1988). *Time and Narrative*, Vol. 1–3. Chicago: University of Chicago Press, p. 120.
- ⁵ Robert F. Berkhofer (1997). *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*. Cambridge: Harvard University Press, p. 3.
- ⁶ Hayden White (1988). Historiography and Historiophoty. *The American Historical Review*, Vol. 93, No. 5, pp. 1193–1199.
- ⁷ Tony Barta (1998). *Screening the Past: Film and the Representation of History*. London: Greenwood Publishing Group, p. 7.
- ⁸ Michael Griffin (2013). *Visual Communication. Handbook of Communication History*. New York: Routledge, p. 142.
- ⁹ Thomas Schatz (1988). *The Genius of the System*. New York: Pantheon.
- ¹⁰ Béla Balázs (1931). *Theory of the Film*. London: Dennis Dobson, pp. 30–31.
- ¹¹ Vsevolod Pudovkin (2004). *The Plastic Material Film Theory: Critical Concepts in Media and Cultural Studies*, Vol. 1. London: Taylor & Francis, pp. 114–115.
- ¹² Barta. *Screening the Past: Film and the Representation of History*, p. 9.
- ¹³ White (1988). Historiography and Historiophoty.
- ¹⁴ Heyden White (2009). Historiography and Historiophoty. In: Marnie Hughes-Warrington (ed.). *The History on Film Reader*. London; New York: Routledge, p. 53.
- ¹⁵ Robert A. Rosenstone (1995). *Visions of the Past: The Challenge of Film to Our Idea of History*. Cambridge: Harvard University Press, p. 235.
- ¹⁶ Stephan Schroder (1999). History Without Diegesis. In: Patric Vonderau (ed.). *Film as History / History as Film*. Stockholm: European University Institute.
- ¹⁷ William Hughes (1976). The Evaluation of Film as Evidence. In: Paul Smith (ed.). *The Historian and Film*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 54.
- ¹⁸ Hughes-Warrington. *History Goes to the Movies*, pp. 18–21.
- ¹⁹ Marc Ferro (1988). *Cinema and History*. Detroit: Wayne State University Press, p. 164.
- ²⁰ Ian Jarvie (1987). *Philosophy of the Film: Epistemology, Ontology, Aesthetics*. New York: Routledge.
- ²¹ Robert A. Rosenstone (2006). *History on Film / Film on History*. Harlow: Pearson Education Limited, p. 35.
- ²² Ferro (1988). *Cinema and History*, p. 165.
- ²³ Rosenstone. *History on Film / Film on History*, p. 142.
- ²⁴ Ferro. *Cinema and History*, p. 33.
- ²⁵ Rosenstone. *History on Film / Film on History*, p. 160.
- ²⁶ White (1988). Historiography and Historiophoty, pp. 1193–1199.

- ²⁷ Robert A. Rosenstone (1988). History in Images / History in Words: Reflections on the Possibility of Really Putting History onto Film. *The American Historical Review*, Vol. 93, No. 5, pp. 1173–1185.
- ²⁸ R. J. Raack (1983). Historiography as Cinematography: A Prolegomenon to Film Work for Historians. *Journal of Contemporary History*, Vol. 18, No. 3, p. 416.
- ²⁹ Rosenstone. *History on Film / Film on History*, p. 38.
- ³⁰ Rosenstone. *Visions of the Past: The Challenge of Film to Our Idea of History*, p. 168.
- ³¹ Alun Munslow, Robert A. Rosenstone (eds.) (2004). *Experiments in Rethinking History*. New York; London: Routledge, pp. 10–11.
- ³² Rosenstone. *Visions of the Past: The Challenge of Film to Our Idea of History*.
- ³³ Gilles Deleuze (1986). *Cinema 1: The Movement Image*. London: The Athlone Press, p. 2.
- ³⁴ Warren Buckland (2004). Film Semiotics. In: Toby Miller, Robert Stam (eds.). *A Companion to Film Theory*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 88–89.
- ³⁵ Deleuze. *Cinema 1: The Movement Image*, pp. 12–16.
- ³⁶ André Bazin (1967). *What is Cinema?* Vol. 1. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, pp. 27–35.
- ³⁷ Ibid, pp. 26–27.
- ³⁸ Walter Benjamin (2008). *The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media*. Cambridge: Harvard University Press, p. 35.
- ³⁹ Deleuze. *Cinema 1: The Movement Image*, pp. 27–32.
- ⁴⁰ Pierre Sorlin (1994). *Mass Media*. New York: Routledge, p. 8.

DISCURSIVE DIFFERENCES BETWEEN HISTORICAL FILMS AND SCIENTIFIC HISTORICAL RESEARCH

Dāvis Sīmanis

Mg. hist., lecturer at the Latvian Academy of Culture,
 Research interests: The structure and representation of historical narrative in films. At present the author develops his PhD thesis “Structuring Historical Narrative in Films: the Model of Southern Renaissance.”
 E-mail: davis.simanis.jr@gmail.com

Representation of history is the most powerful formative factor of historical insights into the 20th and 21st century society. Currently, there have been a

number of films produced which interpret the history of Latvia, thus raising the profile of issues relating to the portrayal of the history of cinema. This article conceptualizes the discursive differences between scientific historical research and historical films in order to create a basis for further studies on the historical films and their adequacy to scientific perspective. It also outlines a possibility for an alternative historical narrative – a hybridized form of a historical account created by some film which requires its new methodological approach.

Key words: historical films, historiophoty, narrative, image, historical representation.

Summary

Representation of history is the most powerful formative factor of historical insights into the 20th and 21st century society. A historical film to a large extent has taken over the functions of a historical novel and as a structure dominates the public understanding of the course of history. During the last thirty years a number of historians worldwide have turned to the study of films as a medium influencing historical narrative, research methodology is being worked out and differences among cinematic representations of various epochs are analyzed. In Latvia such research has not been carried out although several films have been made that interpret the history of Latvia of the first half of the 20th century (“Guards of Riga”, “Dream Team 1935”, “Melanie’s Chronicle” and others).

In order to understand the discursive differences between the historical narrative approved by scientific historical research and the one created by films, it is necessary to examine the existing research tradition concerning the problems of interpretation of the narrative of historical films. The article examines several groups determining these differences, namely historical preconditions that appear with the emergence of film medium in the second half of the 19th century; the impact of the prior research on contemporary studies; the differences between science and film medium as categories. Also the parameters should be collected that according to the academic researchers do not allow the films to represent history adequately, turning to those differences in reflecting history that are concerned with the script-writing. Especial attention has to be paid to the impact of film dramaturgy upon transformation of the perception offered by historical research.

The article also outlines an alternative possibility of historical narrative – a hybridized form of a historical account created by some film that finds its methodological approach, i.e. historiophotic analysis.

Film medium shows history as a process that links up all the research entities that would be perceived as separate in an analytical research: economics, politics, race, class, psychology, gender and ethnicity. A specific feature of a film is its interdisciplinarity because it freely combines intellectual elements, artistic means of expression, as well as economic considerations. Besides, these elements are not linked mechanically but as a result of their synthesis a new heterogeneous work – a film – emerges. Since films are very diverse and differ from each other not only in form, composition, screening time, mode of presentation of the subject-matter but also in the application of technical and artistic means of expression during the creation of the film and other equally specific aspects, their classification and comparative research is encumbered.

The scope of arguments put forward in regard to discursive characteristic features of historical research and historical film, as well as the differences based on theoretical opposition between historians and filmmakers is evident. Analysis of representations of different historical periods meets with a skeptical attitude of the academic historians. Historical research, ignoring the wide dissemination of historical narrative created by film, defines limits of restriction that exclude precision of such analysis and its verifiability. Medium fragmentation by way of film editing is pointed out thus excluding continuity of historical events. Academic historians indicate also that historical films tend to reproduce genre structures, historical *mise-en-scène* conceals the trends and topicalities of its times, historical chronology tends to be distorted in the interests of dramatic structures, complex events and historical characters are simplified, emphasis is put not on analytic approach but on effects, historical observation is reduced to metaphorical insights, overall anachronism dominates.

Discursive differences between historical films and historical research are basically created by film medium specificity that stipulates realistic reproduction of historical events and phenomena but at the same time excludes the presence of historical reflections, critique of generalizations and factual precision. Historical research constructed by films is a very recent academic phenomenon. Critique by the aca-

demic history of historical films is being revised in the contemporary research putting forward arguments about a discursive and categorial mistake existing between historical research and historical films. The discursive mistake is created in the view that the historical narrative formed by some historical film has a more or less precise link with the historical narrative produced by academic historians based on sources. The film in question, to a large extent, reproduces alternative discourse and alternative history narrative that exists parallel to the one created by academic history. This narrative is consumed by a much larger audience therefore it gains much larger dissemination which is not to be ignored.

DZINTARS BRONZAS UN SENĀKAJĀ DZELZS LAIKMETĀ LATVIJAS TERITORIJĀ*

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, profesors.

Zinātniskās intereses: Latvijas aizvēsture, arheoloģija, bronzas un senākais dzelzs laikmets.

E-pasts: andrejs.vasks@lu.lv

Rakstā aplūkots jautājums par dzintara izstrādājumiem Latvijas teritorijā laika posmā no apmēram 1800. g. līdz 1. gs. pr.Kr. Pēc dzintara ieguves un apstrādes uzplaukuma vidējā un vēlajā neolītā, kad dzintara izstrādājumi bija skaitāmi tūkstošos, sekoja šīs industrijas kolapss. Rakstā aplūkoti bronzas un senākā dzelzs laikmeta nedaudzie dzintara atradumi un mēģināts skaidrot šo dramatisko pārmaiņu cēloņus.

Atslēgas vārdi: dzintars, neolīts, agrais un vēlāis bronzas laikmets, senākais dzelzs laikmets.

ISS IESKATS DZINTARA INDUSTRIJĀ VIDĒJĀ UN VĒLAJĀ NEOLĪTĀ

Dzintars Austrumbaltijas arheoloģiskajā materiālā plašāk sāka parādīties kopš vidējā neolīta (4100.–2900. g. pr.Kr.), kad Litorīnas jūras transgresiju rezultātā jūras ūdeņi atskaloja dzintaru saturošos gruntus slāņus – t.s. zilo zemi. Jūras straumes un vēji peldošos respektīvi dreifējošos dzintara gabalus nogādāja jūras lagūnās, kur tie palika piekrastes nogulumos vēlākajā Vislas līcī,

* Raksts sagatavots LZP projekta Nr. 276/2012 “Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem” ietvaros.

Sembas pussalā un Kuršu jomā.¹ Lai gan šīs piekrastes, īpaši Sembas pussala, bija visbagātākās ar dzintara nogulumiem, tomēr dzintars tika izskalots arī tālāk uz ziemeļiem mūsdienu Lietuvas un Latvijas piekrastē un, kā liecina jaunākie pētījumi, arī Igaunijas Sāremā salā.²

Krāšņais materiāls piesaistīja cilvēku uzmanību, un no tā darinātās rotas ātri izplatījās visā Eiropas ziemeļaustrumu daļas mežu joslā. Austrumbaltijā izveidojās vairāki dzintara apstrādes centri – pie Kuršu jomas, Palangas–Šventojas rajonā, Sārnatē pie Ventspils, bet it īpaši Lubāna ezera ieplakā ar daudzajām tur esošajām apmetnēm. Dzintara izstrādājumus atrod gandrīz visās Austrumbaltijas vidējā – vēlā neolīta apmetnēs un apbedījumos, kā arī daudzās šī laikmeta vietās ārpus tās. Par dzintara apstrādes vērienu Austrumbaltijā (Lietuvas un Latvijas teritorijā) liecina atradumu skaits. Vidējā un vēlā neolīta apmetnēs un kapulaukos pavisam atrasti 6,3 tūkstoši dzintara izstrādājumu, to fragmentu vai sagatavju un 20,2 tūkstoši dzintara atšķilu vai neapstrādāta dzintara gabalu.³ Latvijas teritorijā šie skaitļi attiecīgi ir 4,2 tūkstoši un 12,8 tūkstoši, bet lielākā dzintara apstrādes centra – Lubāna ezera ieplakas 16 apmetnēs – 3,1 un 9 tūkstoši vienību.

Šie iespaidīgie dzintara apjomi liecina par veselas dzintara industrijas pastāvēšanu vidējā un vēlajā neolītā. Uz to norāda arī Sārnatē novērotā dzintara apstrādes specializācija. Valdis Bērziņš, izpētot dzintara apstrādes organizāciju šajā apmetnē, konstatēja, ka krellu un piekariņu izgatavošanas procesā no neapstrādāta dzintara gabala līdz gatavam priekšmetam izšķiramas vairākas apstrādes stadijas. Vienā no mītnēm (2. mītne), kurā atrasts liels skaits pusfabrikātu un gatavu izstrādājumu, varēja konstatēt, ka te darbojušies vairāki dzintara apstrādātāji, turklāt katrs veicis noteiktas darbības, respektīvi, ir bijusi darba dalīšana. Mītnes DA stūrī norisa dzintara gabalu sākotnējā apstrāde – apskaldīšana, piešķirot vēlamo formu, bet ZA stūrī priekšmets tika pabeigts, to slīpējot un pulējot. Sarežģītā caurumu urbšana notika gan mītnes DA stūrī pēc apskaldīšanas, gan ZA stūrī

pēc priekšmeta apslīpēšanas. Pārējās Sārnatē mītnēs ar dzintara apstrādi nodarbojās maz – tur galvenokārt tika uzkrāti nepastrādāta dzintara gabali un veikta sākotnējā apskaldīšana, lai acīmredzot nodrošinātu “galveno” darbnīcu ar sagatavēm. Šie novērojumi liecina par dzintara rotu sērijveida ražošanu maiņai.⁴ Dzintara rotas raksturo ne vien liela formu dažādība, bet arī to standartizācija. Lubāna dzintara apstrādes centrā tās bija masveidā gatavotās trapeceveida, zobveida, atslēggalvas veida un plāksņveida piekariņu, kā arī apaļo un četrstūrains pogveida, cilindrisko, cauruļveida krellu sērijas, tāpat arī dzintara ripas un riņķi. Retāk sastopama antropomorfa un zoomorfa dzintara sīkplastika.

Saprotams, ka šāda masveida dzintara rotu izgatavošana nebija vērsta tikai uz vietējām mednieku–zvejnieku sabiedrībām, bet bija paredzēta maiņai. Vidējā un vēlajā neolītā (4100.–1800. g. pr.Kr.) maiņas objekti bez dzintara bija augstas kvalitātes krams un slānekļis. Dzintara maiņa labi izsekojama neolīta apmetnēs Sārnatē un Siliņupē jūras tuvumā, bet jo sevišķi no jūras attālinātajā dzintara apstrādes centrā Lubāna ezera ieplakas apmetnēs. Izvēsta dzintara apstrāde tur ir konstatēta 18 apmetnēs,⁵ kas raksturo ieplaku kā vienu no lielākajiem dzintara apstrādes centriem Austrumbaltijā. Šāda centra ilgstošu pastāvēšanu varēja nodrošināt tikai regulāras dzintara piegādes. Tā kā Lubāna ieplaku no dzintara ieguves rajoniem Baltijas (Litorīnas) jūras piekrastē šķīra 300–400 km liels attālums, dzintara piegādes, visticamāk, nodrošināja *noteikta virziena maiņas* modelis vai arī *maiņa ar neatkarīgiem starpniekiem*. Sakariem ar minētajiem rajoniem acīmredzot izmantoja Aivieksti un Daugavu, varbūt arī Lielupi un tās baseina upītes. Vidējā neolītā no Lubāna ieplakas dzintara apstrādes darbnīcām jau gatavi izstrādājumi tālāk nonāca teritorijās uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem vairākus simtus kilometru attālumā. Īpaši nozīmīgs varēja būt austrumu virziens uz Valdaja augstieni un Volgas augšteci tur esošo krama iegulu dēļ. Tā kā Lubāna ieplakas neolīta apmetnēm raksturīgs bagāts krama rīku klāsts un te notikusi arī krama apstrāde, jā-

domā, ka tieši augstvērtīgais Valdaja krams bija gatavo dzintara priekšmetu maiņas ekvivalents ziemeļaustrumu virzienā. Diezgan nepārprotami uz to norāda divpadsmit tūkstoši (!) Lubānas iepakai un Austrumbaltijai raksturīgo dzintara izstrādājumu analogu Končanskas un Repiščas kapulauku apbedījumos Mstas upes baseinā Valdaja augstienes ziemeļdaļā.⁶ Vēlajā neolitā sakari ziemeļu un ziemeļaustrumu virzienā mazinājās, bet aktīvāki tie kļuva dienvidaustrumu virzienā ar Dņepras baseina iedzīvotājiem.⁷

AGRAIS BRONZAS LAIKMETS (1800.–1100. g. pr. Kr.)

2. g.t. pr.Kr. subboreālo klimatu nomainīja subatlantiskais klimatiskais periods. Kļuva vēsāks un mitrāks, tāpēc ūdensbaseinos paaugstinājās ūdens līmenis un daudzas iepriekšējā laika mednieku–zvejnieku apmetnes ezeru piekrastēs vairs nebija izmantojamas. Klimata pasliktināšanās nelabvēlīgi ietekmēja arī meža dzīvnieku, putnu un zivju populāciju pieaugumu, līdz ar to sašaurinot mednieku–zvejnieku sabiedrību iztikas līdzekļu bāzi. Tāpēc lielāku nozīmi sāka iegūt jau kopš vidējā neolīta iepazītā lopkopība un zemkopība. Taču samērā blīvi apdzīvotajās ezeru piekrastēs mitrās, purvainās augsnes plašākai zemkopības izvēšanai nebija piemērotas. Sekas tam bija apdzīvotības struktūras izmaiņas – krasi samazinājās vai pat izbeidzās akmens laikmetā intensīvi apdzīvoto ekoloģisko zonu izmantošana un sākās jaunu, lopkopībai un zemkopībai piemērotāku teritoriju apgūšana. 2. gadu tūkstoša vidū – otrajā pusē liela daļa agrāko mednieku–zvejnieku apmetņu tika pamesta, bet tanī pašā laikā apdzīvotība parādījās zemkopībai vairāk piemērotās lielo upju ielejās un uz morēnu paugurainēm. Diemžēl šo iedzīvotāju dzīvesvietas tikpat kā nav zināmas, tāpēc nav arī datu par saimnieciskajām aktivitātēm, tostarp arī par dzintaru. Acīmredzot tās bija mazas apmetnes ar nelielu iedzīvotāju skaitu, kas nav atstājušas kaut cik ievērojamas pēdas.⁸ Iespējams, ka tās nebija ilgstoši apdzīvotas, bet regulāri tika pārceltas uz jaunām vietām.

Jāņem vērā, ka tā laika zemkopībai bija ekstensīvs raksturs, kas noveda pie zemes ātras noplicināšanas un pie nepieciešamības ik pēc gada vai diviem ierīkot jaunu tīrumu, veco atstājot ganībām. Tas varēja izraisīt arī apmetņu pārvietošanu tuvāk apstrādājamai zemei.

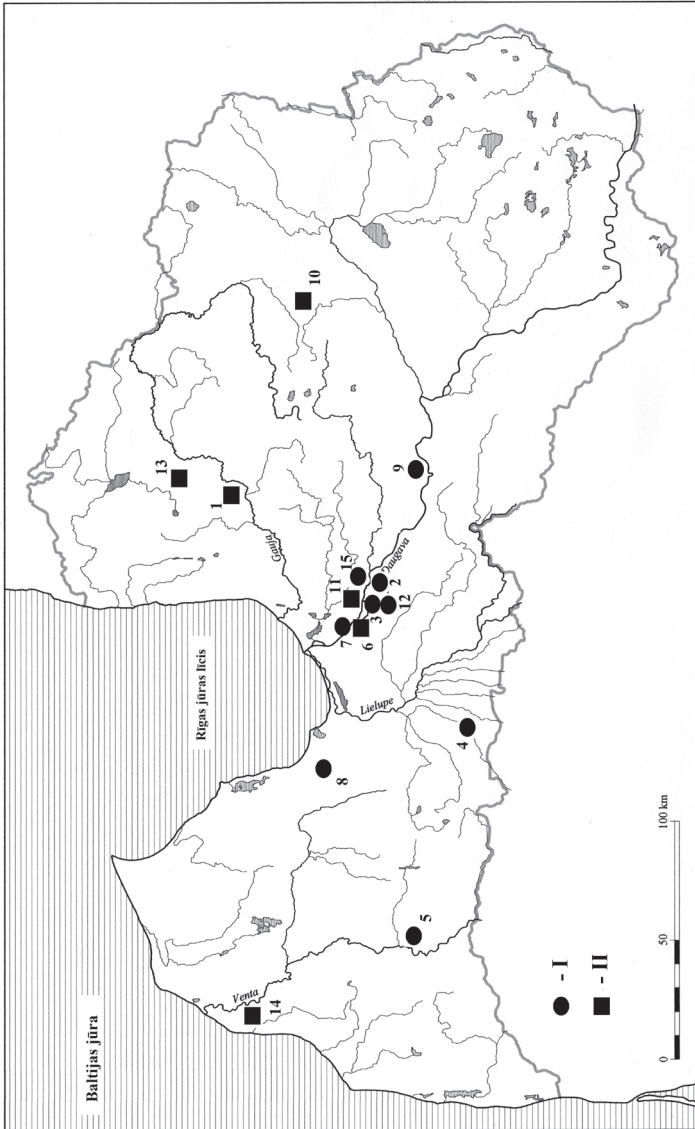
Minētās klimatiskās izmaiņas un ūdens līmeņa celšanās ietekmēja arī Lubāna ezera ieplakas apmetņu apdzīvotību – daudzās no tām apdzīvotība izbeidzās vai arī samazinājās. Agrajā bronzas laikmetā, spriežot pēc radioaktīvā oglekļa analīžu rezultātiem un dažām arheoloģiskajām liecībām, apdzīvotība turpinājās Lagažas apmetnē. Iespējams, ka agrajā bronzas laikmetā iesniedzās arī Aboras I un Eiņu apmetne. Visās šajās apmetnēs ir atrasti dzintara izstrādājumi, taču nav skaidrs, vai tie pieskaitāmi vēlajam neolītam vai jau agrajam bronzas laikmetam. Tāpēc te noderīgs neliels ekskurss minēto apmetņu hronoloģijas jautājumos, izmantojot gan arheoloģiskās artefaktuālās liecības, gan radioaktīvā oglekļa analīžu sniegtos datējumus.

No arheoloģiskajām liecībām nozīmīga ir Lubānas tipa keramikas klātbūtne minēto apmetņu keramikas kompleksos. Lubānas tipa keramiku pirmoreiz identificēja Ilze Loze un attiecināja to uz agro bronzas laikmetu.⁹ Lagažas apmetnē Lubānas tipa keramika veidoja 15,2% no visas tur atrastās.¹⁰ Šeit iegūtie trīs radioaktīvā oglekļa datējumi norāda uz neolīta beigām (2310.–1878. g. pr.Kr.; 2205.–1870. g. pr.Kr.) un agro bronzas laikmetu (1689.–1391. g. pr.Kr.).¹¹ Uz Lagažas apmetnes apdzīvotību agrajā bronzas laikmetā nepārprotami norāda arī tur atrastie bronzas kausējamie tīģeļi.¹² Aboras I apmetnē Lubānas tipa keramika sastādīja 6,2%, bet Eiņu apmetnē tikai 1,7% no visas tur atrastās, savukārt visi seši radioaktīvā oglekļa datējumi iekļāvās vēlā neolīta hronoloģiskajās robežās.¹³ Acīmredzot abu pēdējo minēto apmetņu galvenais apdzīvotības laiks bija vēlāis neolīts, uz ko attiecas arī viss atradumu komplekss, ieskaitot dzintaru. Nelielais Lubānas tipa keramikas apjoms norāda uz vāju (epizodisku) apdzīvotību arī agrajā bronzas laikmetā.¹⁴ Tāpēc, lai spriestu par dzintaru agrajā bronzas laikmetā, atliek vienīgi Lagažas ap-

metne, jo uz tās apdzīvotību šajā laikmetā norāda gan radioaktīvā oglekļa datējumi, gan Lubānas tipa keramikas, gan tīģeļu atradumi.

Lagažas apmetnē pavisam atrasti 40 dzintara izstrādājumi un sagataves: visvairāk piekariņi, mazāk pogveida un cilindriskās krelles.¹⁵ Dzintara atradumu stratigrāfiskais izvietojums kultūrlānī liecina, ka apstrādes tradīcijas no neolīta beigu fāzes turpinājās arī bronzas laikmeta sākumā.¹⁶ Priekšmetu formas kopumā atspoguļo iepriekšējā laika paraugus, kas liecina par tradīciju kontinuitāti. Tomēr, salīdzinot ar vidējā un vēlā neolīta dzintara izstrādājumiem, Lagažas atradumi daudzos gadījumos vairs nav tik rūpīgi darināti, arī to izmēriem vērojama tendence samazināties. I. Loze to raksturo kā dzintara apstrādes norietu.¹⁷ Uz to norāda arī dzintara senlietu skaita samazināšanās uz pārējo atradumu fona. Tā, piemēram, vēlā neolīta Aboras I apmetnē no visām tur atrastajām 3907 senlietām 22% bija dažādi krama rīki, bet 31% bija dzintara izstrādājumi. Lagažas apmetnē no atrastajām 464 senlietām šie rādītāji attiecīgi bija 19% un 8%. Salīdzinājumā ar vidējo neolītu samazinājies bija arī krama rīku īpatsvars (salīdzinājumam – vidējā neolīta ķemmes keramikas kultūras apmetnē Suļkā no 583 senlietām 470, t.i., 77,3%, bija dažādi krama izstrādājumi).¹⁸ Acīmredzot līdzšinējā dzintara industrijā sākās krīze, kas mazināja arī krama maiņas intensitāti agrākajos sakaru virzienos.

Jāpiezīmē, ka visas ar dzintaru saistītās aktivitātes vidējā un vēlajā neolītā attīstījās un plauka mednieku–zvejnieku–vācēju sabiedrībās ar tām raksturīgo dzīvesveidu, ideoloģiju un kultūras tradīcijām. Vēlā neolīta beigās un bronzas laikmeta sākumā iezīmējās šo mednieku–zvejnieku–vācēju saimniecības noriets un dzintara apstrādes sašaurināšanās un izbeigšanās. Tā, piemēram, vēlā bronzas laikmeta Brikuļu pilskalnā pie Lubāna ezera Īdeņā starp 1000 tur atrastajām senlietām nebija neviena dzintara izstrādājuma, sagataves vai neapstrādāta gabala. Tanī pašā laikā tur lielā skaitā atrada bronzas kausējamo tīģeļu un lejamveidņu

1. att. Dzintara atradumi Latvijas teritorijā vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā.

I – pilskaļns, II – senkapī.

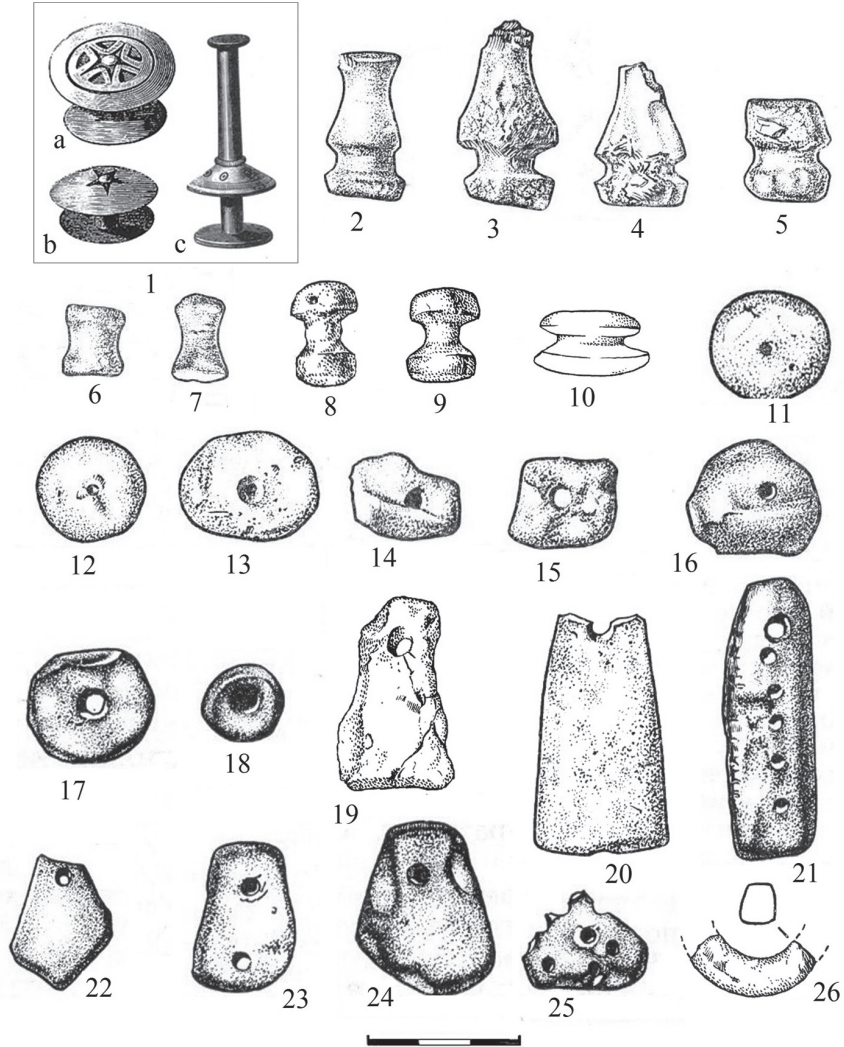
- 1 – Avotiņi, 2 – Daugmale, 3 – Kļauņukalns, 4 – Klosterkalns, 5 – Krievu kalns, 6 – Ķivutkalns,
 7 – Ķivutkalns, 8 – Mīlzukalns, 9 – Mūkukalns, 10 – Puntūzis, 11 – Reznes, 12 – Strautnieki,
 13 – Strazdi, 14 – Striķi, 15 – Vīnakaļns

fragmentus, kas norāda uz pilskalna iesaisti maiņas tālsakaru tīklā.

Kādi varēja būt iemesli šādai dzintara apstrādes un maiņas gandrīz pilnīgai iznīkšanai? Tradicionāli iemesli šīm pārmaiņām tika meklēti ārpus Austrumbaltijas vidē, kur no tālienes nākušais dzintars ieguva augsta prestiža materiāla statusu, proti, Centrālās un Dienvideiropas hierarhizētajās sabiedrībās. No otras puses, Baltijas jūras austrumu piekrastes sabiedrībās augstu prestižu acīmredzot ieguva Centrālās Eiropas bronzas izstrādājumi. Rezultātā dzintara ieguves zonai jūras piekrastē par galvenajiem kļuva sakari dienvidu vai dienvidrietumu virzienā ar bronzas metalurģijas centriem. Lai arī šādu izskaidrojumu nevar noraidīt, iespējami arī vēl citi faktori, kas izraisīja dzintara samazināšanos arheoloģiskajos kontekstos. Literatūrā tiek norādīts uz Litorīnas jūras transgresijām un regresijām, kuru rezultātā dzintaru saturošie slāņi (t.s. zilā zeme) tika pārklāti ar jūras nogulumiem un tāpēc samazinājās krastā izskalotā dzintara daudzums.¹⁹ Tāpat sava nozīme varēja būt klimatiskajām izmaiņām pasliktināšanās virzienā, kad, kā jau iepriekš norādīts, daudzas agrāko apmetņu vietas pie ūdeņiem kļuva nepiemērotas apdzīvotībai un tika pamestas.

VĒLAIS BRONZAS UN SENĀKAIS DZELZS LAIKMETS (1100.–1. g. pr. Kr.)

Vēlajā bronzas laikmetā parādījās jauns dzīvesvietu tips – pilskalni. To izrakumi liecināja, ka saimniecībai bija kompleks raksturs, kur galvenā nozīme bija lopkopībai un zemkopībai, bet medībām un zvejai bija palīgozaru loma. Pilskalnos plaši bija izvērstā dažādu akmens, kaula, raga un māla priekšmetu un apģērba gatavošana. Starp atradumiem ir arī atsevišķi dzintara priekšmeti. Īpaši izceļama daudzos pilskalnos konstatētā izvērstā bronzas apstrāde. Par to liecina māla tīģeļu un lejamveidņu atradumi, lai gan pašu bronzas priekšmetu atrasts ļoti maz. Latvijā pavisam atrasts ap 250 bronzas laikmeta bronzas

2. att. Vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta dzintara priekšmeti.
 1 – Skandināvijas bronzas dubultpogu prototipi, 2–4 – pirmā tipa dubultpogas (Ķivutkalna pilskalns), 5–10 – otrā tipa dubultpogas (5–7 – Ķivutkalna pilskalns, 8 – Puntūža kapulauka 6. uzkalniņš, 9 – Reznu kapulauka 2. uzkalniņš, 10 – Avotiņu (Auciema) kapulauks), 11–18 – krelles (11–16 – Ķivutkalna pilskalns, 17, 18 – Ķivutkalna kapulauks), 19–25 – piekariņi (19 – Reznu kapulauka 2. uzkalniņš, 20 – Ķivutkalna pilskalns, 21–25 – Ķivutkalna kapulauks), 26 – riņķa fragments (Reznu kapulauka 2. uzkalniņš)

priekšmetu. Tie galvenokārt iegūti kā savrupatradumi vai arī dzīvesvietās. Apbedījumos metāla priekšmetus atrod reti. Latvijas teritorijā atrasti arī seši bronzas priekšmetu depozi, kuru sastāvā bija ieroči un rotas. Tas rāda, ka bronza izmantota galvenokārt prestiža priekšmetu gatavošanai. Tomēr relatīvi niecīgais Latvijā atrasto bronzas priekšmetu skaits pats par sevi vēl neatklāj bronzas izplatības un apgrozības ainu kopumā. Tas tikai rāda, ka bronza bija ļoti vērtīgs un grūti iegūstams materiāls. No otras puses, pilskalnu izrakumos atrastās māla tīģeļu un lejamveidņu lauskas liecina, ka Latvijas teritorijā bronzas apstrāde bija labi pazīstama un pietiekami plaši izplatīta. Piemēram, no Daugavas baseina 21 pētītā pilskalna tīģeļi un lejamveidnes atrasti 13 pilskalnus. Īpaši izceļas divi pilskalni – Ķivutkalns Doles salā Daugavas lejtecē un Brikuļu pilskalns pie Lubāna ezera.²⁰ Dzintara izstrādājumi atrasti arī vairākās aplūkojamā laika apbedījumu vietās. Pavisam Latvijas teritorijā vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta 15 dzīvesvietās un senkapos atrasti 125 dzintara izstrādājumi, to sagataves un neapstrādāti gabali (sk. tabulu, 1. att.). Igaunijas teritorijā uz šo laika posmu attiecas 161 dzintara atradums no astoņām vietām, taču tikai 16 bija gatavi priekšmeti, bet pārējie bija neapstrādāti.²¹ Lietuvas teritorijā vienīgi Narkūnu pilskalnā ir atrasti dažī neapstrādāti dzintara gabaliņi.²²

Latvijas atradumu vidū visvairāk ir piekariņu (20) no sešām atradumu vietām. Tiem ir gan trapecveida (2. att.: 19, 20), gan garena plāksņveida (2. att.: 21) forma. Pēdējā gadījumā

Attēlu avoti:

- 1 – pēc Carlin Orrling (red.) (1991). *Sten- och brons-ålderns ABC*. Stockholm: Statens historiska museum, attēls 62. lpp.
 2–7, 11–16, 20 – pēc Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, X tab.
 8–10, 19, 26 – pēc Jānis Graudonis (1967). *Latvija v epokhu pozdnei bronzy i ranego zheleza*. Rīga: Zinatne, tabl. XIX.
 17, 18, 21–25 – pēc Raisa Denisova, Jānis Graudonis, Rīta Gravere (1985). *Ķivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzy*. Rīga: Zinatne, ris. 34.

piekariņš rotāts ar apaļu bedrīšu ieurbumiem. Līdzīgs rotājums bijis vēl kāda piekariņa fragmentam, kura forma nav tuvāk raksturojama (2. att.: 25). Dekoratīvas bedrītes dažkārt sastopamas jau uz neolīta dzintara rotām.²³ Tādas vērojamas arī uz vēlā bronzas laikmeta kaula piekariņiem un rotadatām.²⁴ Dažkārt piekariņiem ir trapecei tuva neregulāra (2. att.: 23, 24) vai arī rombveida (2. att.: 22) forma, ko, iespējams, noteica izmantotā dzintara gabala aprīse.

Pareizi apaļu krelli ir diezgan maz (2. att.: 11, 12); bieži tās ir pavirši tuvinātas aplim (2. att.: 16–18), ovālas (2. att.: 13) vai, izmantojot maz pārveidotu dabiskā dzintara gabaliņu, ar neregulāru formu (2. att.: 14, 15). Cilindriska dzintara krellīte (Ø 1,2 cm) atrasta ar 2. gs. pr.Kr. datētajā Bašķu uzkalniņa apbedījumā.²⁵

Vienīgais dzintara riņķa fragments uzīts Reznu kapulauka 2. uzkalniņā kā savrupatradums (2. att.: 26). Spriežot pēc fragmenta izliekuma, riņķa diametrs bijis 3–3,5 cm. Dzintara riņķi bija raksturīgi vidējam un it īpaši vēlajam neolītam, sevišķi Lubāna mitrāja apmetnēs, kur to diametrs bija 1,5–7 cm.²⁶

Atšķirībā no iepriekš aplūkotajām dzintara rotām, kurām kā vājai atblāzmai prototipi saskatāmi izcilajos vidējā un vēlā neolīta dzintara izstrādājumos, jauna parādība ir dzintara dubultpogu parādīšanās vēlajā bronzas laikmetā. Pavisam tādas ir 19 no septiņām atradumu vietām. Tās ir divu tipu. Pirmā tipa pogām (pavisam 12) raksturīga tutulveida forma, kas nedaudz atgādina šaha figūriņas. Virs diskveida pamatnes ir iežmauga, bet virs tās izveidots konusveida pagarinājums, kas noslēdzas ar ripas veida paplašinājumu (2. att.: 2–4). Tās gatavotas pēc Ziemeļeiropas bronzas laikmeta IV periodam raksturīgo bronzas dubultpogu parauga (2. att.: 1c). Šādas bronzas pogas Austrumbaltijā līdz šim nav konstatētas, taču ir atrasti to atdarinājumi ragā.²⁷ Otrā tipa pogām (pavisam septiņas) ir cilindrisks korpuss ar iežmaugu vidū. To garums ap 2 cm, diametrs 1,1–1,2 cm. Simetriski veidotie pogu gali var būt plakani (2. att.: 5–7) vai sfēriski (2. att.: 8, 9). Šī tipa atšķirīgu variantu pārstāv Avotiņu (2. att.: 10) un Strazdu²⁸ senkapos atrastās dzintara pogas. Tām

pareizi apaļa forma, bet diametrs (~ 2,5 cm) ir lielāks par augstumu (~ 1,5 cm). Arī otrā tipa dubultpogu prototipi atrodami Ziemeļeiropas vēlā bronzas laikmeta bronzas pogu paraugos (2. att.: 1a, 1b).

Ja salīdzina vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta dzintara izstrādājumus ar vidējā un vēlā neolīta un pat vēl agrā bronzas laikmeta dzintara rotām, tad redzams ne tikai ievērojams kvantitatīvs sarukums, bet arī dzintara apstrādes kvalitātes kritums. Dzintara priekšmetiem tagad vairs nav raksturīga formu daudzveidība un izkoptība. Ar retiem izņēmumiem tie darināti pavirši un nesimetriski, reti pulēti. Tas, ka kaula un raga priekšmeti, piemēram, dubultpogas, atdarinot bronzas prototipus, nereti ir ļoti profesionāli darināti, bet līdzīgi veidojumi dzintarā šajā ziņā jūtami atpaliek, acīmredzot skaidrojams ar to, ka kaula/raga apstrāde kopš neolīta turpinājās un meistarības ziņā te pārrāvuma nebija. To nevar teikt par dzintara apstrādi, kur bija pārrāvums.

Par dzintara apstrādi vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā plašākās liecības iegūtas Ķivutkalna pilskalnā. Tur atrasti 30 gatavi priekšmeti vai sagataves, seši dzintara gabali ar apstrādes pazīmēm un 51 neapstrādāts gabals vai drumstala (sk. tabulu). Spriežot pēc dzintara atradumu planigrāfijas, īpašas vietas, kur šis materiāls būtu apstrādāts, neizcēlās. Nedaudz lielāka gatavo priekšmetu un neapstrādātu dzintara gabalu koncentrācija bija plakuma dienvidaustrumu pusē XII izrakumu laukuma celtņu zonā. No visām Ķivutkalnā atrastajām 2700 senlietām 87 dzintara atradumi veido tikai 3,2%.²⁹ Tāpat kā dzintara, arī krama industrija vēlajā bronzas laikmetā faktiski bija iznīkusī – Ķivutkalnā atrastie 68 krama priekšmeti sastādīja tikai 2,5%. Atskaitot dažus rūpīgi darinātus bultu galus un kasīkļus, vairums krama rīku bija pavirši veidoti. Tanī pašā laikā tīģeļu un lejamveidņu (kopā 735) īpatsvars bija 27,2%, kas norāda uz Ķivutkalnu kā ievērojamu bronzas apstrādes centru Austrumbaltijā.

Ja aplūko vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta dzintara priekšmetu atradumu vietu izvietojumu, tad redzam, ka tās

Tabula

DZINTARA ATRADUMI VĒLĀ BRONZAS UN SENĀKĀ DZELZS LAIKMETA ARHEOLOĢISKAJOS
PIEMĪNEKĻOS

Nr. p.k.*	Objekti	Gatavi izstrādājumi vai to sagataves			Ar apstrādes pazīmēm	Neapstrādāti gabali, atšķilas un drumstalas	KOPĀ
		Pogas	Krelles	Pieka- riņi			
1.	Avotiņu (Auciema) senkapi	1					1
2.	Daugmales pilskalns			1			1
3.	Klaņģukalna pilskalns					4	4
4.	Klosterkalna pilskalns					1	1
5.	Krievu kalna pilskalns	1		1		1	3
6.	Ķivutkalna pilskalns	13	9	8		51	87
7.	Ķivutkalna senkapi	1	2	5			8
8.	Milzūkalna pilskalns		1			1	2
9.	Mūkukalna pilskalns			1		1	2
10.	Puntūža senkapi	1					1
11.	Reznu senkapi	1		4	1		6
12.	Strautnieku apmetne					2	2
13.	Strazdu senkapi (Baužu ez. grupa)	1					1
14.	Striķu senkapi		1				1
15.	Vīnākalna pilskalns					4	5
	KOPĀ	19	13	20	1	65	125

* Atradumu vietu numuri atbilst numuriem 1. attēla kartē.

lokalizējas pilskalnos pie galvenajiem ūdensceļiem, kur notika arī bronzas apstrāde un maiņa. Latvijas teritorijā tā ir Daugava un Daugavas baseins, kā arī Venta. Gandrīz visos pilskalnos, kuros notika bronzas apstrāde, tika apstrādāts arī dzintars, taču daudz mazākā apjomā. Rodas jautājums: kāpēc pilskalnos, kuri bija iesaistīti plašā sakaru tīklā, tomēr nonāca tik maz dzintara? Jāņem vērā arī tas, ka 1. gadu tūkstoši pr.Kr. dzintara ieguve Baltijas jūras dienvidaustrumu un dienvidu piekrastē atkal atdzīvojās, par ko liecina dzintara izstrādājumu plašā sastopamība šī laika posma Centrālās un Dienvidēiropas dzīvesvietās un apbedījumos. Acīmredzot piekrastes sabiedrības, kas vāca dzintaru, vairāk bija ieinteresētas maiņā uz dienvidiem. Zināma nozīme varēja būt arī sociālajām attiecībām šajās sabiedrībās. Tās, domājams, bija kļuvušas sarežģītākas un kompleksākas salīdzinājumā ar neolīta trans-egalitārajām sabiedrībām. Acīmredzot šo sabiedrību elite spēja kontrolēt resursu, šinī gadījumā dzintara ieguvi un tālākās aktivitātes. Savukārt Austrumbaltijas sabiedrības vairāk bija ieinteresētas iegūt prestižos bronzas ieročus un rotas, bet mazākā mērā – dzintaru. Šis jautājums tomēr prasa tālākus pētījumus.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Audronė Bliujienė (2007). *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus aureus, p. 65.
- ² Mirja Ots (2012). The significance of deposits of natural amber in Estonia in the context of Early Metal Age society. In: *Archaeologia Baltica*, 17: People at the Crossroads of Space and Time (Footmarks of Societies in Ancient Europe). Klaipėda: Klaipėda University Press, pp. 46–49.
- ³ Dati par Lietuvu pēc: Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, 5 priedas. Dati par Latviju pēc: Ilze Loze (2008). *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Ilze Loze (2006). *Neolīta apmetnes Ziemeļkurzemes kāpās*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Francis Zagorskis (1987). *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga: Zinātne, 3. pielikums; Lucija Vankina (1970). *Torfianikovaia stoianka Sarnate*. Rīga: Zinatne, obzornaia tablitsa 6.

- ⁴ Valdis Bērziņš (2002). Dzintara apstrādes specializācija Sārnotes neolīta apmetnē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–18. lpp.
- ⁵ Ilze Loze (2003). Middle Neolithic amber workshops in the Lake Lubāns Depression. In: *Amber in Archaeology. Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology, Talsi, 2001*. Rīga: Institute of the History of Latvia Publishers, p. 72.
- ⁶ Maiia P. Zimina (1981). O rabote Severo-zapadnoi ekspeditsii. V kn.: *Arkheologicheskie otkritiia 1980 goda*. Moskva: Nauka, s. 12–13; Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 442.
- ⁷ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 149.–150. lpp.
- ⁸ Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams, 66. lpp.
- ⁹ Ilze Loze (1979). *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*. Rīga: Zinatne, s. 121.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat. Šajā rakstā datējumi balstīti uz radioaktīvā oglekļa analīžu kalibrētajiem datiem, izmantojot datorprogrammu OxCal 4. 2. (Christopher Bronk Ramsey (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51 (1), pp. 337–360), kas pieejama <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal/OxCal.html> (skatīts 16.03.2015.).
- ¹² Loze. *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*, ris. 58.
- ¹³ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 19. tab., 134. lpp.
- ¹⁴ Par Aboras I un Asnes apmetnes epizodisku apdzīvotību vēlajā bronzas laikmetā liecinaniecīgā skaitā tur atrastā švīkātā keramika. Sk.: Loze. *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*, s. 108.
- ¹⁵ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 144. lpp., 78. att.
- ¹⁶ Turpat, 147. lpp. I. Loze minētajā darbā, atšķirībā no savām agrākajām publikācijām par Lagažas apmetni, vairs nerunā par agro bronzas laikmetu, bet gan par eneolītu jeb vara/akmens laikmetu. Raksta autoram tomēr šķiet, ka Latvijas teritorijā, tāpat kā visā Austrumbaltijā, neolītam seko bronzas laikmets. Eneolīta kā atsevišķa laikmeta izdalīšanai nav pamata kaut vai tāpēc vien, ka nav pašu vara priekšmetu, nemaz jau nerunājot par to sērijām.
- ¹⁷ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 144. lpp.
- ¹⁸ Loze. *Pozdnii neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*, tabl. 3.
- ¹⁹ Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 204; Algirdas Girininkas (2013). Ankstyvasis metalų laikotarpis. In: *Lietuvos archeologija*, II tomas. Klaipėda: Klaipėdos Universiteto leidykla, p. 285.

- ²⁰ Andrejs Vasks (2005). Bronzas apstrādes centri un bronzas priekšmeti sabiedrisko attiecību sistēmā agro metālu periodā Latvijas teritorijā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 22. laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 84. lpp.
- ²¹ Ots. The significance of deposits of natural amber in Estonia in the context of Early Metal Age society, p. 51, fig. 6.
- ²² Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, 6 priedas.
- ²³ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 49. att.: 1, 8; K53: 16; K68: 11.
- ²⁴ Vasks. *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*, IX. tab.: 21; Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, XXV tab.: 11, XXIX tab.: 1, 2.
- ²⁵ Janis Graudonis (1967). *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne, tabl. XIX: 4. J. Graudonis minētajā darbā aplūkojamajam laikmetam pieskaitīja vēl arī dažas citas Strīķos atrastās dzintara krelles. Tomēr tas, ka tur nav atrastas citas ar priekškrīstus dzelzs laikmetu saistāmas senlietas, liek šaubīties par šo krellu piederību šim laikmetam; drīzāk tās pieskaitāmas agrā vai vidējā dzelzs laikmeta atradumiem.
- ²⁶ Loze. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*, 54. lpp.
- ²⁷ Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, XXV tab.: 20, 21; Graudonis. *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*, tabl. VII: 12, VIII: 9; Heidi Luik, Mirja Ots (2007). Bronze Age double buttons in Estonia. *Estonian Journal of Archaeology*, 11/2, fig. 4; Elena Grigalavičienē (1995). *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, pav. 100: 1–3.
- ²⁸ Graudonis. *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*, tabl. XIX: 10.
- ²⁹ Dati par Ķivutkalna senlietām pēc: Graudonis. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*, 1. tab.

AMBER IN THE BRONZE AND PRE-ROMAN IRON AGE IN THE TERRITORY OF LATVIA

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., senior researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia; professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Research interests: prehistory and archaeology of Latvia, Bronze Age and Earliest Iron Age.

E-mail: andrejs.vasks@lu.lv

The article deals with the issue of amber artefacts in the territory of Latvia in the period from about 1800 to the 1st century BC. After the boom of amber mining and processing in the Middle and Late Neolithic, when amber articles were counted in the thousands, followed the collapse of this industry. The article discusses the few amber finds of the Late Bronze and Pre-Roman Iron Age and attempts to explain the causes of this dramatic change.

Key words: amber, Neolithic, early late Bronze Age and early Iron Age.

Summary

The article examines the role and importance of amber in the Bronze and Pre-Roman Iron Age in the territory of Latvia. In the Neolithic thousands of amber artefacts, semi-manufactured pieces and unworked amber lumps have been found at settlement sites of this period. This can be traced clearly at the Neolithic settlements of Šventoji, Sārņate and Siliņupe, located near the coast, and especially at the extensively studied inland settlements of the Lake Lubāns Depression. There is evidence of large-scale amber-working on at 16 sites in the vicinity of Lake Lubāns, which serves to characterise this lowland area as one of the largest amber-working centres of the East Baltic. The situation changed cardinally in the Bronze Age, when the earlier amber-working centres went out of existence and the quantity of amber products was markedly reduced. In the Early Bronze Age there were also significant changes in terms of the range of exchange items. We may compare some statistics for the Late Neolithic and the beginning of the Bronze Age at the Abora I and Lagaža settlement sites

and the corresponding figures for the Late Bronze and Pre-Roman Iron Age hill-forts of Brikuļi and Ķivutkalns. At Abora I, out of a total of 3907 artefacts, 22% were various flint tools and 31% were amber products. At Lagaža, with a total of 464 artefacts, the corresponding figures were 19% and 8%, respectively. It is possible that already at Lagaža the low proportion of amber artefacts reflects the decline of the Lake Lubāns Depression as an amber-working centre. At the excavated hill-fort of Brikuļi, located at Lake Lubāns, out of 1000 artefacts, objects of flint constituted 9%, while amber artefacts were absent altogether. At the hill-fort of Ķivutkalns in the Lower Daugava area, out of 2700 artefacts, flint objects constituted 3%, with the same proportion of amber artefacts. As indicated by these statistics, in the period from the end of the Neolithic / beginning of the Bronze Age up to the Late Bronze Age the volume of amber and flint artefacts fell markedly.

What could be the reasons why amber industry ceased almost entirely? Traditionally, the reasons for these changes have been sought outside of the East Baltic milieu. Thus, in other areas, namely in the hierarchical societies of Central and Southern Europe, amber as a material of distant origin obtained a highly prestigious status. Conversely, Central European bronzes evidently obtained high prestige among the societies of the eastern shore of the Baltic Sea. As a result, for the amber-collection zone along the coast, contacts with centres of bronze metallurgy to the south or south-west were now evidently of primary significance. Without challenging this interpretation, we may identify other factors, too, that led to a reduction in the amount of amber in archaeological contexts. The literature contains references to transgressions and regressions of the Littorina Sea, as a result of which the amber-bearing deposits ('blue earth') were covered by marine deposits, leading to a marked reduction in the quantity of amber washed out. Climatic deterioration may also have played a role, as a result of which many of the former settlement sites next to water-bodies became unsuitable for habitation and were abandoned. This is seen clearly in the Lake Lubāns Depression: because of a rise in the water level, many settlement sites went out of existence.

What was the role of amber in the Late Bronze and Pre-Roman period, i. e. in the 1st millennium BC? This is clearly indicated by the

statistics for amber finds. From this period only one find-spot with amber is known in the territory of Lithuania, with some raw amber. In the area of present-day Estonia eight amber find locations are known, with a total of 16 artefacts and 145 unworked or little-modified lumps of amber. In the territory of Latvia there are 15 find-spots, with 53 ready-made and semi-manufactured artefacts and 72 pieces of raw amber (*Fig. 1, Table*). The Neolithic and the beginning of the Bronze Age are characterised by a high diversity of amber objects: pendants, beads, discs, rings as well as zoomorphic and anthropomorphic figurines, but in the Late Bronze Age we find only a few of the earlier forms, namely trapezoidal pendants and discoidal beads (*Fig. 2: 11–26*).

New kinds of artefacts did appear, however, such as the double buttons (*Fig. 2: 2–10*). Two types are represented: the buttons of the first type are tutula-shaped, while those of the second type are discoidal with a lateral groove or cylindrical with a constriction. Double buttons of both types are modelled after the bronze buttons of Montelius Period IV in Scandinavia (*Fig. 2: 1*). If we examine the distribution of amber finds from the Late Bronze Age, then we can observe that they come from hill-forts along the main waterways, i. e. the locations where bronze-working and exchange also took place. In the territory of Latvia this is the River Daugava and the Daugava basin, as well as the River Venta. Amber was worked at almost all of the hill-forts where bronze-working took place, but on a much smaller scale. Thus, for example, at Ķivutkalns, where amber finds are relatively well represented in comparison with other habitations sites of the Late Bronze and Earliest Iron Age, a total of 30 amber artefacts were recovered, including semi-manufactured items, along with 57 unworked or partially worked pieces.

Amber artefacts have also been found with burials. However, in the Bronze and Pre-Roman Iron Age in the whole of the East Baltic grave goods are very sparsely represented, and in most cases absent altogether. For example, at the completely excavated cemetery of Ķivutkalns, only 57 out of 240 burials had grave goods. These objects, totalling 69, included bone dress-pins, tooth pendants, pottery and some other finds. Amber artefacts – beads and pendants – were found in only eight graves.

We may ask why so little amber reached the hill-forts, which were involved in a wide communication network. It should also be borne

in mind that in the 1st millennium BC amber collecting along the south-eastern and southern shore of the Baltic revived again, as indicated by the widespread occurrence of amber objects at the settlement sites of this period in Central and Southern Europe. Evidently, the coastal societies involved in amber collecting had a greater interest in southwards-directed exchange. Social relationships in these societies may also have had a certain role. These had evidently become more complex in comparison with the transegalitarian societies of the Neolithic. Evidently, the élites within these societies were able to control access to these resources, including amber, and the activities in which it was utilised. However, the societies of the East Baltic were more interested in obtaining prestigious bronze weapons and ornaments, and had less interest in amber.

BAUSKA ŽEČPOSPOLITAS UN ZVIEDRIJAS KARA LAIKĀ 1658.–1660. GADĀ

Konrads Bobjaņskis

Vēstures doktors, docents, Varšavas Universitātes Vēstures institūts.

Zinātniskās intereses: jauno laiku militārā un politiskā vēsture.

E-pasts: k_bob@wp.pl

Kāds bija nelielās Kurzemes un Zemgales hercogistes stāvoklis jaunajos laikos šajā Eiropas daļā notiekošo lielo starptautisko konfliktu izaicinājumu priekšā? Kādu politiku centās realizēt hercogs Jēkabs Ketlers Otrā Ziemeļu jeb Žečpospolitas un Zviedrijas kara laikā 1655.–1660. gadā, un kādu cenu par to samaksāja viņa valsts un iedzīvotāji? Kāds bija Kurzemes militārā faktora un turienes cietokšņu stāvoklis tajā laikā? Uz visiem šiem jautājumiem iespējams atbildēt, pētot Bauskas – vienas no galvenajām hercogistes pilsētām – vēsturi 1658.–1660. gadā – laikā, kad Zemgales teritorijā notika sīvas kaujas starp zviedru un lietuviešu karaspēkiem, turklāt vietējie iedzīvotāji bija tikai to pasīvi novērotāji un vienlaikus galvenie upuri.

Atslēgas vārdi: Polijas–Lietuvas Žečpospolita, Zviedrija, Otrais Ziemeļu karš, Kurzemes un Zemgales hercogiste, Bauska, Jēkabs Ketlers.

Raksta tēma ir sarežģītie Bauskas pilsētas likteņi 17. gadsimtā. Bauska bija viena no svarīgākajām Kurzemes un Zemgales hercogistes pilsētām t.s. Otrā Ziemeļu kara laikā (1655.–1660. gadā). Pats šis karš, kas poļu vēsturiskajā literatūrā tiek dēvēts par “Plūdiem”, izcēlās, Zviedrijai cenšoties nodibināt savu pilnu hegemoniju visā Baltijas jūras reģionā. Galvenais Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava mērķis bija iekarot Baltijas jūras piekrasti, kas vēl palika Žečpospolitas varā. Turklāt oficiālais kara iegansts bija pretenzijas, kādas uz Zviedrijas troni izteica Polijas karalis Jans Kazimirs Vāsa (*Waza*), kura tēvam Sigismundam III (*Zygmunt III*) 1600. gadā tika atņemtas mantotās tiesības uz troni Stokholmā.

Bauskas pils likteņi Otrā Ziemeļu kara laikā līdz šim vēl nav pieredzējuši atsevišķu vēsturiski militāru pētījumu.¹ Polijas historiogrāfija ar šo jautājumu nodarbojusies tikai garāmejojot – plašāku, 1655.–1660. gada militārajām norisēm veltītu darbu lappusēs vai arī analizējot militārās operācijas Kurzemes hercogistē 1658.–1660. gadā. Nav daudz informācijas par šo tēmu arī zviedru vēsturnieku darbos, bet Latvijas jaunākajā vēstures literatūrā uzmanību pelna Mārītes Jakovļevas darbi.

1658.–1660. gadā notikušo kauju par Bausku detalizēts atspoguļojums ir iespējams, pateicoties pirmkārt daudziem rokrakstu avotiem, kas saglabājušies. Polijas arhīvos un bibliotēkās Varšavā un Krakovā atrodas ļoti plaša tālaika lietuviešu komandieru – Mihala Kazimira Paca un Aleksandra Hilarija Polubiņska, kā arī Boguslava Radzivila korespondence (vairāki simti vēstuļu). 1658. gada oktobrī notikušās kapitulācijas jautājumu iespējams ļoti detalizēti izpētīt, izmantojot pašlaik Maskavā esošos materiālus, kurus savai aizstāvībai savācis Bauskas komandants Vilhelms Korfs. Vērtīgs papildinājums minētajam ir Rīgā glabātie Kurzemes hercogu arhīva materiāli. Turklāt nav apšaubāms, ka virkni jautājumu būtu iespējams apgaismot, balstoties uz Zviedrijas avotiem, kas šajā rakstā izmantoti vienīgi nelielā apjomā.

Zviedrijas karaspēka agresija pret Žečpospolitu 1655. gadā sākotnēji vienīgi nedaudz skāra Polijas–Lietuvas valsts vasaļteritoriju – Kurzemes un Zemgales hercogisti. Pateicoties prasmīgai politikai, hercogam Jēkabam Ketleram (*Kettler*) vairāk nekā trīs gadus izdevās politiski lavierēt starp lielvalstīm un formāli saglabāt šajā konfliktā neitrālu nostāju, līdz ar to – arī pasargāt savu nelielo valsti no lielajiem kara postījumiem. Hercogistei šajā laikā neuzbruka arī Maskavijas karaspēks, kaut 1654.–1655. gadā tas bija ieņēmis Lietuvas lielkņazistes lielāko daļu, bet 1656. gadā savā varā pārņēma gandrīz visu Latgali un mēģināja ieņemt Rīgu. Jo vēl 1655. gada janvārī Ketlers bija noslēdzis vienošanos ar caru Alekseju Mihailoviču, apņēmoties nesniegt nekādu militāru

palīdzību karalim Janam Kazimiram (*Jan Kazimierz*) un pretī saņemot garantiju, ka cara karaspēks liks mierā hercoga īpašumus.²

Minētais stāvoklis mainījās vienīgi 1658. gada otrajā pusē, kad sakarā ar militārā stāvokļa pasliktināšanos citās frontēs zviedri beidzot izšķīrās ievest savu karaspēku Kurzemē un Zemgalē. Šī lēmuma ģenēzi visticamāk jāmeklē pirmām kārtām apstākļi, ka 1657. gadā tika lauzta Kārļa X Gustava un Brandenburgas elektora Frīdriha Vilhelma savienība. Tādējādi okupētajai hercogistei bija, no vienas puses, jākļūst par izdevīgu bāzi uzbrūkošā zviedru karaspēka darbībai gan pret Prūsijā esošajām poļu-brandenburgiešu vienībām, gan pret Lietuvas lielkņazistes armiju. No otras puses, kaut arī pret šo informāciju jāizturas ļoti piesardzīgi, iespējams, ka par intervences ieganstu kļuva Ketlera sievas un elektora māsas Ludvikas Karolīnas rīcība, viņai it kā intensīvi cenšoties pierunāt Hoencollernu pārtraukt sadarbību ar zviedriem.³

Uzdevums okupēt hercogisti tika izvirzīts feldmaršalam Robertam Duglasam (*Douglas*). Kopš 1658. gada septembra viņš, vadot savu karaspēka vienību (vairāk par 4000 karavīriem), realizēja karadarbību Ziemeļzemaitijā, bet pēc tam atkāpās pie Dobeles Dienvidzemgalē, kur izveidoja nometni. Duglasam vispirms bija jāpieprasa no Ketlera pārtraukt visus diplomātiskos sakarus ar Žečpospolitu, Maskaviju un Brandenburgu, apgādāt zviedru karaspēku ar pārtiku un naudu, bet vispirms – nodot ķīlā Jelgavu un Bausku. Kad sarunas beidzās neveiksmīgi, naktī no 9. uz 10. oktobri⁴ zviedri pulkveža Nikolaja Bota (*Both*) vadībā negaidīti uzbruka Jelgavas pilij. Ketlera rezidence tika ieņemta gandrīz bez cīņas, hercogs ar visu ģimeni sagūstīts un aizvests uz Rīgu, bet pēc tam – 1659. gada septembrī nogādāts uz Maskavijas pierobežu – Ivangorodu.⁵

Par savu galveno mērķi, neskaitot Jelgavas ieņemšanu, zviedri izvirzīja Bauskas pārņemšanu savā kontrolē. Bauskas pils bija ļoti svarīga vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, neraugoties uz samērā novecojušiem nocietinājumiem, tā bija svarīgākais cietoksnis Dienvidzemgalē, kas atradās uz galvenā stratēģiskā ceļa no Rīgas uz dienvidiem – Lietuvas lielkņazistes virzienā un kurai joprojām

bija liela militāra nozīme. Turklāt Bauska bija ļoti svarīgs administratīvais un politiskais centrs – šeit bieži notika landtāga sēdes (sevišķi 16. un 17. gadsimta mijā), kā arī viena no galvenajām Ketleru dinastijas hercogu rezidencēm.⁶

Bauskas pils, kas atradās uz neliela, bet grūti pieejama klintsveida paugura Mūsas un Mēmeles satekā, veidojās no divām daļām. Vecāko vēl 1443. gadā uzcēla vācu krustnešu ordeņa Livonijas atzara mestrs, un tā, protams, bija pilnīgi neatbilstoša prasībām, kādas tika izvirzītas pastāvīgajiem nocietinājumiem 17. gadsimta otrajā pusē. 1584. gadā pēc hercoga Gotharda Ketlera iniciatīvas notika cietokšņa pārbūve, un tad austrumu pusē tika piebūvēts liels dzīvojamais komplekss, kuram, pēc arhitektūras vēsturnieku domām, bija arī moderni zemes nocietinājumi (valnis), kas varēja pasargāt no šaujamoču ūguns.⁷

Tomēr tie nebija nopietns šķērslis modernizētajai Zviedrijas armijai jau 17. gadsimta 20. gadu karu laikā. Piemēram, 1625. gada karagājiena laikā 27. septembrī Bausku ieņēma zviedru karaspēks, ko komandēja pats Gustavs II Ādolfs, ģenerāluzbrukumā, kas bija uzsākts pēc trīs, saskaņā ar citiem avotiem – tikai vienu dienu ilga aplenkuma. Turklāt zviedriem pietika ar vienas dienas aplenkumu. Cits jautājums, ka pils, tieši tāpat kā citas hercogistes pilsētas, vispār tajā laikā nebija sagatavota aizsardzībai. To aizsargāja ne vairāk par 100, bet vēl ticamāk, kā toreiz ziņoja Lietuvas lielkņazistes lauka hetmanis Kšištofs Radzivils (*Radziwiłł*), – tikai 30 karavīri, no kuriem vien 12 bija kaujasspējīgi, bet pārējie slimoja.⁸ Tāpēc vairāk ticama Bauskas militārās nozīmes pārbaude notika 1628. gadā. Samērā labi apgādātais zviedru garnizons gandrīz 170 vīru sastāvā toreiz varēja aizstāvēties pret Lietuvas karaspēka uzbrukumam (uzbrucējiem trūka spēcīgas aplenkuma artilērijas un bija vienīgi trīs 12 mārciņu lielgabali) ilgāk par mēnesi – no aprīļa sākuma līdz 18. maijam.⁹

Otrā Ziemeļu kara laikā Jēkabs Ketlers pievērsa samērā lielu uzmanību pienācīgai Bauskas apgādei, protams, savu drīzāk peticīgo iespēju robežās. Minēto var apliecināt apstākļi, ka par cietokšņa komandantu (tātad arī Bauskas stārustu) viņš iecēla

Vilhelmu Ernestu Korfu (*Korff*). Tas bija ļoti pieredzējis virsnieks (dzimis 1604. gadā), kurš jau vairākus gadu desmitus bija dienējis Lietuvas lielkņazistes armijā. Karadienestu viņš bija uzsācis 1621. gadā, vēlāk ārzemnieku vienības sastāvā piedaloties daudzos karagājienos pret zviedriem līdz pat 1629. gadam. Interesanti, ka 1628. gadā viņš jau cīnījās pie Bauskas, bet Korfa komandētie vācu kājnieku karavīri pēc tam tika iekļauti šīs pils garnizonā. Pēc 1648. gada Korfs kā kājnieku pulkvedis piedalījās kaujās pret kazakiem, bet 1654. gadā vadīja smagās vienības, kuras aizstāvēja Smoļensku pret Maskavijas armiju. 1655. gada augustā, pēc Viļņas zaudēšanas, kopā ar savu komandieri – Janušu Radzivilu (*Radzivilł*) stājās zem zviedru protekcijas, turpmākajos mēnešos aktīvi iesaistoties t.s. Kēdaiņu ūnijas iedzīvināšanā. Vēl 1656. gadā viņš dienēja Kārļa X Gustava armijā, taču drīzumā bija spiests dienestu atstāt un stāties Kurzemes hercoga rīcībā.¹⁰

Taču Ketleram bija nopietnas problēmas ar atbilstošu karavīru atrašanu ne tikai Bauskas pils garnizonam, bet arī citām savām pilīm. Pēc vairākiem Ziemeļu kara gadiem šajā Eiropas daļā iespējas atrast vervēšanas tirgū vēl kontraktus nenoslēgušus karavīrus bija niecīgas, bet Kurzemes muižniecība tradicionāli izvēlējās krietni labāk apmaksātu dienestu virsnieku amatos Polijas kroņa, Lietuvas lielkņazistes vai Zviedrijas armijā.¹¹ 1654. gadā, tāpat tieši kara priekšvakarā, Bauskā bija izvietoti apmēram 300 karavīri.¹² Turpretī četrus gadus vēlāk garnizona skaitliskajam sastāvam bija jābūt ievērojami mazākam, un tas nebija spējīgs izrādīt ienaidniekam sekmīgu, ilgstošu pretestību. Vienlaikus zviedru vienības ģenerāļa Frīdriha fon Līvena (*von Lieven*) vadībā darbojās ļoti strauji un parādījās pie pilsētas uzreiz pēc Jelgavas ieņemšanas. Jau 12. oktobrī Korfs – faktiski neuzsākot cīņu – tika piespiests atvērt viņu priekšā pils vārtus.

Un tieši Bauskas komandantam tika uzvelta visa vaina par tik ātru kapitulāciju. Vilhelmam Korfam neapšaubāmi par sliktu liecināja apstākļi, ka tas viņa darbībā jau bija recidīvs. 1654. gada rudenī Korfs kopā ar vojevodu Filipu Kazimiru Obuhoviču (*Obuchowicz*) tika apsūdzēts par Smoļenskas atdošanu caram

Aleksejam Mihailovičam. Varenais cietoksnis, uz kura balstījās visa Lietuvas lielkņazistes austrumu robežas aizsardzības sistēma, toreiz kapitulēja jau pēc nepilniem trim aizsardzības mēnešiem. Tas bija šoks sabiedriskajai domai, kas lieliski atcerējās, ka 1609.–1611. gadā cara karavīri aizsargāja Smoļensku pret Polijas–Lietuvas karaļa Sigismunda III armiju gandrīz divus gadus, bet 1633.–1634. gadā poļu garnizons gandrīz gadu sekmīgi pretojās Mihaila Šejina komandētajam Maskavijas karaspēkam, gaidot uz palīdzību, ko sniedza karaļa Vladislava IV (*Władysław IV*) spēki. Tāpēc nav pārsteigums, ka Korfam tika izvirzītas apsūdzības ne tikai par pienākumu nepildīšanu līdz galam, bet arī nodevību, par ko viņam tika pieprasīta pat nāvessoda piespriešana. 1654. gada novembrī pulkvedis stājās Lietuvas lielkņazistes hetmaņa tiesas priekšā Minskā. Viņš skaidroja, ka ir bijis vienīgi Smoļenskā esošos spēkus komandējušā Obuhoviča pavēlu izpildītājs un, “neesot tur ne saimniekam, ne karaspēka komandierim, ir grūti taisnoties par svešu saimniecību” (“*ani gospodarzem tam był ani regimentarzem, trudna tedy iustificatia z cudzego gospodarstwa*”). Pēc diezgan virspusējas lietas noklausīšanās Korfs netika sodīts, bet viņa jautājuma skatīšanu atlika līdz tuvākā Seima sasaukšanas laikam. Sakarā ar kara izcelšanos pret Zviedriju 1655. gadā tiesas procesu toreiz neizdevās pabeigt, un tas bija jāatliek uz vēl vēlāku laiku.¹³

Jāatzīst, kaut arī uz Korfu gūlās zināma atbildība par nepietiekamu Smoļenskas sagatavošanu aizsardzībai, kā arī viņš bija iesaistījies nevajadzīgos strīdos par savstarpējās kompetences jautājumiem (garnizona komandiera tiesības) ar stārstu Obuhoviču, tomēr pašas aplenkšanas laikā Korfs bija demonstrējis personisku drosmi un prasmīgi vadījis sev pakļautos karavīrus. Tāpat viņš nepiederēja pie tiem, kuri prasīja cietokšņa padošanos, viņš vēlējās to aizsargāt ilgāk. Galu galā viņa vaina nekad netika pierādīta, kaut arī Smoļenskas kapitulācijas lietu rūpīgi izskatīja Seims 1658. gadā, bet Korfu gribēja par to tiesāt vēl 1661. gadā.¹⁴

Arī Bauskas padošanās apstākļi nav līdz galam noskaidroti. Nav izslēgts, ka to izraisīja personiska Ketlera pavēle, zviedriem piespiežot hercogu tādu dot.¹⁵ Pats Korfs divus gadus vēlāk skaid-

roja, ka nav pilnīgi ne pie kā vainīgs, bet atbildību uzvēla hercoga ierēdņiem, “kuri karavīrus pilij nepiegādāja” (“*którzy żołdaków do zamku nie stawili*”), kā arī Bauskas pilsoņiem un saviem karavīriem, kuri “kauties, karot un savus pienākumus kārtīgi pildīt negribēja” (“*bić się, wojować, w powinności swej dosyć czynić nie chcieli*”) un vairāk rūpējušies par savu ģimeņu un īpašuma glābšanu, nevis par komandiera rīkojumu sekmīgu izpildi. Tāpēc arī Jēkabs Ketlers 1660. gada novembrī atbrīvoja viņu no visām apsūdzībām.

Turpretī pavisam citādi šī virsnieka rīcība tika novērtēta Žečpospolitā, kur joprojām ļoti labi atcerējās ne tikai Smoļenskas lietu. Vispirms par savu darbību 1655.–1656. gadā Korfs tika uzskatīts par nemiernieku un nodevēju, kurš aktīvi cīnījies pret savu tēvzemi naidīgās zviedru armijas ierindā, tagad tās rokās nodot sev uzticēto cietoksni. Sevišķi nedraudzīgs noskaņojums pret pulkvedi valdīja Lietuvā. Jo Bauskā uz kara laiku tika deponētas lielas Lietuvas un Kurzemes muižniecībai piederošās vērtības, kas arī krita zviedru rokās un tika pilnībā izlaupītas. Korfs, saprotams, tika apsūdzēts, ka, izmantojot iespēju, saziņā ar ienaidnieku piesavinājies daļu dārglietu un naudas. Lietas apspriešana turpinājās vairākus gadus, jo vēl 1664. gadā pulkvedis Lidas zemes tiesā tiesājās ar Vitebskas galma pārvaldnieku (*podkomorzy*) Šimonu Karolu Ogiņski (*Ogiński*).¹⁶

Pārmetumi nodevībā un mērķtiecīgā Bauskas nodošanā zviedru rokās bija tik sāpīgi Korfam, ka viņš, lai pierādītu savu nevainību, personiski, ieguvis atbalsta rakstu sev no karaļa, ieradās uz Seimu Varšavā 1659. gadā.¹⁷ Neraugoties uz to, viņš tika arestēts un stādīts no visas Žečpospolitas hetmaņiem izveidotās tiesas priekšā. Tiesas process bija ātrs un vētrais. Tas sākās 10. maijā, un Korfam tika dotas tikai trīs dienas savu aizsardzības argumentu priekšā stādīšanai, kas pilnīgi noteikti bija pārāk īss laika periods. Galvenokārt Lietuvas lielā lauka hetmaņa Paula Jana Sapehas (*Sapieha*) spiediena rezultātā viņam 19. maijā tika piespriests nāvessods, taču galu galā tā izpilde nenotika.¹⁸ Pulkvedis drīzumā tika atbrīvots un, kaut arī izstājās no karadienesta,

līdz pat savai nāvei 1669. gadā spēlēja nozīmīgu lomu Jēkaba Ketterera galmā, 1665.–1668. gadā pildot augsto Kurzemes oberburggrāfa amatu.

Kārtējo reizi militārās darbības centrā Bauska nokļuva tikai 1659. gada vēlā rudenī. Augustā Lietuvas karaspēks, kas bija pastiprināts ar Brandenburgas korpusu, uzsāka plaša mēroga uzbrukumu Kurzemē, pakāpeniski atgūstot zaudētās pilsētas. 19. septembrī pēc mēnesi ilga aplenkuma kapitulēja Kuldīga, 25. septembrī – Ventspils, 5. oktobrī – Liepāja, 18. oktobrī – Skrunda, bet vienu dienu vēlāk – Grobiņa. Līdz oktobra beigām zviedru rokās praktiski bija palikušas vienīgi divas lielākās Zemgales pils – Jelgava un Bauska.¹⁹

Bauskas apkārtnē 21. oktobrī lietuviešu kavalērija sīvā sadursmē sakāva Roberta Duglasa zviedru vienības, piespiežot tās steigšus atkāpties Rīgas virzienā. 27. oktobrī tika uzsākta pils blokāde, kuras loks tika padarīts ciešāks 2. novembrī, kad no Skrundas apkārtnes ieradās pulkveža Maceja Gosevska (*Gosiewski*) komandētās kājnieku un dragūnu vienības. Bauskas ieņemšana kļuva par Lietuvas armijas t.s. kreisā spārna divīzijas vienību (avotos tā tika dēvēta arī par Žemaitijas divīziju), kurās šajā laikā bija apmēram 7000–8000 karavīru, uzdevumu. Tomēr tieši pašā aplenkuma nodrošināšanā piedalījās, jādomā, ne vairāk kā 4000 vīru, jo pārējie nodrošināja pozīcijas pret zviedru uzbrukumu no Rīgas puses, kā arī no austrumiem, kur Vilkomiras un Kauņas apriņķu teritorijā norisa kaujas ar Maskavijas karaspēku. Lietuviešu vienības pēc lielkņazistes kvartīrmeistara (*obožny*) Samuela Komorovska (*Komorowski*) negaidītās nāves 21. oktobrī komandēja Mihals Kazimirs Pacs (*Pac*), kuru 29. oktobrī šajā amatā bija iecēlis karalis Jans Kazimirs (savukārt 5. novembrī viņu par reģimentārieti bija ievēlējusi Militārā sapulce).²⁰

Bausku aizsargāja pieredzējušu zviedru karavīru garnizons, kuru komandēja oberšterleitnants Didrihs fon Esens (*von Essen*). Garnizons bija apgādāts ar pietiekami spēcīgu artilēriju, kā arī munīcijas un pārtikas krājumiem, kas varētu pietikt daudziem mēnešiem. Tomēr tajā noteikti neietilpa “vairāki simti labi

apgādātu karavīru”, kā minēts vecākos vēsturnieku darbos.²¹ Jādā, ka tajā bija ne vairāk par 200–250 karavīriem, jo lietuviešu pavēlnieks ziņoja: “Cilvēku viņiem nav tik daudz, lai varētu ar tiem nodrošināt *sztakiety*, vaļņus un mūrus” (“*ludzi nie mają tak siła, żeby sztakiety i wały i mury mogli osadzać*”). Turklāt pirms aplenkuma sākuma bija veikti noteikti nocietināšanas darbi, nostiprinot aizsardzības spējas, pirmkārt izveidojot papildus zemes valni pie pašiem pils vārtiem.²²

Galvenā problēma, ar kuru saskārās lietuvieši uzreiz pēc aplenkuma uzsākšanas, bija gandrīz pilnīgs artilērijas trūkums. Sākotnēji viņu rīcībā bija tikai viens neliels, 3 mārciņu lielgabals (un tikai divi centneri pulvera). Citu pievešana nebija vienkārša. Otrais lietuviešu korpuss lielkņazistes lauka rakstveža Aleksandra Hilarija Polubiņska (*Połubiński*) vadībā šajā laikā aplenca Jelgavu un nevarēja aizdot savu bruņojumu, kurš arī bija ļoti trūcīgs. Taču no netālu esošajiem Biržiem Lietuvā – kņaza Boguslava Radzivila (*Radziwiłł*) cietokšņa, kurā atradās bagātīgi apgādāts arsenāls, ar lielām grūtībām novembra pirmajā pusē izdevās atvest tikai trīs nelielus lauka lielgabalus (6 mārciņu) un 120 lodes, kā arī 2 centnerus pulvera.²³ Saprotams, ka tie nevarēja radīt nekādu apdraudējumu zviedriem. Lietuvieši uzsāka arī ierakumu un zemes uzbērumu izbūvi, kā arī mēģināja parakties zem nocietinājumiem, lai ievietotu mīnu. Tomēr šie darbi uz priekšu virzījās ļoti lēni akmeņainās grunts dēļ, uz kādas atradās pils. Tikai decembra sākumā, pēc paša karaļa iejaukšanās, Boguslavs Radzivils deva rīkojumu Biržu komandantam – majoram Karolam Karļikam (*Karlick*) nosūtīt smago artilēriju – divus 12 mārciņu un divus 6 mārciņu lielgabalus, kā arī mortīru.²⁴ Lidz aplencēju pozīcijām pie Bauskas tie nonāca tikai pēc jaunā gada iestāšanās, tāpat kā liels Lietuvā iepirkta pulvera transports (50 centneri).²⁵

Aplenkšanas darbu norisi neveicināja arī iekšējās problēmas, ar kādām pastāvīgi saskārās Lietuvas armija. Ilglaicīgā algas izmaksu novilcināšana karavīriem izraisīja to, ka katra gada ceturkšņa beigās bija jābaidās par to, vai ar algu neizmaksāšanu neapmierinātie karavīri neizveidos konfederāciju un atteiksies

pakļauties pavēlēm vai vienkārši nepametīs dienestu. Karaspēkā netrūka arī iekšējas šķelšanās. Kopš 1654. gada Lietuvas armija sadalījās divās atsevišķās divīzijās – lielhetmaņa (labā spārna) un lauka hetmaņa (kreisā spārna). Izmantojot Samuela Komorovska nāvi, lielhetmanis Pauls Sapeha centās ar paša protežēto virsnieku palīdzību pakļaut sev vienības, kas ielenca Bausku. Kreisā spārna divīzijas patstāvību aizstāvēja karalis Jans Kazimirs un Lietuvas lielkanclers Kšištofs Pacs (*Pac*), kuri tās vadībā iecēla cilvēku, kas bija saistīts ar Lietuvas lielkņazistes vīnziņa (*cześnik*) Mihala Kazimira Paca galmu. Jaunais reģimentārs, kurš līdz šim nebija pildījis armijā nekādas svarīgas funkcijas, tomēr nejutās labi šajā lomā un ne vienmēr spēja tikt galā ar daudzajiem pienākumiem. Tāpēc viņš vairākkārt paziņoja par vēlmi atkāpties no amata, piedāvājot par savu pēcteci kņazu Boguslavu Radzivilu.²⁶

Saprotams, ka visi šie sarežģījumi negatīvi iespaidoja aplenkuma darbu intensitāti ap Bausku, un decembrī tie faktiski tika apturēti. Situāciju neatvieglāja arī ziemas apstākļi, kā arī arvien lielākas grūtības apgādē ar pārtiku un ganībām zirgiem ilgstošajā karadarbībā ļoti izpostītajā Zemgalē. Lietuviešu bezdarbību savukārt centās izmantot Bauskas zviedru garnizons, kurš ar pēkšņiem un biežiem pretuzbrukumiem ārpus mūriem mēģināja traucēt aplencējus. Lielākais pretuzbrukums notika 30. decembrī un noritēja sekmīgi, jo izdevās nogalināt sešus lietuviešu virsniekus, kā arī daudzus kājnieku karavīrus.²⁷

Zināma atdzīvošanās lietuviešu karaspēka darbībā pie Bauskas bija vērojama tikai 1660. gada janvārī. 9. janvārī beidzot kapitulēja hercogistes galvaspilsēta Jelgava, bet no šo pilsētu ielenkušā karaspēka palīgā Bauskas aplencējiem nekavējoties tika nosūtīti 150 kājnieku karavīri, dragūni un mortīra. 17. janvārī pie Bauskas beidzot ieradās arī vairāki simti Brandenburgas karavīru pulkveža Georga fon Šēneiha (*von Schönaich*) vadībā.²⁸ Šajā laikā notikušos diezgan nedrošos uzbrukuma mēģinājumus zviedru garnizons viegli atsita. Nepiepildījās arī cerības, ka aizstāvjus izdosies pierunāt kapitulēt sarunu ceļā. Šādas cerības, šķiet, lietuviešiem deva Jelgavas zviedru garnizona komandants Valentīns fon Meiers

(*von Meier*), kurš “solīja arī Bauskas [komandantu] atvest uz padošanos” (“*obiecā i bowskiego przywieść ad deditionem*”). Tomēr Didrihs fon Esens kategoriski atteicās uzsākt sarunas, “izjuzdams kaunu par Jelgavas komandanta kļūdu” (“*zawstydziwszy się erroru mitawskiego commendanta*”).²⁹ Kaut gan viņam nebija nekādu cērību uz palīdzību no ārpuses (Rīgā tolaik atradās ļoti nelielas vienības, kuras baidījās doties uz Daugavas kreisajā krastā esošajām teritorijām), viņš plānoja turpināt aizsargāt Bauskas pili, kas nu bija kļuvusi par pēdējo zviedru bastionu Kurzemes un Zemgales hercogistē.³⁰

1660. gada februārī pie Bauskas joprojām saglabājās pata stāvoklis. Lietuvas karaspēks dzīvoja nometnē ļoti smagos materiālos apstākļos, turklāt iespaidu atstāja arī bargā ziema. Pārtiku bija jāved no arvien tālākiem apgabaliem, aplaupot ne tikai Zemgales un Kurzemes, bet arī Lietuvas teritorijā esošā Uпитas apriņķa iedzīvotājus. Šādos apstākļos karavīru morālais stāvoklis nevarēja būt labs. Izplatījās dezertēšana, bet kāda bada mocīta kājnieku un dragūnu vienība, it kā sastāvoša no piespiedu kārtā Lietuvas armijā iekļautiem zviedru gūstekņiem, pat aizbēga uz pili, kur vēl joprojām bijuši ievērojami pārtikas krājumi. Nocietinājumu apšaude nedeva nekādus rezultātus, jo “visvairāk granātu, kas tiek izšautas, paiet pilij garām, bet citas neaizlido līdz tai, visvairāk atduras upē” (“*gdyż najwięcej granatów, które rzucają, zamek mijają, a drugie nie dolatują, w rzece się najwięcej opierają*”), savukārt no mēģinājuma parakties zem nocietinājumiem, nespējot pārvarēt akmens pamatni, uzbrucēji vispār atteicās. Turpretī garnizona pretuzbrukumi joprojām lika sevi just – kārtējā tāda pretuzbrukuma laikā 12. februārī krita septiņi lietuvieši. Tāpat aplenkuma lokam trūka ciešuma tik lielā mērā, ka Bausku bez grūtībām sasniedza Duglāsa no Rīgas sūtītie kurjeri.³¹

Redzot, ka ar blokādi vien zviedrus piespiest kapitulēt neizdosies, februāra beigās Mihals Kazimirs Pacs izlēma beidzot izdarīt vispārēju uzbrukumu. Viņa mērķis bija ne tik daudz cietokšņa tieša ieņemšana, cik aizstāvju nostājas “mīkstināšana”, lai piespiestu tos uzsākt sarunas un, ja izdotos, padzītu tos no ārējiem

zemes nocietinājumiem uz pašu pili.³² Visbeidzot, pārvarot Biržu komandanta Karola Karlika pretestību un arī atrisinot tehniskas dabas problēmas, izdevās atvest no Biržiem smagāku artilēriju. Vispirms pie Bauskas ieradās 17. februārī izsūtītie 24 un 12 mārciņu lielgabali, kā arī 100 lielgabalu lādiņi, bet februāra beigās – vēl viens 12 mārciņu lielgabals un kārtējie 100 lādiņi.³³ Uzreiz pēc pirmā transporta ierašanās lietuvieši beidzot uzsāka stipru pils apšaudi. Kā atzīmēja šo notikumu dalībnieks – karavīrs un atmiņu autors Jans Vladislavs Počobuts-Odļanickis (*Poczobut-Odlanicki*), 20. februārī “mūsējie šāva no četrām pusēm no lielgabaliem un mortīrām, varenas granātas tika laistas cauru dienu, pat naktī viņi netika likti mierā” (*“bili nasi ze czterech stron z dział i moździerzów, granaty potężne rzucano cały dzień, nawet i w nocy nie dawano im pokoju”*).³⁴ Tomēr tas nedeva gaidīto rezultātu, bet 28. februārī izdarītais uzbrukums beidzās ar apkaunojošu sakāvi. Tā norise demonstrēja lietuviešu komandieru pilnīgu nekompetenci un pieredzes trūkumu, ja ir runa par šāda veida operācijām. Tika ziņots, ka kājnieki “nelabi zem pašas klints atvesti tika, no kurienes ne pretinieku trāpīt nevarēja, ne kalnā tikt augšā nespēja” (*“niedobrze pod samą skałę zaprowadzona była, spod której ani nieprzyjaciela razić nie można, ani na górę sposobu wnieść nie było”*). Kopumā šajā dienā krita padsmi lietuvieši, it sevišķi bija jūtami zaudējumi starp virsniekiem, no kuriem veseli pieci krita (divi kapteiņi un trīs poručīki), bet padsmi tika ievainoti ar lodēm.³⁵

Minētais notikums galīgi izšķīra lēmuma pieņemšanu – pārtraukt aplenkumu. Lietuvieši vairs neizšķīrās izdarīt kārtējo uzbrukumu, bet 8. martā, pēc vairāk nekā četrus mēnešus ilgas atrašanās pie Bauskas, likvidēja nometni un aizgāja dienvidu virzienā, novietojoties nometnē netālajā Kurzemes un Žemaitijas pierobežā. Dažas dienas pirms tam uz Biržiem bija nosūtīta artilērija. Kopumā Lietuvas armijas zaudējumi kauju laikā tikai kājnieku vienībās veidoja simts un vēl padsmi karavīrus, to skaitā trīs kapteiņi. Ļoti cietuši bija vietējie iedzīvotāji, saskaņā ar kāda lietuviešu karavīra liecību Bauskas aplenkuma laikā

nomira ap 1200 vietējo zemnieku, vidēji apmēram 100–150 nedēļā, bet apkārtējās teritorijas tika pilnībā izpostītas vairāku jūdžu plašumā.³⁶

Augstu maksu par savu varonīgo pretošanos samaksāja arī zviedru garnizons. Marta sākumā Bauskā bija palikuši vairs tikai 40 veseli karavīri, kuriem beidzās pulvera krājumi un kuri, kā viņi paši vēlāk izteicās, “pirmajā sadursmē, ja tāda vēl sekotu, kaut arī tas būtu ļoti nelabi un nesmuki, būtu padevušies” (“*w pierwszej utarczce, kiedy by ją continuowali, chociaż bardzo ladajaka i nieporządna była, podać się mieli*”).³⁷

Karadarbība, kas norisinājās pie Bauskas no 1659. gada novembra līdz 1660. gada martam, skaidri parādīja, cik lielas grūtības 17. gadsimta otrajā pusē Lietuvas armijai sagādāja aplenkšanas darbība pēc Rietumeiropas modeļa. Pēc skaitliskā sastāva spēcīgs korpuss vairākus mēnešus nespēja salauzt ļoti neliela garnizona pretestību. Tiesa, tas bija veidots no pieredzējušiem un kaujās rūdītiem karavīriem, kā arī tika prasmīgi vadīts un bija atbilstoši apgādāts, taču aizstāvēja šim laikam jau novecojušus nocietinājumus, vienīgi nedaudz nostiprinātus ar zemes būvēm. Lietuviešiem trūka gan atbilstošas artilērijas, gan munīcijas, iekārtu, bet visvairāk – šādas karadarbības speciālistu. Virsnieku sastāvu šajā laikā veidoja lielākoties kavalērijas virsnieki, bieži vien pat talantīgi (kā, piemēram, kaut vai Mihals Kazimirs Pacs), taču pilnīgi nespējīgi veikt metodiskas operācijas, kas prasīja kājnieku, dragūnu un artilērijas izmantošanu.

Tiesa, turpmākajos mēnešos lietuvieši joprojām mēģināja bloķēt Bauskas garnizonu, liedzot tam sakarus ar Rīgu, taču šī rīcība nedeva nekādu rezultātu. Jau marta vidū pili sasniedza zviedru kavalērijas vienība (60 zirgi), kas atveda pulvera un lielgabalu ložu krājumus.³⁸

Galū galā Bauska palika pretinieka rokās līdz pat miera sarunu nobeigumam Olivā. Šeit jāpiezīmē, ka līdz kara beigām, neskaitot Bausku, zviedriem izdevās noturēt savās rokās vēl tikai divas pilsētas, abas Prūsijā – Malborku un Elblongu. 3. maijā notikusī miera parakstīšana vēl nenozīmēja automātisku Bauskas

piederības jautājuma noregulējumu. Saprotams, ka teorētiski tai bija uzreiz jāatgriežas Jēkaba Ketlera jurisdikcijā. Taču to nevēlējās pieļaut Lietuvas lielkanclers Kšištofs Pacs, kurš ar karaļa Jana Kazimira piekrišanu vēlējās paturēt pili kā ķilu par to naudu, ko hercogs it kā viņam daudz agrāk bija solījis par Kurzemes interešu aizstāvēšanu sarunu laikā Olivā. Tāpēc viņš deva rīkojumu novietot Bauskā sev uzticamus cilvēkus (no sava brālēna Mihala Kazimira Paca pakļautajiem): “Tādiem, kuri ne Viļņas vojevodam, ne Kurzemes hercogam bez skaidras Viņa Augstības Karaļa un manas ziņas neatdotu šo cietoksni” (“*takimi, którzy by ani panu wojewodzie wileńskiemu, ani księciu kurlandskiemu bez wyraźnego Króla JM rozkazania i bez mojej wiadomości nie oddali tej fortecy*”). Turklāt viņš pamatoti uzskatīja, ka kurzemnieku rīcībā nav pietiekami daudz spēku, lai nodrošinātu pili pret iespējamu Maskavijas karaspēka uzbrukumu, jo tas pēdējā laikā bija ievērojami aktivizējies savu darbību, uzbrūkot arī Zemgalei.³⁹

Tomēr minētā plāna realizācija sastapās ar virkni problēmu. Lai gan saskaņā ar miera līgumu zviedriem bija jāatstāj pils vēlākais divu nedēļu laikā (kaut tika minēti arī īsāki termiņi), sarunas par garnizona evakuāciju ievilkās ilgāk par diviem mēnešiem.⁴⁰ Roberts Duglass sākotnēji attaisnojās, ka viņam nav attiecīgu rīkojumu, bet pēc tam pastāvīgi meklēja dažādus šķēršļus, kas parasti saistījās ar cietokšņa tehniskas dabas nodošanas problēmām.⁴¹ Tajā pašā laikā zviedri veda sarunas ar Jēkaba Ketlera ierēdņiem. Kad 16. jūlijā pili bija jāienāk lietuviešu garnizonam Maceja Gosevska pulka dragūnu virsnieka Jana Lemkina (*Lemkin*) vadībā (viņu bija paredzēts iecelt par Bauskas komandantu), vienlaikus ieradās divas Kurzemes hercogistes dragūnu vienības no Jana Libeka (*Lübeck*) pulka, kuras grasījās pārņemt pilsētu hercoga Jēkaba vārdā.⁴²

Galīgu vienošanos parakstīja dienu vēlāk. Virspadomnieks Vilhelms fon Rummels (*von Rummel*) Kurzemes un Zemgales hercogistes vārdā garantēja, ka apmaiņā pret pils nodošanu Ketleram un lietuviešu karaspēka atkāpšanos Kšištofs Pacs saņems 10 000 zlotu, kurus tam bija jāizmaksā 8 dienas pirms tuvākajiem

Ziemassvētkiem.⁴³ Kopumā tomēr Kurzemes saistības pret kancereļu bija divkārt lielākas – 20 000 zlotu, turklāt pēdējā šīs summas daļa (1000 zlotu) tika izmaksāta vēl līdz 1664. gada janvārim.⁴⁴ Tomēr Bauskas jautājums beidzot bija atrisināts. Pēc gandrīz divu gadu pārtraukuma pils atkal atgriezās Jēkaba Ketlera valdījumā, bet zviedru karavīru vietu ieņēma hercoga garnizons, par kura komandieri drīzumā tika iecelts Johans Sigmunds fon Lēbels (*von Löbel*).⁴⁵

Visbeidzot jāpiebilst, ka ne mazākas problēmas hercogam bija ar savas galvaspilsētas – Jelgavas atgūšanu. Jo ilgāku laiku pieeju pilsētai pēc Paula Sapehas rīkojuma hercogam liedza lietuviešu garnizona komandieris no lielhetmaņa divīzijas – pulkvedis Egiđiuss Brēmers (*Bremer*).⁴⁶ Viņš atkāpās tikai 1660. gada augusta beigās, kad bija izdoti stingri paša karaļa universāli (rīkojumi) un notika Jana Kazimira atsūtītā komisāra – Brestas vojevodas Kazimira Ludvika Jevlaševska (*Jewłaszewski*) iejaukšanās.⁴⁷ Pirms Jelgavas atstāšanas Brēmers vēl sagādāja virkni zaudējumu iedzīvotājiem, ko vēlāk oficiāli aprēķināja vismaz 6000 zlotu apmērā, kaut arī cietušo celtajās sūdzībās runa bija par daudz lielāku summu.⁴⁸

Sarežģītie Bauskas pils likteņi 1658.–1660. gadā ļoti skaidri parāda, cik traģisks bija Kurzemes un Zemgales hercogistes stāvoklis Otrā Ziemeļu kara laikā, savstarpēji par ietekmi Baltijas jūras reģionā cīnoties trim lielvalstīm – Zviedrijai, Maskavas valstij un poļu–lietuviešu Žečpospolitai. Neraugoties uz prasmīgo lavierēšanu starptautiskā politikā, kā arī konsekventu neitralitātes politiku minētajā konfliktā, hercogam Jēkabam Ketleram galu galā neizdevās nosargāt savu nelielo valsti no militāras agresijas un lieliem postījumiem. Izmantojot Bauskas pils piemēru, ļoti labi redzams, ka hercogistes finanšu krājumi un mobilizācijas iespējas aplūkojamajā laika periodā bija izteikti par mazu, lai spētu aizsargāties pret svešu iebrukumu, bet novecojušās fortifikācijas vēl krustnešu laikos celtajās pilis, tikai daļēji nostiprinātas ar modernākiem zemes nocietinājumiem, nevarēja būt nozīmīgs šķērslis modernai armijai, kādas bija zviedru vienības.

No poļu valodas tulkojis *Ēriks Jēkabsons*

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Polijas historiogrāfijā ar Otrā Ziemeļu kara jēdzienu tiek apzīmēts 1655.–1660. gadā notikušais konflikts; turpretī Pirmais Ziemeļu karš notika 1563.–1570. gadā par Livonijas teritoriju starp Polijas karalisti un Lietuvas lielkņazisti no vienas puses un Zviedriju, Dāniju un Maskavas valsti no otras puses.
- 2 Par dažādiem J. Kettlera politikas aspektiem aplūkojamajā laikā sk.: Elena Kobzareva (1998). *Diplomaticheskaia bor'ba Rossii za vykhod k Baltiiskomu moriu v 1655–1661 godakh*. Moskva: Rossiiskaia Akademiia nauk. Institut rossiiskoi istorii, 69.–71. lpp.; Boris Floria (2010). *Russkoe gosudarstvo i ego zapadnye sosedi (1655–1661 gg.)*. Moskva: Indrik, 12., 98.–99., 104.–106. lpp.; Lev Zaborovskii (1981). *Rossii, Rech' Pospolitaia i Shvetsiia v seredine XVII v.* Moskva: Nauka, 36.–37., 129. lpp.; Lev Zaborovskii (1973). *Russkaia diplomatiia i nachalo pervoi severnoi voiny (ianvar' – oktiabr' 1655 g.)*. *Sovetskoe slaviano-vedenie*, 1, 43.–44. lpp.; Māriete Jakovļeva (2005). Kurzemes hercoga Jēkaba attiecības ar Krieviju. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 30.–55. lpp.
- 3 Adam Przyboś (1962–1964). *Kettler Jakub*. No: *Polski Słownik Biograficzny*, X. Wrocław; Warszawa; Kraków, 342.–343. lpp.
- 4 Datumi šajā rakstā sniegti pēc jaunā stila.
- 5 Sk. šo notikumu aprakstu, ko atstājis Zviedrijas karaļa historiogrāfs S. Pufendorfs: Samuel Pufendorf (1696). *De rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege, gestis commentariorum libri septem*, Norimbergae (poļu valodā: *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa króla Szwecji* (2013). Tulkojis un komentējis Wojciech Krawczuk. Warszawa: DiG, 475.–476., 507.–509. lpp.); vecākajā historiogrāfijā: August Seraphim, Ernst Seraphim (1896). *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands von der "Aufsegelung" des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich: eine populäre Darstellung*, Bd. II: *Kurland unter den Herzögen*. Reval: F. Kluge, 544.–550. lpp.; jaunākajā historiogrāfijā: Andrzej Adam Majewski (2007). *Działania wojenne w Księstwie Kurlandii i Semigalii w latach 1658–1660*. No: Miroslaw Nagielski (red.). *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*. Warszawa: DiG, 226. lpp.; Māriete Jakovļeva (2014). Bauskas pils kā Kurzemes un Zemgales hercogistes administratīvais un militārais centrs 16.–17. gs. No: Ieva Ose (sast.). *Latvijas viduslaiku pils, VIII. Pētījumi un avoti par ordeņa un bīskapa pili Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 189.–216. lpp.
- 6 Almut Bues (2001). *Das Herzogtum Kurland und der Norden der polnisch-lituanischen Adelsrepublik im 16. und 17. Jahrhundert*. Giessen: Litblockin, 64.–66. lpp.

- ⁷ Par Bauskas nocietinājumiem sk.: Bernhard Schmid (1921). Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland. *Zeitschrift für Bauwesen*, 71/7–9, 204.–208. lpp.; Armin Tuulse (1942). *Die Burgen in Estland und Lettland*. Dorpat: Dorpater Estnischer Verlag, 297. lpp.; Ieva Ose (2001). Neugebaute Türme der Burgen Lettlands nach dem aufkommen der Feuerwaffen. No: Kaur Alttoa, Knut Drake (eds.). *Castella Maris Baltici*, 3–4. Turku; Tartu; Malbork: The Society for Medieval Archaeology in Finland and Malbork Castle Museum, pp. 221–228; Mariusz Balcerek (2012). *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 45.–48., 55. lpp. (šeit arī literatūras saraksts latviešu valodā); latviešu historiogrāfijā: Jakovļeva. Bauskas pils kā Kurzemes un Zemgales hercogistes administratīvais un militārais centrs 16.–17. gs., 189.–216. lpp.
- ⁸ Balcerek. *Księstwo Kurlandii i Semigalii*, 306.–308. lpp.
- ⁹ Turpat, 357.–359. lpp.; latviešu historiogrāfijā: Jakovļeva. Bauskas pils kā Kurzemes un Zemgales hercogistes administratīvais un militārais centrs 16.–17. gs., 192. lpp.
- ¹⁰ Par V. Korfa karjeru sk. arī: Konrad Bobiatyński (2004). *Od Smoleńska do Wilna: wojna Rzeczypospolitej z Moskwą 1654–1655*. Zabrze: Inforteditions, 68.–79. lpp.; Piotr Kroll (2002). Obrona Smoleńska w 1654 r. No: Mirosław Nagielski (red.). *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku: prace ofiarowane Profesorowi Jaremi Maciszewskiemu*. Warszawa: DiG, 155.–170. lpp.; Michał Paradowski (2013). *Studia i materiały do historii wojen ze Szwecją 1600–1635*. Oświęcim: Napoleon V, 44., 51., 119., 122., 129.–130., 133. lpp.; Henryk Wisner (2000). *Janusz Radziwiłł 1612–1655: wojewoda wileński, hetman wielki litewski*. Warszawa: Mada, 144., 169., 178. lpp.
- ¹¹ Marite Jakovļeva (2007). Organizacja sił wojskowych Kurlandii i próby ich reformowania przez księcia Jakuba Kettlera w połowie XVII wieku. No: Bogusław Dybaś (red.). *Wojny północne w XVI–XVIII wieku: w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 111.–112. lpp.
- ¹² Bues. *Das Herzogtum Kurland*, 193. lpp.
- ¹³ Par V. Korfa procesu 1654. gadā sk. A. H. Polubińska vēstuli K. L. Sapeham, Minska, 20.11.1654. *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, aksesija, rkps 6564, nr 89; Diariusz komisji mińskiej. *Biblioteka Czarortoryskich w Krakowie* (turpmāk: *BCzart.*), rkps 147, nr 139, p. 680.
- ¹⁴ Konrad Bobiatyński (2013). Prichiny kapituliatsii Smolenska v 1654 godu. Obshchestvennoe mnenie Rechi Pospolitoi i vzgliad istorika. *Rodina: Rossiiskii istoricheskii illiustrirovannyi zhurnal*, 9, 41.–43. lpp.; Ryszard Mienicki (1910). Utrata Smoleńska w r. 1654 i sprawa Obuchowicza. *Kwartalnik Litewski*, 1 (4), 41.–66. lpp.; Stefania Ochmann-Staniszevska, Zdzisław

- Staniszewski (2000). *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy: prawo – doktryna – praktyka*, I. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 294.–295., 304. lpp.
- ¹⁵ Par to rakstija S. Pufendorfs (Pufendorf. *Siedem ksiąg*, 508. lpp.), kā arī R. Duglass īpašā apliecinājumā, kas 1659. gadā izsniegts Korfam. Par šādu notikumu gaitu raksta arī E. Serafims (A. Seraphim, E. Seraphim. *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 545. lpp.).
- ¹⁶ Ar Bauskas kapitulāciju 1658. gadā un vēlākajiem V. Korfa procesiem saistītie materiāli tika ierakstīti 1664. gada Lidas zemes grāmatā: *Rossiiskii Gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov*, Moskva, fond 356, op. 2, nr 31/I, k. 30–41.
- ¹⁷ *Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131* (2001). Commentary by Andrzej Rachuba. Warszawa: DiG, nr 712, 207.–208. lpp.
- ¹⁸ Sk. J. Mežeņska (*Mierzeński*) ziņojumu B. Radzivilam, Varšava, 7., 10. un 20.05.1659. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów* (turpmāk: AGAD, AR), dz. V, nr 9646/II, pp. 5–7, 9–12, 17–18.
- ¹⁹ Aleksander Codello (1966). Wydarzenia wojenne na Żmudzi i w Kurlandii 1656–1660. *Przegląd Historyczny*, 57/1, 54.–59. lpp.; Majewski. Działania wojenne, 231.–238. lpp.; Leszek Podhorodecki (1958). Kampania polsko-szwedzka 1659 r. w Prusach i Kurlandii. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 4, 235.–239. lpp.
- ²⁰ Konrad Bobiatyński (2008). *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski: działalność polityczno-wojskowa*. Warszawa: Neriton, 41.–46. lpp.; Podhorodecki. Kampania polsko-szwedzka, 239.–240. lpp.; Andrzej Rachuba (1989). *Konfederacja Kmiciewska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660–1663*. Warszawa: NDAP, 33.–37. lpp.
- ²¹ Podhorodecki. Kampania polsko-szwedzka, 242. lpp.
- ²² M. K. Paca raksts A. H. Polubińskim, pie Bauskas, 09.11.1659. AGAD, AR, dz. V, nr 11209/I, p. 17.
- ²³ K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži, 6. un 14.11.1659. *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie* (turpmāk: BPAN/PAU Kraków), rkps 4011, k. 14v, 16–16v; kā arī M. K. Paca raksti K. Karļikam, pie Bauskas, 12.11.1659. BPAN/PAU Kraków, rkps 4027, k. 64, un A. H. Polubińskim, pie Bauskas, 14.11.1659. AGAD, AR, dz. V, nr 11209/I, pp. 20–21; sk. arī: Sławomir Augustiewicz (2011). Garnizon Birż w latach 1659–1687 i jego komendant Karol Karlick von Nezetitz. No: J. Maroń, R. Kołodziej (red.). *Ustrój – polityka – kultura. Studia ofiarowane Profesor Stefanii Ochmann-Stanisze-wskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 275.–276. lpp.

- ²⁴ Sk. Jana Kazimira vēstules B. Radzivilam un K. Karļikam, kas rakstītas Tuhoļā, 28.11.1659. (AGAD, AR, dz. III, kop. 7, nr 224; *Nacyianaŭny Gistorychny Arkhiu Belarusi*, Minsk, fond 694, op. 1, nr 300, k. 5); kā arī: B. Radzivila raksts M. K. Pacam, Karaļauči, 25.11.1659., un K. Pacam, Karaļauči, 06.12.1659. AGAD, AR, dz. VI, pudlo 36 i 37/II-82, pp. 148–149, 150–153.
- ²⁵ K. Paca raksts M. K. Pacam, bez datuma un vietas [1659. gada decembra beigās], *BCzart.*, rkps 416, nr 25, pp. 109–111.
- ²⁶ Plašāk par šiem jautājumiem sk.: Bobiatyński. *Michał Kazimierz Pac*, 43.–59. lpp.; Rachuba. *Konfederacja Kmicicowska*, 36.–47. lpp.
- ²⁷ Jan Władysław Poczobut Odlanicki (1987). *Pamiętnik*. Oprac. Andrzej Rachuba. Warszawa: Czytelnik, 135. lpp.
- ²⁸ M. K. Paca raksts A. H. Polubiņskim, pie Bauskas, 12., 14., 15. un 16.01.1660. AGAD, AR, dz. V, nr 11209/I, pp. 120, 122–123, 127, 134–135; B. Radzivila raksts M. K. Pacam, Karaļauči, 13.01.1660. *BCzart.*, rkps 416, nr 12, p. 57; A. H. Polubiņska raksts B. Radzivilam, no noņemtas Jelgavā, 17.01.1660. AGAD, AR, dz. V, nr 12080/I, pp. 33–34; K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži, 20. un 30.01.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4011, k. 26–27, 29–30.
- ²⁹ M. K. Paca raksts B. Radzivilam, pie Bauskas, 17.01.1660. AGAD, AR, dz. V, nr 11209/I, pp. 141–142; S. Oborska raksts B. Radzivilam, Ķēdaini, 18.01.1660. *Vilniaus universiteto mokline biblioteka*, fondas 4, A-212, nr 16696.
- ³⁰ Sk. saglabājušos saraksti starp D. fon Esenu un M. K. Pacu no 1660. g. janvāra, februāra un marta – kopumā 7 vēstules (2 – zviedra un 5 – lietuvieša rakstītas): AGAD, *Extranea z Riksarchiv*, szpula 36, pp. 86–93.
- ³¹ K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži, 4., 12. un 14.02.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4011, k. 33–36v; sk. arī: Poczobut Odlanicki. *Pamiętnik*, 136. lpp.
- ³² Par šo sk. K. Paca vēstules ar padomiem M. K. Pacam, Gdaņska (Danciga), 13. un 24.02.1660. *BCzart.*, rkps 416, nr 36–37, pp. 151–153, 155–158.
- ³³ M. K. Paca raksts K. Karļikam, pie Bauskas, 11. un 12.02.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4027, k. 65v–66; K. Karļika raksts M. K. Pacam, Birži, 18.02.1660. *BCzart.*, rkps 1351, nr 3, pp. 11–12; K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži 19.02.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4011, k. 39–40.
- ³⁴ Poczobut Odlanicki. *Pamiętnik*, 136. lpp.
- ³⁵ K. Žeromska (*Žeromski*) raksts B. Radzivilam, pie Bauskas, 01.03.1660. AGAD, AR, dz. V, nr 18969, pp. 10–11.

- ³⁶ Poczobut Odlanicki. *Pamiętnik*, 136.–137. lpp.; Podhorodecki. Kampania polsko-szwedzka, 245. lpp.
- ³⁷ K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži, 6. un 11.03.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4011, k. 43–46.
- ³⁸ K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži, 19.03.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4011, k. 47–48.
- ³⁹ K. Paca raksts M. K. Pacam, Gdaņska (Danciga), 15. un 30.04., 07.05.1660. *BCzart.*, rkps 418, nr 41, pp. 145–147; rkps 1351, nr 26, pp. 105–107, nr 31, pp. 125–126. 20. jūnija vēstulē kanclers apgalvoja, ka minēto atalgojumu viņam piedāvājis Kurzemes kanclers Melhiors fon Felkerzāms (*von Fölckersamb*) 1659. gada decembrī, vēl pirms miera sarunu sākšanās (*BCzart.*, rkps 410, nr 21, pp. 81–83).
- ⁴⁰ K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži, 27.05. un 09.06.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4011, k. 59–59v, 61–61v.
- ⁴¹ Sk. saglabājušos plašo saraksti no šī laika posma starp lietuviešu un zviedru komandieriem (*AGAD, Extranea z Riksarchiv*, szpula 36, pp. 173–177, 218–219, 224; *BCzart.*, rkps 412, nr 13, pp. 36–37; rkps 414, nr 6, pp. 109–110; *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: *LVVA*), 7349–1–233).
- ⁴² K. Karļika raksts B. Radzivilam, Birži, 16.07.1660. *BPAN/PAU Kraków*, rkps 4011, k. 63–64.
- ⁴³ *LVVA*, 1100–13–730, 16. lp.
- ⁴⁴ Sk. šīs summas saņemšanai izsūtītā Heronima Kazimira Mušņicka (*Musznicki*) apstiprinājumu, Jelgava, 18. un 19.01.1664. Turpat, k. 17, 18, 19.
- ⁴⁵ Bues. *Das Herzogtum Kurland*, 195. lpp. Sk. arī 17. jūlijā, pārņemot cietoksni, sastādīto detalizēto tajā esošā militārā aprikojuma sarakstu, kurš demonstrēja kara postījumu apjomu: *LVVA*, 554–3–762.
- ⁴⁶ P. J. Sapehas universāls, izdots Štokos, 27.04.1660. *Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, rkps 3856/III, k. 14.
- ⁴⁷ Sk. Jana Kazimira universālus šajos jautājumos, Varšava, 15. un 19.07.1660. Turpat, k. 15, 17; J. Ketlera vēstuli E. Brēmeram, Grobiņa, 12.08.1660. Turpat, k. 18; un K. L. Jevlaševska asekurāciju, Jelgava, 31.08.1660. Turpat, k. 21. Latviešu historiogrāfijā minētajam jautājumam pievērsusies Mārīte Jakovļeva (2011). Jelgava kā militārs nocietinājums poļu-zviedru karu laikā (1600–1661). No: Ieva Ose (sast.). *Latvijas viduslaiku pilis, VII*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 343.–344. lpp.
- ⁴⁸ K. L. Jevlaševska asekurācija, Jelgava, 29.10.1660. *LVVA*, 554–1–968, 147. lp.

BOWSK DURING THE WAR BETWEEN POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH AND SWEDEN IN 1658–1660

Konrad Bobiatyński

Dr. hist., assistant professor at the Historical Institute of the University of Warsaw.

Academic interests: military and political history of the early modern period.

E-mail: k_bob@wp.pl

This article seeks the answers to such questions as, e.g. what was the situation of the small Duchy of Courland and Semigallia in the face of big international conflicts in this part of Europe in the early modern period? What kind of policy prince Jacob Kettler tried to implement during the Second Northern War, the war between Polish-Lithuanian Commonwealth and Sweden in 1655–1660 and what price the state and the population paid for it? What was the condition of Courland military and their fortifications during that time?

All these questions could be answered upon investigating the history of Bowsk, one of the main cities of the Duchy in 1658–1660, when the territory of Semigallia was the scene of fierce military battles between Swedish and Lithuanian forces, while local population was generally not only passive observers, but the main victims.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Sweden, Second Northern War, Duchy of Courland and Semigallia, Bowsk, Jacob Kettler.

Summary

The subject of this article is the history of Bowsk (Bauska), one of the main cities of the Duchy of Courland and Semigallia during the war between Polish-Lithuanian Commonwealth and Sweden, the so-called Second Northern War. During this conflict Courland's prince Jacob Kettler, who was a vassal to Polish-Lithuanian state, initially took a middle course between warring powers and kept neutrality. At the end this tactic was not successful and did not prevent his country from Swedish intervention and takeover in October 1658. Bowsk is a good example how weak the Duchy of Courland and Semigallia was in confrontation with the powerful neighbours.

Bowsk castle, despite good defensive location and partially modernized fortifications, but lacking proper defensive crew, without a fight capitulated to Swedes on 12 October 1658. The commanding officer, Colonel Wilhelm Korff, earlier having served over 30 years as an officer in the Lithuanian army, was accused of betrayal and sentenced to death at the Diet in Warsaw in 1659, but the sentence was not carried out.

However, the experienced Swedish soldiers took advantage of the defensive possibilities of Bowsk and more than four months (from October 1659 till March 1660) successfully defended the castle from the Lithuanian army.

However, the highest price was paid by the Latvian population, who perished during the conflict in large numbers and the environs of Bowsk were devastated in the radius of several kilometres.

This article deals also with the history of Bowsk after the end of the war of 1660. Jacob Kettler had big problems with taking the city back, because the Swedish garrison did not want to vacate it and the Lithuanians wanted to take the castle as a barter for defending Courland's interests during the peace negotiations in Oliva.

VĀCIEŠU UN EBREJU DEPORTĀCIJA NO KURZEMES UN VIDZEMES GUBERNĀM PIRMĀ PASAULES KARA GADOS

Leo Dribins

Dr. hist., LZA goda doktors, LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
Zinātniskās intereses: kultūru migrācija, kā arī Latvijas ebreju kultūras integrācija.
E-pasts: fsi@lza.lv

Raksts veltīts Latvijas historiogrāfijā līdz šim ļoti maz atspoguļotai tēmai par mūsu zemē esošo mazākumtautību vajāšanu Pirmā pasaules kara laikā. Historiogrāfiska nozīme ir tikai profesora Aivara Strangas grāmatā “Ebreji Baltijā” (Rīga, 2008) sniegtajām ziņām par ebreju kara bēgļiem un izsūtītajiem ebrejiem no Latvijas (sk. 370.–374. lpp.). Raksta mērķis ir rosināt plašāku pētniecību par vācbaltiešu un ebreju izsūtīšanu no Kurzemes un Vidzemes guberņām uz Krievijas iekšējiem novadiem un apgabaliem 1915.–1916. gadā. Šai deportācijai bija pakļauti apmēram 60 tūkstoši cilvēku, kurus nepamatoti apvainoja sadarbībā ar Krievijas ienaidnieku karā – Vāciju un tās armiju. Izsūtīšanas galveno pavēli 1915. gada 17. (30.) aprīlī parakstīja Krievijas armijas Augstākais virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs, to izpildīja karaspēka vienības un policija, arī guberņu ierēdniecība. Kara laikā Latvijā izpaudās Krievijas impērijas šovinistiskā un antisemitiskā politika. Varmācīgās izraidīšanas galvenais uzdevums bija izveidot no neuzticamām tautībām iztīrītu piefrontes zonu un pārliecināt krievu sabiedrību, ka armijas neveiksmēs pirmām kārtām vainīgi ir izsūtāmo nekrievu tautību ļaudis. Patiesībā tajās izpaudās Krievijas bruņoto spēku sliktā sagatavotība karam, arī armijas vadības nespēja ātri ieviest jaunu karošanas stratēģiju un taktiku. Masveidīgā izsūtīšana radīja negatīvas sociālas un ekonomiskas sekas, kuras drīz vien piespieda armijas vadību un Krievijas valdību sašaurināt un pārtraukt deportācijas. Neveiksmi cieta arī policijas mēģinājums ieviest piefrontē mazākumtautību iedzīvotāju kontrolēšanas sistēmu, piemēram, ar ebreju ķīlnieku nozīmēšanu.

Raksts sagatavots, izmantojot galvenokārt tālaika preses publikācijas latviešu, krievu un vācu valodā, kā arī mūsdienās ārvalstīs izdotās, uz arhīvu avotiem un atmiņām balstītās publikācijas, kuras informē par Krievijas

nacionālo politiku Pirmā pasaules kara laikā. Īpaši svarīga historiogrāfiska nozīme ir Erika Lora grāmatai “Krievu nacionālisms un Krievijas impērija: kampaņa pret ienaidnieka pavalstniekiem Pirmā pasaules kara gados”, Mendela Bobes grāmatai “Ebreji Latvijā” un Semjona Goldina rakstam “Krievu armijas īstenotā ebreju deportācija no Kauņas un Kurzemes guberņām (1915. g. aprīlis–maijs)”.

Atslēgas vārdi: Pirmais pasaules karš, militārā politika, represijas pret mazākumtautībām, deportācija.

Latvijas vēsturiskajā atmiņā ir vairākas plašas varmācīgo lielvalstu veiktās masveidīgās iedzīvotāju deportācijas. Visvairāk sāpes šodienas tautai rada cilvēku izvešana 1941. un 1949. gadā, kad PSRS totalitārais režīms deportēja okupācijas varai nevēlamās personas.

Jāatceras arī Krievijas cariskās impērijas sarīkotā Kurzemes, Zemgales un Vidzemes iedzīvotāju izsūtīšana Pirmā pasaules kara gados, kurā cieta ebreji un vācbaltieši. Krievu militārā vadība un Baltijas guberņu administrācija toreiz piespieda vairāk nekā 60 tūkstošus no viņiem pārvietoties uz nometinājuma vietām Urālos, Sibīrijā un valsts dienvidu guberņās. Tas bija sods, ko nepamatoti motivēja ar izsūtāmo neuzticību kara laikā, viņu sadarbību ar Vāciju.

Jau 1914. gada vasarā Krievijas armijas Augstākais virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs izdeva pavēli par visu Vācijas un Austroungārijas pavalstnieku izraidīšanu no piefrontes teritorijām. 1914. gada septembrī izsūtīšanai tika pakļauti arī Polijas ciematu un mazpilsētu ebreji, kuriem pavēlēja dažu dienu laikā pārcelties uz lielākām pilsētām, kur tos varēja “labāk pārraudzīt un ietekmēt”.¹ Pēc Krievijas armijas sakāvēm 1914. gadā un 1915. gada pavasarī neuzticības mērogs pret vācbaltiešiem un ebrejiem jau kļuva daudz plašāks. Krievijas Valsts domes krievu šovinistiskie deputāti secināja, ka galvenais kara neveiksmju cēlonis esot “iekšējā ienaidnieka” nodevība.² Neieklausoties Krievijas vācu un ebreju pavalstnieku organizāciju lojalitātes un uzticības

solījumos, krievu nacionālistiskā prese un vairākas politiskās partijas prasīja ierobežot “nodevīgo cittautiešu” tiesības pastāvīgi dzīvojot Krievijas impērijā.

Lai gan “nodevības” pierādījumi nebija pārliecinoši, armijas vadība un pats cars Nikolajs II uzskatīja tos par pietiekamiem. 1914.–1916. gadā no piefrontes apgabaliem, kā arī no Petrogradas un Maskavas izsūtīja vairāk nekā 800 tūkstošus vāciešu un ebreju.³

VĀCIEŠU IZSŪTĪŠANA NO KURZEMES UN VIDZEMES GUBERŅĀM

1914. gadā Latvijas un Igaunijas teritorijās pastāvīgi dzīvoja apmēram 162 tūkstoši vāciešu, no tiem – vairāk nekā 130 tūkstoši Kurzemē, Zemgalē, Rīgā, Vidzemes latviskajā daļā un Latgalē.⁴ Baltijas vācieši kopš 18. gadsimta sākuma bija Krievijas impērijas uzticamākais balsts, kas deva Pēterburgai tūkstošiem virsnieku, ierēdņu, simtiem visaugstākā ranga darbinieku: ģenerāļus, ministrus, gubernatorus u.c. Vācbaltiešu muižniecība savu krieviski monarhistisko stāju spilgti apliecināja 1905.–1907. gada revolūcijas laikā.

Pirmā pasaules kara sākšanās pārtrauca šo idilli. Krievijā uzbangoja pretvācu noskaņojums, kas vērsās arī pret vācbaltietību. 1914. gada augustā tika slēgtas visas Baltijā esošās vācu skolas, pēc tam likvidēja vācu sabiedriskās organizācijas, 1915. gada 15. maijā apturēja vācu valodā iznākošo avīžu izdošanu. Visbeidzot speciāls rīkojums aizliedza publiskos pasākumos un vietās runāt vācu valodā. Baznīcās lūgt Dievu vāciski gan atļāva. Taču Kurzemes gubernators Sergejs Nabokovs jau 1914. gadā atcēla no amata un izsūtīja 33 vācu tautības mācītājus, kuri, viņaprāt, bija pārlietu izplatījuši savu vācisko ietekmi evaņģēliski luteriskajās draudzēs, kur dievlūdžēju vairākums bija latvieši.⁵

1914. gada novembrī ar lielkņaza Nikolaja Nikolajeviča pavēli Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņu administratīvā pārvalde tika apvienota vienā Baltijas apgabalā un par tā policejisko

kuratoru iecēla bijušo Krievijas žandarmērijas priekšnieku ģenerālleitnantu Pāvelu Kurlovu, kas oficiāli ieņēma ārkārtējā pilnvarotā posteni.⁶ Viņa tiešais priekšnieks bija pats armijas Augstākais virspavēlnieks Nikolajs Nikolajevičs. P. Kurlova pienākumos ietilpa iekšējās drošības un pretizlūkošanas pasākumu virsvadība.

P. Kurlova vadītā policija vāca ziņas arī par vācbaltiešu elites politisko noskaņojumu un sakariem ar Vāciju. Policija un militārais dienests saņēma no lojāliem iedzīvotājiem simtiem vēstuļu par vācu baronu un vācu skolotāju naidīgo attieksmi pret Krieviju un par viņu dalību spiegošanā Vācijas labā, piegādājot vācu štābiem informāciju par krievu karaspēku Baltijā. Denunciālās vēstules pārlasīja un vērtēja pats P. Kurlovs. Pārbaudes liecināja, ka piegādātie “patriotiskās modrības” signāli lielākoties bija pārspīlēti vai nepatiesi. P. Kurlovs deva sankciju tikai 136 aizdomās turēto personu izsūtīšanai uz Sibīriju.⁷ Nesen publicētie dokumenti par P. Kurlova resoru liecina, ka šis ģenerālis par bīstamāko “iekšējo ienaidnieku” Baltijā uzskatīja latviešu nacionālistus un strikti nostājās pret latviešu strēlnieku bataljonu izveidošanu.⁸ Taču Augstākās virspavēlniecības prasību par Vācijas vietējās aģentūras sagraušanu viņam nācās izpildīt. Uz Krievijas iekšējiem novadiem tika deportēti Kurzemes vācbaltiešu līderi Karls Vilhelms Manteifels (1872–1948), Aleksandrs Rādens (1859–1920), Baltijas vācu preses ideologs Augusts Ernsts Serafims (1862–1945), viņa dēls Hanss Jirgens Serafims (1899–1962), bijušais Rīgas pilsētas galva Vilhelms Bulmerinks (1862–1953), Bauskas grāfs Pauls Pālens (1862–1942) un citi vācbaltiešu pārstāvji.⁹ Pēc šīm represijām vietējās vācu muižniecības politiskā aktivitāte samazinājās.¹⁰

Sākot ar 1914. gada septembri, policijas darbības jomā svarīga vieta bija ārvalstnieku jautājumam. Kurzemes guberņā pirmos aizdomīgos ārzemniekus izsūtīja no Liepājas un Ventspils.¹¹ 1914. gada septembrī Rīgas policija sadarbībā ar pilsētas garnizona štābu īstenoja Augstākās virspavēlniecības pavēli par visu Rīgā dzīvojošo Vācijas un Austroungārijas pavalstnieku

reģistrāciju un sagatavošanos viņu deportēšanai. Tika uzskaitītas 7000 personas. 1914. gada oktobrī virspavēlniecības galvenā štāba priekšnieks ģenerālis Nikolajs Janušķevičs pavēlēja karaspēkam sākt nevēlamo ārzemnieku izvešanu. Tikai 80 personām no viņu vidus atļāva palikt Rīgā.¹² 1914. gada oktobrī puse no Rīgā dzīvojošajiem naidīgo valstu pavalstniekiem jau bija izvesta uz Krievijas iekšējām guberņām, bet novembrī šīs deportācijas tika attiecinātas uz visu Kurzemes guberņu un Rīgas piejūras zonu.¹³ Ārvalstniekus karaklausības vecumā internēja speciālās nometnēs Vjatkā, Orenburgā un Vologdā.

Vācijas un Austroungārijas pavalstniekiem piederošos nekustamos īpašumus konfiscēja un pārdeva vietējiem Krievijas pavalstniekiem. Tā 1915. gada aprīlī – maijā Vidzemē izsludināja 38 šādu īpašumu pārdošanu. To skaitā bija Carnikavas muiža, 13 ķieģeļu ēkas ar zemi Ādažos, 14 īpašumi Rīgas Jūrmalā un 6 īpašumi Ogrē.¹⁴

Vidzemes un Rīgas vāciešus sāpīgi skāra vietējo vācu zemnieku–kolonistu deportēšana no piefrontes apgabaliem. Kolonistu izsūtīšana sākās pēc Krievijas armijas sakāvēm Galīcijā un Volīnijā, pie Ļvovas un Peremišļas (Pšemišļas). Augstākā virspavēlniecība secināja, ka kolonisti visur palīdzējuši gan Austrijas, gan Vācijas karaspēkam. 1915. gada 1. (13.) jūnijā Dienvidrietumu frontes virspavēlnieks ģenerālis Nikolajs Ivanovs izdeva pavēli par vācu koloniju likvidēšanu Volīnijas guberņā un to iedzīvotāju pārvietošanu, dodot viņiem 10 dienu laiku savu īpašumu pārdošanai.¹⁵ Šo pavēles paraugu lika lietā arī citās vietās.

No Vidzemes guberņas 1915.–1916. gadā izsūtīja 18. gadsimtā ar Katrīnas II svētību dibinātās Kokneses Iršu vācu kolonijas 2000 iemītniekus un reizē ar viņiem tos Rīgas un citu pilsētu vācu iedzīvotājus, kuru vecāki un vecvecāki bija nākuši no Iršu kolonijas un pēc pasu ziņām joprojām skaitījās Iršu kolonijai piederīgie zemnieki. Pavisam no Vidzemes un Rīgas izsūtīja 11 965 vācu kolonistus. Viņus nometināja tālajā Permas guberņā. Tiesības atgriezties viņi ieguva 1918. gadā pēc Brestas miera noslēgšanas.¹⁶ Arī Kurzemē pēc 1905. gada ievestie 20 tūkstoši vācu zemnieki

tika uzskatīti par kolonistiem, un daudzi no viņiem joprojām tiesiskā nozīmē palika Volīnijas guberņai piederīgi. Uz viņiem attiecās arī pavēle par Volīnijas vāciešu izsūtīšanu. Ziemeļrietumu un Dienvidrietumu frontes štābi 1915. gadā paredzēja izsūtīt arī muižu vācu izcelsmes laukstrādniekus un muižu zemju nomniekus, kā arī vāciešus, kuriem lauku apvidos piederēja tirdzniecības veikali un nelieli rūpniecības uzņēmumi.¹⁷ Šāda norādījuma realizēšana pastiprināja piefrontes apvidu ekonomiskās dzīves sabrukumu.

Kurzemes vācbaltiešu elite mēģināja aizstāvēt savas tautības cilvēkus lauku apvidos. 1915. gada jūnijā Carskoje Selo notika guberņas landtāga pārstāvja Voldemāra Roiterna-Nolkēna saruna ar Nikolaju II, kurā tika lūgts atvieglot izsūtīšanai pakļauto vāciešu ciešanas.¹⁸ Tanī pašā laikā savu vārdu Kurzemes guberņas un Rīgas vāciešu labā teica arī cariene Aleksandra Fjodorovna, kurai bija kontakti ar vācbaltiešu muižniecības personām. Notiekošais stipri iedragāja vācbaltiešu uzticēšanos Krievijas monarhijai.

EBREJU IZSŪTĪŠANA

1915. gada aprīlī vācu armijas sešas divīzijas pārrāva krievu Ziemeļrietumu frontes vājo flangu Lietuvas teritorijā un strauji virzījās uz Kurzemes guberņas pusi. Atkāpšanās kaujās, bēgot caur Kauņas guberņas ebreju apdzīvotiem ciemiem, krasi izpaudās daļas krievu karavīru antisemitiskie aizspriedumi. Armijas pavēlniecība tos izmantoja, veicinot baumas par ebreju slepeno sadarbību ar vācu uzbrucējiem. (Tā centās izskaidrot atkāpšanās cēloņus.) Krievu virspavēlniecība saņēma kāda virsnieka sagatavoto ziņojumu par ebreju nodevīgo rīcību Kužu miestā (12 km no Šauļiem), kur viņu māju pagrabos it kā esot slēpusies prāva vācu izlūkvienība. Tā naktī esot uzbrukusi krievu štāba mītnei un to aizdedzinājusi. Ugunsliemās bojā gājis pulka karogs un komandieris, kas varonīgi pretojies.¹⁹ Secināts, ka ar ebreju “ceļražu” atbalstu vācu avangards dziļi iekļuvis frontes aizmugurē, pietuvoties Šauļiem.

Uz vairāku tamlīdzīgu informāciju pamata Augstākais virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs izdeva pavēli izsūtīt no Kauņas un Kurzemes guberņām visus ebrejus. Pirmām kārtām 24 stundu laikā savas dzīvesvietas bija jāatstāj karaklausības vecumā (18–45 gadi) esošiem vīriešiem. Pārējiem ebrejiem vajadzēja vadīties pēc militāro iestāžu un civilās varas (gubernatoru, apriņķu priekšnieku) rīkojumiem un norādījumiem.²⁰

Krievu armijas rezerves spēki 1915. gada aprīli uz laiku apturēja vācu ofensīvu Lietuvā. Kužos ieradās guberņas iestāžu ierēdņi, kas pārbaudīja ebreju nodevības ziņu. Taču viņi neatrada tai pierādījumus. No Petrogradas atbrauca pat Valsts domes deputāts jurists Aleksandrs Kerenskis. Konstatēja, ka Kužu ciematā tikai vienai ebreju ģimī bija neliels, sekls pagrabs, kurā cilvēks varēja ieiet uz īsu brīdi, maksimāli saliecoties.²¹ Tā izgausa baumas par pagrabos noslēpto vācu izlūku vienību. Nācās atzīt krievu karaspēka slikto sardzes dienestu, īpaši nakts stundās.

Izpildot Augstākā virspavēlnieka pavēli par ebreju izsūtīšanu, 24. aprīlī (7. maijā) ģenerālis P. Kurlovs deva policijai rīkojumu par deportācijas īstenošanu. Izsūtīšana notika ļoti haotiski: daļa ebreju par to saņēma pavēstes, citi – mutiskus rīkojumus vai pat izlasīja uz afixu stabiem vai žogiem uzlīmētu vietējās pašvaldības paziņojumu par “aizbraukšanas pavēli”. Daudzos gadījumos izsūtīšanas vilcieni nepienāca ebreju sapulcēšanas vietās un viņi paši salīga zemniekus – vezumniekus, kuri aizveda padzītus līdz Jelgavai un Tukumam. No turienes varēja ar vilcieniem nokļūt galvenajā pulcēšanās vietā Rīgā.²²

Pēc 1915. gada 20. aprīļa, kad vācu izlūku vienības jau parādījās Liepājas un Jelgavas tuvumā, dzelzceļa satiksme uz Rīgu no šīm pilsētām tika pārtraukta. Tūkstošiem izsūtīto kājām gāja uz Rīgas pusi, “laimīgie” iekļuva Daugavas un Lielupes liellaivās vai upju tvaikoņos. Tikai tad, kad vācu armijas priekšpulku atsveda no Jelgavas tuvuma, 27. aprīlī (10. maijā) atjaunoja civiliedzīvotāju pārvešanu uz Rīgu dzelzceļa vagonos. 28. un 29. aprīlī divi vilcieni ar izsūtāmiem ebrejiem ienāca arī no Ventspils. Tur pa-

vadīt viņus bija atnākuši simtiem latviešu tautības ventspilnieku, kas ļoti nožēloja notiekošo.²³

Drīz vien Rīgā atradās jau apmēram 30 tūkstoši Kurzemes guberņas ebreju.²⁴ Viņus pēc Augstākās virspavēlniecības un Krievijas valdības vienošanās nosūtīja uz apmešanās vietām valsts dienvidos: Čerņigovas, Poltavas, Taurijas, Jekaterinoslavas un Mogiļevas guberņās.²⁵ Katru dienu bija paredzēts padot preču vilcienus līdz tūkstoš personu transportēšanai.

Visai pārvešanai bija nepieciešams apmēram viens mēnesis. Šo laiku Kurzemes guberņas ebrejiem vajadzēja dzīvot Rīgā. Ne Rīgas pašvaldība, ne policijas iestādes nebija sagatavojušās tik daudz cilvēku novietošanai un aprūpei. Ebreju uzņemšanai tika piedāvātas divu sinagogu un vairāku sabiedrisko ēku telpas, kur pagaidu mājvietu varēja rast tikai daži tūkstoši cilvēku. Turklāt ģenerālis P. Kurlovs izdeva rīkojumu, ar kuru viesnīcām, pansijām un sanatorijām aizliedza pieņemt izsūtāmos ebrejus.²⁶ Viņiem piedāvāja pašiem meklēt sev īres istabas privātos dzīvokļos. To saimniekiem īpaši piekodināja pierēģistrēt šādus ienācējus. Policija pārbaudīja šo noteikumu izpildi un raudzījās, lai īpašnieki, "līdzjūtības dzīti", nepaslēpj pie sevis izsūtāmo bērņus un sirmgalvjus. Istabu īres maksas daudziem izsūtītajiem nebija pa kabatai. Tādēļ viņiem nācās pavadīt naktis Rīgas parkos, pagalmos, kāpņu telpās, pie izgāztuvēm.

Policijas "aprūpes" raksturu demonstrēja arī rīkojums, kas aizliedza Rīgā publiskos pasākumos un sabiedriskās vietās runāt jidiša valodā, jo tas esot vācu valodas "žargons".²⁷

Pret antisemitisko histēriju nostājās Rīgas daudznacionālā inteliģence. Rīgas ebreji izveidoja savu sabiedrisko komiteju, kura saziņā ar Rīgas domi gādāja par izsūtīto Kurzemes ebreju dzīves apstākļu uzlabošanu. Rīgas ebreju komitejā palīdzības sniegšanai karā cietušajiem darbojās 23 personas, viņu vidū Pauls Mincs, Ābrams Rabinovičs, Lazars Minskiers, Eliezers Etingens, Volfs Luncs, Elia Šalits, Beno Meijers, Mendels Lulovs, Mozus Magidsons u.c. Tie bija samērā bagāti, pārtikuši un sabiedriskās rosībās pieredzējuši ļaudis.²⁸ Komiteja ātri organizēja ziedojumu

vākšanu izsūtīto un kara bēgļu labā. Ļoti atsaucīgas bija bankas, Rīgas birža, dažādu tautību uzņēmēji, namīpašnieki, mākslinieki. Pirmām kārtām tika iegūti līdzekļi dzīvokļu un atsevišķu istabu izīrēšanai. Radīja sabiedriskās ēdināšanas tīklu ar lielākām ēdnīcām Zirgu ielā 18 (2500 bezmaksas pusdienas), Gogoļa ielā (500 maltītes) u.c. vietās. Ēdināšanas zāles strādāja dienu un nakti. Grēcinieku ielā 22 tika iekārtota pagaidu slimnīca ar simts gultasvietām, ar ebreju ārstiem. Atvēra bērnudārzu ar 150 vietām, kur varēja pārnakšņot arī vecāki. Kultūras biedrību “Ivrija” un “Karmel” telpas un preču noliktavu Katrīnas ielā 8 (300 vietas) pārvērtā par pagaidu viesnīcām.²⁹ Arī militārie dienesti kļuva cilvēciskāki un panāca, ka kravas vagonu vietā izsūtāmiem atsūta pasažieru vilcienu 3. klases vagonus (40 vagoni katrā sastāvā). Katram “pasažierim” bez maksas izsniedza segu, gultas veļu, apavus un higiēnas piederumus.

Rīgas ebreju komiteja sazinājās ar nometinājuma vietu gubernu un pilsētu ebreju kopienām un lūdza palīdzēt Kurzemes guberņas ebrejiem atrast piemērotas mājvietas un darbu. Vajadzēja arī izskaidrot turienes iedzīvotājiem, ka pārvietotie nav vācu “spiegi”, bet lojāli Krievijas pavalstnieki, kuri kara dēļ atsūtīti no piefrontes teritorijas. Izsūtījuma vilcienos no Rīgas līdzī brauca komitejas nozīmēti pavadoņi (bieži – studenti), kas palīdzēja ebrejiem sākt dzīvot neparastos apstākļos.³⁰

1915. gada maijā uz Petrogradu devās Kurzemes ebreju reliģisko kopienu un sabiedrisko organizāciju izraudzīti pārstāvji – Valsts domes deputāts Ezekiels Gurevičs, Jelgavas rabīns Mordehajs Nuroks un advokāts, sabiedriskais darbinieks Žano Trons. Viņus tur sagaidīja Petrogradas ebreju kopienas priekšsēdētājs Marks Varšavskis, kas organizēja tikšanos ar Krievijas iekšlietu ministru Nikolaju Maklakovu. Viņš uzklusēja sūdzības par ebreju izsūtīšanas neorganizētību un brutālo apiešanos ar ebreju bēgļiem. Ministrs apsolijs palīdzēt, taču paskaidrojis, ka Kurzemes guberņas ebreju izvešana ir kara iestāžu kompetencē, viņš neko nevarot grozīt.³¹ Avīžu ziņās pavīdēja informācija arī par Kurzemes ebreju delegācijas tikšanos ar Krievijas Ministru pado-

mes priekšsēdētāju Ivanu Goremikinu.³² Par tās rezultātiem netika ziņots.

Ja nebūtu pašu ebreju un Rīgas domes (pilsētas galvas v.i. Roberts Erharts) iniciatīvas izsūtāmo aizstāvēšanā un aprūpē, Kurzemes ebreju traģēdija varēja kļūt arī par viņu bojāejas sākumu. 1915. gada maija vidū Krievijas presē negaidīti parādījās “prieģa ziņa”, ka Kurzemes ebreju deportēšana sekmīgi beigusies. Ģenerālis P. Kurlovs ticis apbalvots ar Svētās Annas ordeņa 1. šķiru.³³

1915. gada maija otrajā pusē Rīgas laikraksti ziņoja, ka Kurzemes ebreju izsūtīšana pārtraukta. Tas noticis pēc Krievijas Ministru padomes lēmuma, ar kuru atzīts, ka: 1) izsūtīšana pārāk palielinājusi iedzīvotāju pārvietošanos uz valsts iekšējām guberņām; 2) mazākumtautību (vāciešu, ebreju) aiziešana no ierastām dzīves un darba vietām ārkārtīgi destabilizējusi ekonomisko stāvokli; 3) radies nevēlams naidis “starp dažādām iedzīvotāju šķirām”.³⁴ Šos secinājumus lēmuma sagatavotāji izdarīja, izlasot desmitiem ziņojumu, kuras valdībai sūtīja kā piefrontes apgabalā, tā nometināšanas guberņu administrācijas pārstāvji.

Kurzemes guberņā pēc ebreju izvešanas saruka tirdzniecība un amatniecība, lauku apvidos strauji samazinājās naudas apgrozība. Daudzi lauksaimnieki pauda bažas, ka šo apstākļu dēļ notiks plaša laukstrādnieku aizplūšana no laukiem uz pilsētām.³⁵

Ziņas par ebreju deportācijas izbeigšanu izrādījās pārāgras. Rīgā 20. maijā ienāca liela izsūtīto ebreju kolonna no Kuldīgas. Izceļošanai posās Zemgales vidienes un Sēlijas ebreji. Process turpinājās. Kļūdainas bija arī avižu ziņas par vācu neieņemtās Lietuvas un Kurzemes daļas ebreju tiesībām brīvi palikt savās mājās un dzīvokļos. Īstenībā armijas Augstākā virspavēlniecība pieprasīja, lai palicēji garantē savu lojalitāti Krievijai, nododot policijas uzraudzībā no sava vidus izvēlētos ķilniekus: rabīnus, kopienu vecākos, sabiedriskos darbiniekus. Ebreju nodevības gadījumā ķilniekus paredzēja bargi sodīt, pat ar nāvessodu. Vairums ebreju kopienā noraidīja ķilnieku došanas prasību. Nolēma labāk pakļauties izsūtīšanai nekā atdot savus ļaudis policijas un karatiesu nežēlībām.

1915. gada jūnijā un jūlijā vācu armija jaunā uzbrukumā ieņēma Ziemeļkurzemi un Zemgales lielāko daļu, arī Jelgavu. Visus tur vēl esošos ebrejus izsūtīt neizdevās. Krievu Ziemeļrietumu frontes vadība un policija sāka priekšdarbus Rīgas ebreju pārvietošanai. Sastādīja 34 tūkstošu izsūtāmo personu sarakstu. Taču frontes virspavēlnieks ģenerālis Mihails Aleksejevs 1915. gada 8. (21.) maijā ar īpašu pavēli neatļāva veikt izsūtīšanas akcijas no vietām, kas atrodas ārpus tiešas karadarbības zonas.³⁶ Rīga oficiāli kļuva par “tālākas aizmugures pilsētu” (vairāk nekā 40 verstu (aptuveni 42,56 km) no frontes līnijas).

Policijas priekšnieks Baltijā P. Kurlovs savā 1915. gada 2. (15.) jūnija pavēlē noteica, ka arī Rīgā no ebreju kopienas jāņem ķīlnieki un nepārvietojami būs tikai tie rīdzinieki, kas pilsētā pastāvīgi dzīvoja līdz 1914. gada 1. jūlijam.³⁷ Savukārt Vidzemes gubernators saziņā ar Augstākā virspavēlnieka rīkojumiem uzdeva saviem ierēdņiem Rīgā izraudzīt no vietējo ebreju sabiedrības 10 ievērojamus ķīlniekus. Par tādiem tika nosaukti rabīns Menahems Avins, Pauls Mincs, Volfs Luncs, brāļi Leibs un Beinišs Berlīni, Tovijs Šalīts, Josifs Kagans, Jona Etingers u.c. tolaik Rīgā pazīstami uzņēmēji, finansisti, veikalnieki. Viņus izsauca uz gubernatora kanceleju un informēja par nozīmēšanu ķīlnieku statusā. Atteikšanās gadījumā draudēja tūlītējs arests. Līdzīgi tika izvēlēti ķīlnieki Jēkabpilī un Jaunjelgavā.³⁸

Pret ebreju izsūtīšanu no Rīgas kategoriski iebilda Francijas, Lielbritānijas un ASV konsulārie pārstāvji, kas šajā jautājumā kopīgi apelēja pie Krievijas valdības.³⁹ Vidzemes guberņas krievu varas iestādēm ar to bija jārēķinās.

Ziemeļrietumu frontes pavēlniecība nebija piekāpīga ķīlnieku jautājumā. Par nepakļaušanos ķīlnieku nozīmēšanas prasībai īsi pirms vācu armijas ienākšanas tika izsūtīti Bauskas, Talsu, Saldus un Sasmakas (Valdemārpils) ebreji, kas vēl tad dzīvoja Krievijas armijas kontrolētajā teritorijā.⁴⁰ Šīs pilsētas tādējādi zaudēja gan drīz visus savus aptiekārus, zobārstus, drēbniekus, vidējā apjoma tirgotājus.⁴¹

* * *

Ebreju deportāciju daudzās Krievijas vietās pavadīja “pogromi”, t.i., antisemitiski grautiņi, viņu dzīvokļu un īpašumu izlaupīšana un izpostīšana, cilvēku pazemošana un piekaušana, sieviešu izvarošana. Pēc Petrogradas ebreju palīdzības komitejas ziņām, no 1915. gada aprīļa līdz oktobrim Viļņas guberņā notikuši 19 pogromi, Kauņas – 13, Volīnijas – 7, Minskas guberņā – 15 pogromi.⁴² Notika arī pret vāciešiem vērsti grautiņi. Sevišķi vandālisks bija pretvācu grautiņš Maskavā 1915. gada maijā–jūnijā. Tajā cieta 735 personas.⁴³

Latvijas teritorijā Pirmā pasaules kara laikā arī cittautiešu apdzīvotās vietās grautiņi nenotika. Saglabājās tautību sadzīves vēsturiskās tradīcijas. Bet arī šeit varēja izcelties etniskas sadursmes. Naida kulminācijas spilgtas izpausmes bija notikumi Rīgā 1915. gada 19. un 23. aprīlī (2. un 6. maijā), kad ar piķiem bruņoti kazaki pa pilsētas centra ielām uz Centrālcietuma pusi vienā kolonnā dzina vācu armijas gūstekņus, aizturētos vācbaltiešus un no Kurzemes izsūtītos ebrejus. Šīs “izrādes” upurus pavadīja mietpilsoņu lamuvārdi un skaļi izkliegtās linča tiesas prasības. Tomēr rīdzinieku lielākajai daļai varmācība pret mazākumtautībām bija pretīga. Policija pēc aizturēto nopratināšanas visus “gājiena” civilos dalībniekus atbrīvoja no cietuma. Tiesa, nācās samaksāt “drošības naudu”.⁴⁴

Amerikāņu vēsturnieks Eriks Lors apgalvo, ka Ņujorkā atrodas dokumenti, kas pierāda Krievijas armijas Kara padomes locekļa ģenerāļa Jevgeņija Radkeviča pozitīvo lomu pogroma novēršanā Rīgā.⁴⁵ Pat armijas vadībā daudzi saprata, ka vāciešu un ebreju vajāšana un izsūtīšana nebūt nepalīdzēs izmainīt kara gaitu.

Positīva, savaldošā loma bija Rīgas preses viedoklim. Latviešu nacionāli liberālo inteliģenci pārstāvošais laikraksts “Jaunais Vārds” (redakcijā Vilis Holcmanis, Hermanis Asars, Andrejs Upīts u.c.) 1915. gada 9. (22.) aprīlī nāca klajā ar redakcijas rakstu “Netiesājiet, ka jūs netopiet tiesāti!”, kurā skanēja aicinājums latviešiem nepārņemt pogromu psiholoģiju. Avīze ar gandarījumu

atzīmēja, ka “ar ļaunu prieku un izsmieklu netika pavadīti izraidītie vācieši un netiek pavadīti arī ebreji, bet pēdējiem tiek pat palīdzēts... Netiesāsim..., lai vēsture netiesā mūs.”

Pēc masveidīgās ebreju izsūtīšanas Kurzemē un Zemgalē 1915. gadā palika 9891, bet pēc daļējas izsūtīto atgriešanās 1920. gadā dzīvoja 20 223 ebreji.⁴⁶ Šāds daudzums apmēram saglabājās līdz pat 1940. gadam.

Vācbaltiešu skaits Latvijā 1915.–1920. gadā samazinājās vairāk nekā par 50 procentiem.⁴⁷ Viņu daudzuma lejupslīdi paātrināja lielinieku 1918. un 1919. gada sarkanais terors un bailes pēc Golca–Bermonta militārās agresijas sagrāves, kad daudzi aizbēga uz Vāciju un Latvijā vairs neatgriezās.

Zaudējumi bija neatgriezeniski. Tie apgrūtināja kara seku pārvarēšanu un neatkarīgās Latvijas valsts ekonomisko jaunuzbūvi. Latvija tolaik radīja latviešu un citu tautību jaunu sadarbības modeli.

Precīzi dati par visu no Latvijas teritorijas Pirmā pasaules kara gados deportēto vāciešu un ebreju skaitu dokumentos un publikācijās nav norādīti. Mūsu rīcībā esošā uzskaitē ļauj lēst, ka no Kurzemes guberņas izsūtīti apmēram 40 000 ebreju un ap 2000 vāciešu (to skaitā izsūtītie ārvalstnieki), no Vidzemes guberņas un Rīgas deportēti apmēram 18 000 vācu izcelsmes cilvēku, lielākoties vācu zemnieku kolonistu statusā esošie un šeit pastāvīgi dzīvojošie Vācijas un Austroungārijas pavalstnieki. Latvijas mērogā tas bija liels iedzīvotāju skaits. Turklāt izsūtīto vairākums nāca no saimnieciski aktīvo ļaužu ģimenēm.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Feliks Kandel' (1994). *Očerki vremen i sobytii. Iz istorii rossiiskikh evreev*. Ierusalim: Tarbut, 304.–305. lpp.
- ² Erik Lor (2012). *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia: kampaniia protiv “vrazheskikh” poddannikh v gody pervoi mirovoi voiny*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 35. lpp. (Oriģinālā: Eric Lohr (2003). *Nationalizing the Russian Empire*. Cambridge: Harvard University Press.)

- ³ Turpat, 150.–155., 164.–165. lpp.
- ⁴ Wilfried Schlaw (1995). *Die Deutschbalten. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat*. Bd. 6. München: Langen Müller, S. 43.
- ⁵ Reinhard Wittram (1954). *Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180–1918. Grundzüge und Durchblücke*. München: R. Oldenbourg, S. 249; Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 180. lpp.
- ⁶ V. Zolotarev (sost.) (2014). *Pervaia mirovaia. Neizvestnye stranitsy*. Moskva: Izdatel'stvo AST, 480., 482.–484. lpp.
- ⁷ Turpat, 490. lpp.
- ⁸ Turpat, 491.–492. lpp.
- ⁹ Olaf Welding, Erik Amburger, Georg von Krausensjern, Wilhelm Lenz (Hrsg.) (1970). *Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1790–1960*. Köln; Wien: Böhlau Verlag, S. 487, 573, 604, 605, 726, 727.
- ¹⁰ Karam sākoties, vācbaltiešu elite sašķēlās. Viena daļa palika lojāla Krievijai un nosodīja Vāciju, otra – prognozēja Vācijas uzvaru. Liberālais žurnālists un politiķis Pauls Šimans kara laikā bija Krievijas armijas virsnieks, bet konservatīvais “latviešu nīdējs” Hanss Joahims Manteifels 1914. gadā Vācijā brīvprātīgi iestājās Prūsijas ulānu pulkā, ieguva leitnanta pakāpi un kā rotas komandieris karoja Rumānijas frontē.
- ¹¹ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 179. lpp.
- ¹² Turpat, 147. lpp.
- ¹³ Zolotarev (sost.). *Pervaia mirovaia*, 500. lpp.; Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 119., 147. lpp.
- ¹⁴ *Latvija*, 20.04.(03.05.)1915.
- ¹⁵ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 117. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 161. lpp.; Ilze Krokša, Aina Balaško (sast.) (2009). *Vācu kultūra Latvijā. Ieskats vācu–latviešu novadu un vācu biedrību vēsturē*. Rīga: Latvijas Vācu savienība, 26.–27. lpp.
- ¹⁷ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 156.–157. lpp.
- ¹⁸ Alfred von Hedenström. Rīgaer Kriegschronik 1914–1917. *Rigasche Zeitung vereinigt mit dem Rigaer Tageblatt* (turpmāk: Hedenström. *Rigasche Zeitung*), 10.06.1918.
- ¹⁹ Semen Goldin (2005). Deportatsiia russkoi armiei evreev iz Kovenskoii i Kurlianskoii gubernii (aprēl'–mai 1915 g.). No: G. Branover, R. Ferber (red.). *Evrei v meniaiuschchemsia mire. Materialy 5-oi Mezhdunarodnoi konferentsii. Rīga, 16–17 sentiabria 2003 g.* Rīga: Tsentr izucheniiia iudaiki Latviiskogo Universiteta, 261. lpp.
- ²⁰ Valdis Bērziņš (1987). *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 83.–84. lpp.
- ²¹ Kandēl. *Ocherki vremen i sobytii*, 306. lpp.
- ²² Krievijas Ziemeļrietumu frontes pavēlniecība tās rīcībā esošos 26 rezerves vilcienu sastāvus izmantoja ebreju izsūtīšanai no Kauņas guberņas.

- Tur divu nedēļu laikā izsūtīja 150 tūkstošus ebreju. Sk.: Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 165. lpp.; “Tētiņa mīlestība”. *Strādnieks*, 05.08.1915.
- ²³ Pēc Liepājas krišanas vācu varā pavēle par ebreju izsūtīšanu tika attiecināta uz Ventspili, Pilteni, Sasmaku, Kandavu, Saldu, Talsiem, Kuldīgu, Aizputi u.c. Kurzemes pilsētām. Sk.: Vietējā dzīve. *Kurzeme*, 02.05.1915.
- ²⁴ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 10.06.1918.
- ²⁵ Kurzemes žīdu izraidīšanas lietā. *Rīgas Avīze*, 20.05.(02.06.)1915.
- ²⁶ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 31.05.1918. Beilage.
- ²⁷ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 10.06.1918.
- ²⁸ Mendels Bobe (2006). *Ebreji Latvijā*. Rīga: Šamir, 141. lpp.; *Rizhskoe obozrenie*, 16.(29.)05.1915.
- ²⁹ Kurliandskie evrei v Rige. *Rizhskoe obozrenie. Prilozhenie*, 05.(18.)05.1915.
- ³⁰ Bobe. *Ebreji Latvijā*, 142.–143. lpp.
- ³¹ Evreiskaia deputatsiia u ministra vnutrennikh del. *Rizhskoe obozrenie*, 08.(21.)05.1915.
- ³² *Latvija*, 06.(19.)05.1915.
- ³³ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 01.06.1918.
- ³⁴ Žīdu izsūtīšana apturēta. *Lidums*, 14.(27.)05.1915.; Žīdu izraidīšana no Kurzemes atcelta. *Dzimtenes Vēstnesis*, 08.(21.)05.1915.
- ³⁵ *Dzimtenes Vēstnesis*, 19.05.(01.06.)1915.; *Rīgas Avīze*, 20.05.(02.06.)1915.; u.c.
- ³⁶ Goļdin. Deportatsiia russkoi armiei evreev, 262.–263. lpp.
- ³⁷ *Dzimtenes Vēstnesis*, 18.06.(01.07.)1915.
- ³⁸ Sk.: Bobe. *Ebreji Latvijā*, 143.–144. lpp.
- ³⁹ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 31.05.1918. Beilage.
- ⁴⁰ *Dzimtenes Vēstnesis*, 19.05.(01.06.)1915.
- ⁴¹ Kad Nikolajs II 1915. gada augustā pats pārņēma armijas Augstākā virspavēlnieka posteni, Nikolaja Nikolajeviča bēdīgi slavenās pavēles zaudēja savu spēku. Tomēr frontes armiju komandieru tiesības deportēt ebrejus no tiešas karadarbības aizmugures palika. Turpinājās arī vācu kolonistu izsūtīšanas.
- ⁴² Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 173. lpp.
- ⁴³ Turpat, 43.–47. lpp.
- ⁴⁴ Hedenström. *Rigasche Zeitung*, 25.05.1918.
- ⁴⁵ Lor. *Russkii natsionalizm i Rossiiskaia imperiia*, 175. lpp.
- ⁴⁶ Dovs Levins (1999). *Ebreju vēsture Latvijā. No apmešanās sākumiem līdz mūsu dienām*. Rīga: Vaga, 20. lpp.
- ⁴⁷ Schlau. *Die Deutschbalten*, S. 43.

DEPORTATION OF THE GERMANS AND JEWS FROM THE PROVINCES OF KURZEME AND VIDZEME DURING WORLD WAR I

Leo Dribins

Dr. hist., historian honoris causa of the Latvian Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia.

Scientific interests: migration of cultures, integration of the culture of Latvian Jews.

E-mail: fsi@lza.lv

The article deals with a theme scarcely discussed in Latvian historiography, namely that of persecutions of national minorities in Latvia during World War I. Of historiographical significance are only data on Jewish war refugees and Jews deported from Latvia which are included in the book by Prof. Aivars Stranga *Ebreji Latvijā* (Jews in Latvia (Riga, 2008); see pp. 370–374). The aim of the article is to stimulate more extensive research on the deportation of the Baltic Germans and Jews from the provinces of Kurzeme (Courland) and Vidzeme (Liefland) to the inner regions and districts of Russia in 1915–1916. This deportation affected about 60 000 people who were falsely accused of collaboration with the war enemy of Russia, i.e. Germany and its army. The main order was issued by the Supreme Commander of the Russian army Grand Duke Nikolai Nikolaevich on 17 (30) April 1915 and carried out by the units of the army and police, as well as by officials of the provinces. During the war chauvinistic and anti-Semitic policy of tsarist Russia manifested itself in Latvia. The main goal of the above mentioned violent banishment was to form a forward area free of suspect nations, as well as to convince the Russian society that non-Russians subject to deportation were the principal culprits who had brought about failures of the Russian army. Actually these failures were brought about by the low combat readiness of the Russian army and inability of the high command to introduce new strategy and tactics of war-fare within a short time. Mass deportation caused negative social and economic consequences that soon forced the high command of the Russian army and the Russian government to restrict and to stop the banishment. Unsuccessful was also the attempt of the police to introduce a certain system of control over the inhabitants of national minorities in the forward area, e.g. by forcing them to select Jewish hostages in their own communities.

The article is based mainly on the press publications in Latvian, Russian and German belonging to the period in question, as well as a contemporary foreign publications in which archive materials and memories are used

that give information about Russian national policy during World War I. Especially significant in terms of historiography is the book by Eric Lohr *Nationalizing the Russian Empire: the Campaign against Enemy Aliens during World War I*, the book by Mendel Bobe *Jews in Latvia* and the article by Semen Gol'din "Deportation of the Jews from the Kaunas and Vitebsk Provinces Carried out by the Russian Army (April–May 1915)".

Key words: World War I, military policy, repressions against national minorities, deportation.

Summary

During World War I the Russian Empire strengthened repressions against its non-Russian subjects. Domestic policy was characterized by police regime and manifested itself especially strongly in the territories affected by the war-fare. In the forward areas administrative mass deportation of the Germans and Jews to the Urals, Siberia and southern provinces of Russia was realized in 1914–1916, about 800 000 people were forcefully displaced.

In the Baltic region banishment took place in the territory of present-day Lithuania and Latvia. In the province of Kurzeme (Courland) and Vidzeme (Liefland) deportation was started in September 1914. The first to be deported to inner Russia were all subjects of Germany and Austria; their property was confiscated and sold in auctions. The Baltic Germans lost the rights to organise their own schools and culture societies and to speak German publicly. The Baltic German elite split into Russian patriots and advocates of Germany. But the Russian military and police rule suspected all Germans, arrested and deported also German aristocrats, clergymen and journalists. Since the spring of 1915 the deportation of the inhabitants of local German colonies took place. These repressions continued also in 1916.

After the defeat of the Russian army in Galicia, Poland and Lithuania the Supreme Commander of the Russian Army Grand Duke Nikolai Nikolaevich issued an order on the deportation of Jews from the forward areas. About 40 000 Jews were deported from the province of Kurzeme. There were many provincial towns from which all the shopkeepers, doctors and pharmacists went away. Turnover in the rural areas diminished. There was neither legal nor military substantiation for this deportation. It was a large-scale anti-Semitic action.

In May 1915, the deportation of the Jews was restricted, but only those Jewish communities were allowed to stay in the forward areas who let the police take as hostages their most prominent public figures. The Department of the Police planned also the deportation of all 34 000 of Jews living in Riga, but the diplomatic representatives of several foreign countries (Great Britain, France, the USA) forced the headquarters of the Russian army to give up this plan. The interests of the would-be deportees were defended by the social Committee of the Riga Jews which was supported by the Riga Town Council and the Jewish community in Petrograd.

During the campaign of deportation in Latvia not a single German or Jewish pogrom occurred. The local Latvian and Russian press disposed people towards cooperation and compassion.

The deportation did not increase in the least the combat readiness of the Russian army. However, these repressions destroyed the economy of the rear.

In 1918, after the Brest Peace Treaty, the right to return to their homeland was given to the displaced persons. However, only a half of them returned. The loss was irreparable.

In the article the materials from the book by Eric Lohr *Nationalizing the Russian Empire: the Campaign against Enemy Aliens during World War I*, (Cambridge: Harvard University Press, 2003), as well as publications of the Israel historians Mendel Bobe and Semen Gol'din are used.

PĒCNĀVES MASKU VEIDOŠANAS TRADĪCIJA LATVIJAS REPUBLIKĀ (1918–1940)

Līva Klabere

Mg. hist.

Pētnieciskās intereses: “Nāves atveida konkretizācija latviešu vizuālajā kultūrā”.

E-pasts: liva.klabere@gmail.com

Raksta mērķis ir analizēt pēcnāves masku veidošanas tradīcijas izpausmes Latvijas teritorijā neatkarīgās Latvijas Republikas pirmajā posmā (1918–1940). Rakstā aplūkoti cilvēki, kuri bijuši pēcnāves masku veidotāji – profesionāli izglītoti latviešu mākslinieki, kā arī atlējumu izgatavošanas tehnika – ķermeņa sagatavošana, atlējuma formas noņemšana un pēcnāves maskas izgatavošana. Plašāk analizēta sabiedrības daļa, kurai pētāmajā laika posmā tika radītas pēcnāves maskas, – latviešu strēlnieki, politiķi, aktieri, literāti, mākslinieki u.c.

Atslēgas vārdi: pēcnāves maska, piemiņa, latvieši.

Maskas lielākoties saistāmas ar nozīmi apslēpt realitāti, iemiesot ko izdomātu. Tas var būt slavenību elks masku ballē, tā var būt mistiska persona, ar vēlmi izklaidēt citus, tā var būt dzīvnieka vai dievības maska mitoloģiska rituāla ietvaros. Pēcnāves maska atšķiras no visām pārējām ar to, ka tā ir tiešs patiesā attēlojums, bez izdomātas vai pārspīlētas realitātes. Pēcnāves maska ir miroņa sejas atlējums ģipsī vai kādā citā izejmateriālā, cilvēka nāves seja, kura tikusi saglabāta nākamajām palīdzēm. Mūsdienās Latvijas muzeji un piemiņas istabas glabā vairāk nekā 100 dzīves un pēcnāves masku. Pēdējā zināmā pēcnāves maska mūsdienās noņemta 2001. gadā.¹ Bet kāda ir šo masku jēga, un kāds ir bijis to praktiskais pielietojums laika gaitā? Kādēļ maskas ir tikušas radītas, aizsākot tradīciju lat-

viešu vidū, un ko tās attēlo? Tie ir Latvijas mērogā vēl neskatīti jautājumi, avotu grupa, kas nav tikusi aptverta un analizēta. Raksta mērķis ir attēlot pēcnāves masku veidošanas tradīcijas izpausmes Latvijas teritorijā neatkarīgās Latvijas Republikas pirmajā posmā, raksturojot, pirmkārt, cilvēkus, kuri izgatavojuši maskas, otrkārt, izgatavošanas tehniku un, treškārt, cilvēku loku, kuram maskas tikušas veidotas laika posmā no 1918. līdz 1940. gadam.

Tā kā pēcnāves maskas vēl nekad Latvijas mērogā nav tikušas apskatītas kā vienota avotu grupa, nav arī literatūras, kas analizētu tradīcijas izpausmes Latvijas teritorijā. Pēcnāves maskas noņemšanas fakts atsevišķos gadījumos minēts biogrāfiska rakstura darbos, tomēr bez plašāka paskaidrojuma. Pasaules mērogā tradīcijas vēsturei ir tikusi pievērsta uzmanība. Jau 1835. gadā Londonā māksliniece Marija Tiso (*Marie Tussaud*, 1761–1850) atvēra vienu no pirmajiem muzejiem, kura pamatekspozīciju veidoja viņas un ārsta, medicīnisko mulāžu izgatavotāja Filipa Kērtiusa (*Philippe Curtius*, 1737–1794) izveidotā pēcnāves un dzīves masku kolekcija.² Kijevā, Ukrainā, ir nodibināts virtuālais pēcnāves masku muzejs,³ kas 2004. gadā izdevis arī pasaulē ievērojamiem cilvēkiem radīto pēcnāves masku katalogu.⁴ Tā ievada daļā izklāstīta pēcnāves masku tradīcijas veidošanās vēsture, sākot no Senajā Ēģiptē radītajām mūmiju maskām līdz pat PSRS politisko līderu pēcnāves ģipša atlējumiem. Šis un citi vēstures literatūras darbi sniedz priekšstatu par tradīcijas aktualitāti un izcelšanās cēloņiem citviet pasaulē, katalogos ievietotie attēli ļauj vizuāli novērtēt masku izgatavošanas un noformēšanas tehnoloģiju. Tādēļ aktuāls kļūst jautājums: vai un kā tradīcija izpaudusies Latvijas Republikā?

Visnozīmīgākā avotu grupa pētījumā ir lietiskie avoti – pēcnāves un dzīves sejas un roku atlējumi (sk. tabulu). Dzīves maska pēc sava vizuālā noformējuma neatšķiras no pēcnāves maskas, t.i., cilvēka dzīves laikā tapis ķermeņa daļas atlējums ģipsī vai kādā citā izejmateriālā. Visas maskas, pirmkārt, raksturo personu loku, kam tās tikušas izgatavotas. Otrkārt, atsevišķos gadījumos

maskas atklāj arī to autoru. Treškārt, to vizuālais izskats ļauj spriest par izgatavošanas tehniku un dod iespēju izveidot masku tipoloģiju, kā arī, ceturtkārt, maskas norāda atlējuma veidošanas mērķi. Lietiskās avotu grupas galvenais trūkums ir, ka, vizuāli aplūkojot, nav iespējams noteikt, kur maskas eksemplārs glabājies, nav iespējams izziņāt tās vēsturi. Tādēļ būtisku informāciju par maskas likteni laika gaitā, kā arī atsevišķos gadījumos detaļas par tās tapšanas apstākļiem sniedz muzeju iekšējā dokumentācijā – aktos, iepirkuma līgumos u.c. dokumentos fiksētās ziņas.

Būtiska avotu grupa, kas papildina cilvēku sarakstu, kam maskas tikušas veidotas, ir pētāmā laika posma prese. Tādos laikrakstos kā *Jaunākās Ziņas* (iznāca Rīgā no 1911. līdz 1940. gadam, red. A. Benjamiņš, E. Elka, E. Simsons), *Brīvā Zeme* (iznāca Rīgā no 1919. līdz 1940. gadam, red. J. Vārsbergs, E. Freivalds), *Latvijas Kareivis* (iznāca Rīgā no 1920. līdz 1940. gadam, red. A. Plensners, E. Mednis, J. Ošs u.c.) un citos nereti publicēta informācija par pēcnāves masku noņemšanu dažādiem sabiedrībā zināmiem cilvēkiem. Atsevišķos gadījumos pat publicēti masku attēli un detalizēta informācija par maskas noņemšanas apstākļiem. Pētāmā laika posma prese arī ir tas avots, kas atkarībā no sniegtās informācijas satura sniedz priekšstatu par valdošajiem sabiedrības uzskatiem saistībā ar tradīcijas īstenošanu.

PĒCNĀVES MASKU VEIDOTĀJI

1938. gadā mēnešrakstā *Ugunskurs* (iznāca Rīgā no 1926. līdz 1940. gadam, red. A. Lindenbergs, E. Dunsdorfs u.c.) sadaļā *Dari pats* ievietots raksts *Pēcnāves maska un sejas formēšana*.⁵ Tajā detalizēti izklāstīts, kā noņemt ģipša atlējumu mājas apstākļos. Galvenais, kas nepieciešams, lai veiksmīgi noņemtu ģipša formu un izveidotu masku, ir pieredze darbā ar ģipsi kā izejmateriālu. Ir jāiepazīst ģipša dažādās agregātstāvokļa formas un fizikālās īpašības, un pārējais ir tikai tehnisks process, kura veiksmīgākai noritēšanai nepieciešama vien prakse.⁶ Raksta sadzīviskais un pašsaprotamais raksturs norāda uz to, ka prakse izgatavot pēcnāves

1. att. Latviešu strēlnieki – mākslinieki darinot Ziemassvētku kaujās krituša biedra pēcnāves masku. No kreisās: mākslinieki Kārlis Johansons, Konrāds Ubāns, Voldemārs Tone. 1917. gads

maskas mājas apstākļos savu ģimenes locekļu starpā ir pastāvējusi 20. gs. 30. gadu Latvijā.

Latvijā izveidotā pirmā un lielākā pēcnāves masku kolekcija bija kritušo latviešu strēlnieku pēcnāves sejas atlējumi. Maskas izgatavoja mākslas jomā izglītojušies meistari – Kārlis Johansons (1892–1929),⁷ Rihards Maurs (1888–1966),⁸ Kārlis Jansons (1896–1986),⁹ Voldemārs Tone (1892–1958) un Konrāds Ubāns (1893–1981) (sk. 1. att.).¹⁰ Zināms, ka no šiem māksliniekiem V. Tone un K. Ubāns 1919./1920. gadā bijuši jaunizveidotā Kara muzeja darbinieki.¹¹ Vēlākos gados pēcnāves masku veidošanai muzejs piesaistījis vēl citus profesionālus mākslniekus, kā, piemēram, tēlnieku Jūliju Miesnieku (1894–1931).¹² Tomēr 1933. gadā pēcnāves masku Latvijas armijas virspavēlniekam, aizsardzības ministram Dāvidam Šimansonam (1859–1933) noņēmis Kara

muzeja pārzinis¹³ Eduards Jansons (?–1933),¹⁴ kas apliecina, ka pēcnāves masku izgatavošana muzeja vajadzībām bijusi ikdienišķa nepieciešamība un šī darba veikšanā ar laiku praktizējušies arī paši muzeja darbinieki.

20. gados par vienu no ievērojamākajiem pēcnāves masku izgatavotājiem kļuva jaunais tēlnieks Jūlijs Miesnieks. Viņš bija beidzis Pēterburgas Ķeizarisko Mākslas akadēmiju. Strādājis pie daudzu ievērojamu cilvēku pieminekļu veidošanas Latvijā, bijis slavens arī kā pēcnāves masku noņēmējs. Pēc J. Miesnieka pēkšņās sirdstriekas vilcienā 1931. gada 5. septembrī avīzes rakstīja, ka daudzsološais tēlnieks veidojis pēcnāves maskas tādiem ievērojamiem Latvijas pilsoņiem kā rakstniekiem, skolotājiem Reinim Kaudzītem (1839–1920) un Matisam Kaudzītem (1848–1926), pirmajam prezidentam Jānim Čakstem (1859–1927), dzejniekam, sabiedriskajam darbiniekam Jānim Pliekšānam jeb Rainim (1865–1929), skolotājam, vēsturniekam Teodoram Zeifertam (1865–1929), ģenerālim Pēterim Radziņam (1880–1930) un daudziem citiem.¹⁵

Prasmīga pēcnāves masku veidotāja slavu 20. gados bija ieguvis arī tēlnieks Gustavs Šķilters (1874–1954). Viņš mācījies Pēterburgas Skolotāju seminārā, Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā, zināšanas papildinājis arī Parīzē un citur.¹⁶ Savā laikā G. Šķilters noņēmis pēcnāves maskas dzejniekam, žurnālistam Pēterim Blauam (1856–1930),¹⁷ rakstniecei, sabiedriskajai darbiniecei Elzai Pliekšānei, dzim. Rozenbergai, jeb Aspazijai (1865–1943),¹⁸ arī Rainim¹⁹ un daudziem citiem. Mākslinieka veidotās pēcnāves maskas vizuāli neizceļas ar kādu tehnisku, tikai viņam raksturīgu atliešanas paņēmieni. Tā kā viņš tās nav arī parakstījis, nav iespējams noteikt, kuras pēcnāves maskas savā laikā tēlnieks noņēmis. Atsevišķi G. Šķiltera darbu attēli publicēti laikrakstos, bet tas noteikti nav viss viņa veikums. To, ka G. Šķilters ir bijis viens no vadošajiem tēlniekiem šajā jomā, apliecina fakts, ka 1929. gada 14. septembrī Latvijas Mākslas akadēmijas rektors Vilhelms Purvītis (1872–1945) lūdzis tieši tēlnieku G. Šķilteru kopā ar anatomu Jēkabu Prīmani (1892–1971) izdarīt dažus

Raiņa ķermeņa antropoloģiskos izmērījumus un noņemt ģipša atlējumus.²⁰

Līdzīgi kā ārsti un mākslinieki Eiropā veidoja medicīnisko patoloģiju mulāžas mācību nolūkiem, arī Latvijā lielāko mulāžu kolekciju – vairāk nekā 100 atlējumu ārsta dermatovenerologa Pētera Sņiķera (1875–1944) vadībā izveidoja koka tēlniecības meistars Artūrs Bērnieks (1886–1964).²¹ Būdams bez profesionāla mākslinieka izglītības, viņš bija cienīts un atzīts tēlnieks. Pēc *Jaunākajās Ziņās* publicētās informācijas ir zināms, ka A. Bērnieks veidojis pēcnāves masku rakstniekam Jēkabam Janševskim (1865–1931).²² Tā kā mulāžām izgatavošanas tehnika ir tāda pati kā pēcnāves maskām, A. Bērnieks noteikti bijis arī iecienīts pēcnāves masku veidotājs. Līdzīgi kā citu tēlnieku veikumos, arī A. Bērnieka veidotajā J. Janševska sejas atlējumā²³ nav saskatāmas kādas viņam vien raksturīgas izgatavošanas tehnikas iezīmes, tāpēc tikai pēc maskām nav iespējams identificēt viņa darbus.

Veidot ne tikai pēcnāves maskas saviem mirušajiem kolēģiem, bet arī radīt dzīva cilvēka sejas atlējumus bijusi iecienīta prakse mākslinieku vidū Latvijā 20.–30. gados. Tā, piemēram, dzīves maskas viens otram radījuši draugi K. Johansons un K. Ubāns.²⁴ K. Johansons tāda paša veida portretu radījis arī savai mātai Rozālijai.²⁵ Iespējams, dzīves maskas tēlnieku starpā darinātas treniņu nolūkā, jo, piemēram, K. Johansona māsas portrets ir veidots alvā, maskai ļoti netipiskā materiālā. Tomēr pārējās zināmās dzīves maskas izgatavotas no ģipša. Kā redzams fotogrāfijā, kas uzņemta tēlnieka Burkarda Dzeņa (1879–1966) darbnīcas audzēkņu darbu izstādē ap 1930. gadu, pie sienas ir izstādīti ģipša sejas atlējumi (sk. 2. att.).²⁶ Iespējams, tie tapuši kā sagataves materiāls skulptūrām, tomēr dzīves masku radīšana un ģipša atlējumu izstādīšana publiskai apskatei apliecina, ka maskas uztvertas arī kā daļa no mākslas darba.

30. gados anatoms profesors Jēkabs Prīmanis bija iecerējis izveidot pirmo antropoloģijas muzeju Latvijā. Idejas ietvaros 1936. gadā viņš rakstīja oficiālu vēstuli Latvijas Mākslas akadēmijas rektoram, kurā izklāstīja savus nodomus savākt pēc

2. att. Burkarda Dzeņa darbnīcas audzēkņu darbu izstāde.
Ap 1930. gadu

iespējas vairāk biogrāfiskas informācijas par latviešu tēlniecības māksliniekiem, kā arī iegūt pēc iespējas vairāk ziņu par viņu ķermeņa uzbūves raksturīgām pazīmēm, iemūžinot cilvēku sejas un rokas ģipša atlējumos.²⁷ Tomēr nodomus izjauca Otrais pasaules karš, pēc kura daudzi latviešu mākslinieki un zinātnieki pameta Latvijas teritoriju.

No apzinātajām pēcnāves un dzīves maskām, kas attiecināmas uz Latvijas Republikas pirmo posmu, autori zināmi tikai 46% gadījumu, un tie gandrīz vienmēr ir profesionāli izglītoti mākslinieki. Tas varētu būt izskaidrojams ar to, ka lielākā daļa apzināto pēcnāves masku atrodas Latvijas muzejos, kuru īstenotā krājuma politika ir glabāt ievērojamu cilvēku piemiņu. Tomēr presē publicētie raksti liecina, ka tradīcija bijusi izplatīta plašākā sabiedrībā un pēcnāves masku veidotāji varēja būt arī nelaiķa radinieki, ar mākslu nesaistīti cilvēki.

PĒCNĀVES MASKU IZGATAVOŠANA

Lai izgatavotu ģipša atlējumus no dzīva cilvēka sejas vai jebkuras citas ķermeņa daļas, maskas veidotājs var sagatavoties procesam tik ilgi, cik nepieciešams. Viņam jārēķinās tikai ar laiku, kas nepieciešams izlejama materiāla – ģipša sacietēšanai. Savukārt, lai izgatavotu pēcnāves masku, ir jārēķinās arī ar cilvēka ķermeņa bioloģiskajiem pārmaiņu procesiem, kuri pēc nāves iestāšanās noris ļoti ātri.

Cilvēka nāve ir organisma dzīvības izbeigšanās, šūnu bioloģisko procesu neatgriezeniska pārtraukšanās un olbaltumvielu sairšana.²⁸ Būtiskākā pārmaiņa, kas ietekmē maskas noņemšanu, ir ķermeņa stinguma iestāšanās. To rada muskuļu koloīdu uzbriešana skābo vielmaiņas procesu ietekmē. Ķermeņa stingums iestājas 6–10 stundas pēc bioloģiskās nāves, bet pēc diennakts izzūd.²⁹ Tātad, ja paredzēts veidot pēcnāves ģipša atlējumu, ķermeni nepieciešams sagatavot vai nu pirms stinguma iestāšanās, vai arī maskas noņemšana jāatliek uz vismaz diennakti. Pretējā gadījumā maska iemūžinās tieši to ķermeņa pozīciju, kādā cilvēks atradies, iestājoties nāvei.

Atsevišķos gadījumos pēc izskata vien ir iespējams spriest par maskas formas tapšanas un pašas nāves iestāšanās apstākļiem. Piemēram, rakstnieces Annas Brigaderes (1861–1933) pēcnāves maskai seja *guļ* uz labajiem sāniem, nevis veidojas simetriski taisna, kā tas ir gadījumos, kad ķermenis guldīts uz muguras (sk. 3. att.).³⁰ Tas liek domāt, ka maskas forma tikusi ņemta 6 līdz 24 stundas pēc rakstnieces nāves, ķermenim esot stinguma stāvoklī, bez iespējām to viegli formēt, un ka viņa nāves brīdī atradies viena, jo ķermenis nav ticis sagatavots pirms stinguma iestāšanās.

Pēc 1929. gada 13. septembrī *Jaunākajās Ziņās* publicētās informācijas ir zināms, ka Rainim pēcnāves maskas forma atlieta vēlāk nekā diennakti pēc rakstnieka nāves iestāšanās.³¹ Stingums ir zudis, un ķermeni ir iespējams novietot vēlamojā pozīcijā, un

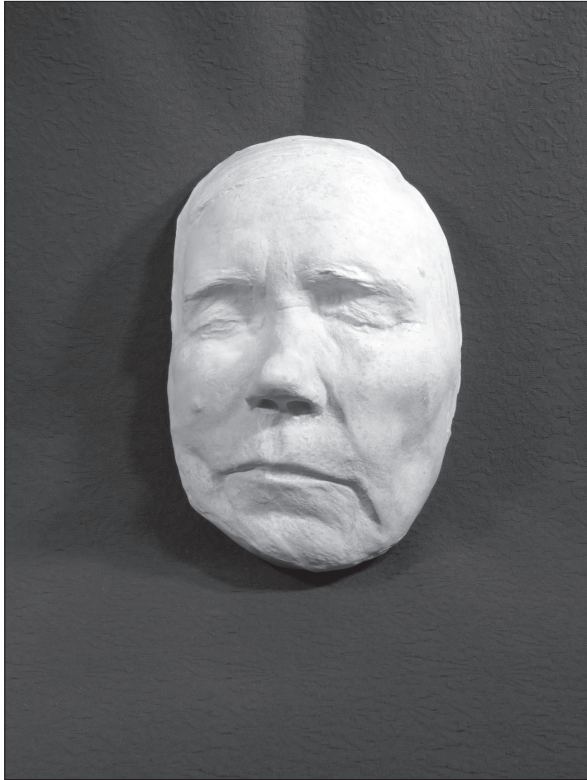
maska veidojas simetriski taisna neatkarīgi no tā, vai atlējums veikts pirms vai pēc ķermeņa stinguma stāvokļa.

Kad ķermenis novietots vēlamajā pozīcijā, var sākt tās ķermeņa daļas, kurai paredzēts veidot atlējumu, sagatavošanu. Dabiski uz cilvēka ādas nepārtraukti veidojas neliels, gandrīz nemānāms tauku slānis. Tomēr, veidojot ģipša atlējumu, jāņem vērā, ka, iestājoties nāvei, ķermeņa šūnas ir pārtraukušas aktīvo darbību un arī dzīvam cilvēkam šis dabiskais tauku slānis ir pārāk mazs, lai kalpotu par veiksmīgu saistvielu starp ādu un ģipsi, nenodarot fiziskus bojājumus. Tāpēc ādu nepieciešams papildus ietaukot.

Kā saviem lasītājiem pamāca mēnešraksts *Ugunskurs* 1938. gadā, āda jāietauko ar vazelīnu, īpaši biežā slānī to klājot skropstu, uzacu, ūsu un pieres augšējā – matu augšanas apvidū.³² Sejas apmatojuma daļas var arī noklāt ar māla kārtiņu, tā pasargājot tās no nevēlamas matiņu izraušanas, tomēr saglabājot ģipša atlējumā to struktūru. Tas ir būtiski, lai vēlāk veidotā maska izskatītos pēc iespējas dabiskāk. Šādā gadījumā pārējo sejas daļu tāpat vēlams ietaukot, tikai plānākā kārtiņā, izmantojot, ja ne vazelīnu, tad kaut vai visvienkāršāko ķermeņa krēmu.³³

Pēc ādas sagatavošanas to nepieciešams norobežot ar audumu vai jebkādu citu tam piemērotu materiālu. Ģipsis uzklāšanas procesā ir šķidrš, tādēļ īpaši jāparūpējas, lai tas neieklūtu cilvēka mutē, ausīs un citur, kā arī neaizlītu pārāk tālu, kur nav paredzēts. Ģipša uzklāšanas laikā tāpat svarīgi ir kontrolēt, lai tas visās vietās klātos līdzīgi biežā slānī. Pretējā gadījumā forma plānākajās vietās var klūt trausla un var tikt apgrūtināta veiksmīga tās noņemšana.³⁴ Ja noņemšanas laikā forma tomēr ieplīst vai to vispār nav iespējams noņemt vienā gabalā, tad pēc tam atsevišķās daļas iespējams saistīt atkal vienā veselā, aplejot tās ar svaiga ģipša kārtu, kas tās *salīmē*.³⁵

Sejas atlējuma formas parasti tiek izmantotas tikai pirmā oriģinālā lējuma izgatavošanai, pēc kura parauga ir iespējams veidot tik daudz masku eksemplāru, cik nepieciešams.³⁶ Ja katras maskas kopijas izgatavošanai ir vēlēšanās izmantot tieši at-

3. att. Annas Brigaderes pēcnāves maska

lējuma formu, nevis pirmo lējuma oriģinālu, tad šī forma ir jāsadala vairākās daļās – ķīļformās – un jaunie atsevišķie ģipša lējumi vēlāk jāsavieno kopā veselā maskā.³⁷ Pēc tam, ja atlējuma forma nav saplūsusi vai sadalīta jau pirmā lējuma izgatavošanas laikā, to nereti apzināti iznīcina.³⁸

Pašas maskas veidošana ir procesa daļa, kurā iespējamas vislielākās variācijas atkarībā no pasūtītāja vēlmēm. Pētāmā laika posma pēcnāves maskām pēc to vizuālā izpildījuma izšķirami četri dažādi veidi atkarībā no maskas lieluma un atlietās ķermeņa daļas. Pēc atlietās formas pēcnāves maskas iedalās:

- seja – veidota tikai sejas daļa, kas noslēdzas ar zodu, pieres augšējo daļu un vaigu sāniem;
- galvas priekšējā daļa – seja, daļēji ausis, kakla augšējā daļa, šaura matu līnija virs pieres;
- gandrīz visa galva – galva bez aizmugurējās, pakauša daļas, plus kakla augšējā daļa;
- puse plaukstu – atlieta viena rokas puse no delnas locītavas līdz pirkstu galiem.

95% no aplūkotajām maskām ir izgatavotas no ģipša. Tikai divas maskas veidotas no alvas, un to abu autors ir tēlnieks Kārlis Johansons. Viena no tām ir māsa Rozālijas portrets,³⁹ otra nav identificēta.⁴⁰ Ģipsī veidotās maskas lielākoties atstātas baltas, tomēr dažkārt ar plānu krāsas kārtu tās tonētas vai nu pelēkas, vai caurspīdīgi baltas, tumši zaļas vai dzeltenas. Īpaši noformēta tikusi rakstnieka Valda Lesiņa (1881–1932) pēcnāves maska. Galvas priekšējā daļa veidota uz ģipša pamata plāksnes. Maska nav tonēta, tomēr ar pelēkas krāsas zīmuli tai iezīmētas skropstas, ūsas, uzacis un redzamā matu daļa virs pieres.⁴¹ Iespējams, maskai glabājoties mājās, to izdarījuši bērni, tomēr akcenti veidoti diezgan akurāti, kas varētu liecināt arī par apzinātu maskas *uzskaistināšanu*.

Pēc pēcnāves masku vizuālā noformējuma redzams, ka jau izgatavošanas laikā tajās iestrādātas detaļas tā, lai masku būtu iespējams izstādīt – piekārt pie sienas vai nolikt stāvus uz galda. 51,6% masku aizmugurē iestrādāts metāla āķis, lai to varētu piekārt pie sienas, savukārt rakstnieka Jēkaba Janševska pēcnāves maskas aizmugurē šim nolūkam iestiprināta virve. 22,5% masku veidotas uz biezākas vai plānākas ģipša pamata plāksnes, tā radot sava veida rāmi portretam. Kara muzeja ekspozīcijai gatavotās strēlnieku pēcnāves maskas visas tikušas noformētas ar pamata plāksni, uz kuras dažkārt rakstīts strēlnieka vai maskas noņēmēja vārds (sk. 4. att.).⁴² Divas no aplūkotajām pēcnāves maskām veidotas uz podesta, lai tās varētu novietot stāvus uz taisnas virsmas. Podesti veidoti no ģipša un to krāsa pielāgota pēcnāves maskai (sk. 5., 6. att.). Abas šādi noformē-

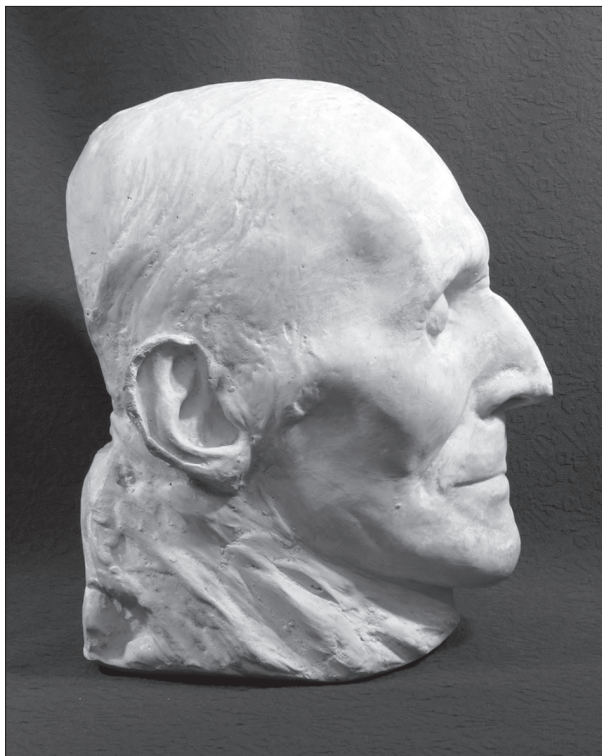

4. att. Strēlnieku pēcnāves maskas Kara muzeja ekspozīcijā.
20. gs. 20.–30. gadi

tās maskas veidotas brāļiem Reinim un Matīsam Kaudzītēm, kas varētu būt saistīts ar pasūtījumu noformēt piemiņas simbolus vienādi.⁴³

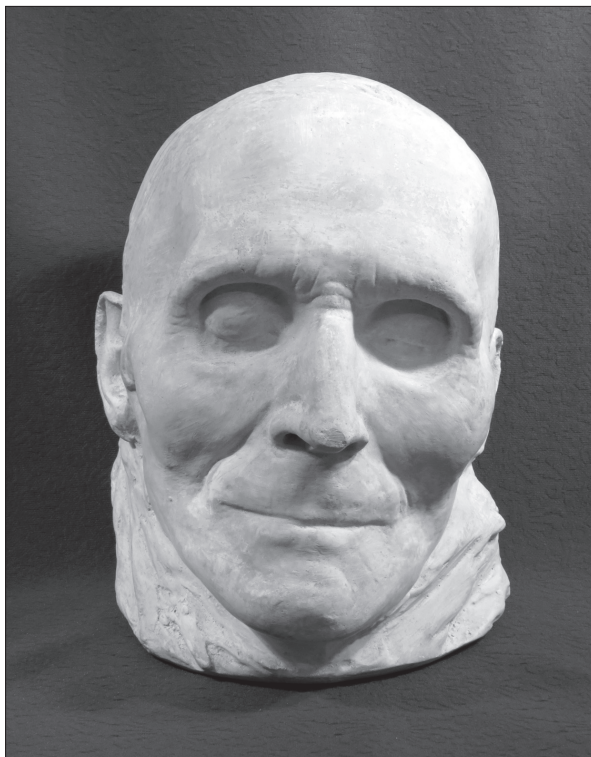
Viena no apskatītajām maskām tikusi ievietota stikla karkasā. Studentes, Sieviešu palīdzības korpusa brīvprātīgās Elzas Žiglēvicās (1898–1919) pēcnāves maska veidota no balta ģipša, bez krāsojuma, uz ģipša pamata plāksnes, uz kuras rakstīts meitenes vārds un miršanas datums. Maska ievietota stikla karkasā ar melni krāsota koka pamatni.⁴⁴ Ar visu karkasu maska tikusi izstādīta Kara muzeja ekspozīcijā.⁴⁵ Stikla ietvars pasargā masku no apkārtējās vides ietekmes, tomēr tā galvenā funkcija bijusi akcentēt maskā attēlotās personas nozīmību.

Pēc mēnešrakstā *Ugunskurs*⁴⁶ publicētās informācijas ir zināms, ka pēcnāves maskas Latvijā 30. gados tikušas veidotas

5. att. Reiņa Kaudzītes pēcnāves maska

arī skautu aprindās. Rakstā norādīts, ka viņi tās izgatavojoņi savā īpašā tehnikā, bet nav paskaidrots, kādā tieši. Mākslinieks Juris Soikāns (1920–1995) ir bijis skautu organizācijas biedrs,⁴⁷ viņš arī piedalījies pēcnāves maskas noņemšanā komponistam Jāzepam Vītolam (1863–1948) 1948. gada 24. aprīlī. Komponistam veidotā maska vizuāli neatšķiras no citām pēcnāves maskām,⁴⁸ arī mākslinieks nemin, ka pie maskas noņemšanas būtu darīts kas atšķirīgāks nekā ir pieņemts.⁴⁹ Iespējams, tas saistīts ar to, ka pie formas noņemšanas J. Soikāns strādāja kopā ar vēl diviem palīgiem. Varbūt atšķirīgas pēcnāves masku noņemšanas

6. att. Reiņa Kaudzītes pēcnāves maska

tradīcijas piekoptas tikai savā starpā skautu organizācijas biedru aprindās.

Pēcnāves maskas izgatavošana ir tehniski vienkāršs process, lielākoties bez pievienotas mākslinieciskas vērtības. Tikai retos gadījumos maskas viegli tonētas. To izgatavošanā izšķirami trīs galvenie posmi un atkarībā no atlietās ķermeņa daļas – četri dažādi veidi. Tomēr gandrīz visas maskas saista kopēja tendence – noformējuma elementi, kas iestrādāti, lai masku būtu ērti piekārt pie sienas vai novietot stāvus uz taisnas virsmas. Tas arī atklāj to galveno funkciju – kalpot par vizuāli izstādāmu mākslas/piemiņas objektu.

PĒCNĀVES MASKA KĀ PIEMIŅAS SIMBOLS

Pirmo un lielāko pēcnāves masku kolekciju latviešu kultūrā radīja 1916. gadā dibinātais Kara muzejs. Tā vadība par vienu no muzeja galvenajiem mērķiem bija uzstādījusi – atspoguļot Latvijas Brīvības cīņas, neatkarīgas valsts izveidošanos, tādējādi ceļot nācījas pašapziņu un veicinot tautiešos mīlestību pret savu zemi un neatkarīgu valsti.⁵⁰

Kā vienu no ekspozīcijas akcentiem muzeja darbinieki bija izvēlējušies parādīt sabiedrībai to vīru un brīvprātīgā korpusa dalībnieku sejas, kuri bija cīnījušies par neatkarīgas valsts izveidošanu un šī mērķa vārdā miruši varonīgā nāvē. Kā 1934. gadā vēstīja laikraksts *Rīts*, gan zināmu, gan nezināmu cīnītāju pēcnāves maskas ir liecība par ienaidnieku un viņa mežonību.⁵¹ Valsts aizstāvji ir tikuši apglabāti, tomēr, lai tauta nekad neaizmirstu ciešanas, ko viņi piedzīvojuši, viņu ģipša sejas tika izkārtas pie Kara muzeja sienām (sk. 4. att.).

Kara muzejs turpināja papildināt savu kolekciju ar militārā jomā nozīmīgu personu pēcnāves maskām arī vēlāk. Pēcnāves maskas tapušas virsleitnantam Teodoram Skujeniekam (1890–1927),⁵² pulkvedim Jorģim Zemitānam (1873–1928),⁵³ Latvijas armijas virspavēlniekam, aizsardzības ministram Dāvidam Sīmansonam (1859–1933),⁵⁴ virsniekam Ādamam Kreicbergam (1861–1933)⁵⁵ un droši vien vēl daudzām militārpersonām, par kurām prese nerakstīja. Maskas līdz mūsdienām nav saglabājušās, jo Otrā pasaules kara un okupācijas gados muzeja krājums daļēji tika izvests uz dažādām Eiropas pilsētām, kā arī nonāca tepat Latvijā dažādu iestāžu un privātpersonu pārziņā.⁵⁶

Lielu ieguldījumu jaunās valsts izveidē un attīstībā deva politiķi, kuri bija valstiskas neatkarības idejas autori un Latvijas valsts Satversmes radītāji. 1927. gada 14. martā, pirmdienā, nomira Latvijas valsts pirmais prezidents Jānis Čakste. Prezidenta pēdējie mirkļi virs zemes, kā arī viņa devums valstij un sabiedrībai tika detalizēti aprakstīts laikrakstos. Ap pulksten 13 presi-

denta pilī darbu sāka tēlnieks Jūlijs Miesnieks, lai noņemtu prezidenta pēcnāves masku. Kā ziņoja prese, maska izdevās labi un ģipša atlējumam vajadzēja godam glabāt valstsvīra izskatu nākamajām paaudzēm. Pēc stundas, ap pulksten 14, ieradās ārsts, patologs Dr. med. Romāns Augusts Adelheims (1881–1938) ar savu palīgu Reinvaldu, lai veiktu mirušā ķermeņa balzamēšanu.⁵⁷ Pēcnāves maskas radīšana un ķermeņa balzamēšana apliecināja, cik nozīmīgs valstij bija Jānis Čakste un cik būtiski jaunai nācijai bija gādāt par savu valstsvīru piemiņas uzturēšanu sabiedrības atmiņā. J. Čakstes pēcnāves maskas atrašanās vieta šodien nav zināma. Tā, visticamāk, ir zudusi, Čakstes ģimenei dodoties bēgļu gaitās Otrā pasaules kara laikā.

1939. gada 6. janvārī – pēc savas prezidentūras beigām – nomira Gustavs Zemgals (1871–1939). Sēru vēsts tika izziņota laikrakstos, tomēr šī ziņa atšķirībā no līdzīgiem paziņojumiem par J. Čaksti vairs neaizņēma visas laikraksta lapaspuses. Tika publicēti nekroloģi ar aizgājušā Latvijas otrā prezidenta fotogrāfijām, bet tajos nebija ne vārda par mirstīgo atlieku balzamēšanu vai pēcnāves maskas noņemšanas apstākļiem.⁵⁸ Maska ir tikusi izgatavota, jo vienu tās eksemplāru savā krājumā šobrīd glabā Rakstniecības un mūzikas muzejs.⁵⁹

Iespējams, Latvijas otrā prezidenta nāve sabiedrībā radīja daudz mazāku ievērību nekā J. Čakstes aiziešana mūžībā tādēļ, ka pirmais prezidents nomira, esot amatā, kā rezultātā Latvijas valsts bija pēkšņi palikusi bez sava līdera. Tas, protams, varēja raisīt sabiedrībā lielāku satraukumu, savukārt G. Zemgals 1939. gadā bija pensionēts prezidents. Varbūt tas saistīts ar to, ka pēc 1934. gada Kārļa Ulmaņa (1877–1942) veiktā apvērsuma valsts politiskā iekārta bija mainījusies uz autoritārisma režīmu un akcentēt demokrātiskās republikas laika politiskos līderus nebija vēlams.

Šķiet, lielāko ievērību un valstiska mēroga sēras izraisīja dzejnieka un Saeimas deputāta, bij. izglītības ministra Raiņa nāve 1929. gada 12. septembrī. Nākamajā dienā laikrakstā *Jau-nākās Ziņas* tā bija vienīgā ziņa.⁶⁰ Avīzes publicēja neskaitāmus

nekrologus, fotogrāfijas, bērnu organizācijas komitejas sastādīto bērnu un piemiņas pasākumu programmas, kā arī detalizētu pēcnāves maskas noņemšanas aprakstu. No 13. septembra agra rīta dzīvoklis Rīgā, Baznīcas ielā 31a, bija atvērts, lai varētu atvadīties no dzejnieka. Ap desmitiem rītā to slēdza, jo darbu sāka tēlnieks J. Miesnieks, lai izgatavotu Raiņa pēcnāves masku – sejas un roku atlējumus ģipsī. Pēc divām stundām, ap 12, dzīvoklis atkal tika atvērts apmeklētājiem.⁶¹

Pēc Mākslas akadēmijas rektora V. Purviša lūguma Raiņa sejas ģipša atlējumus noņēma arī tēlnieks G. Šķilteris, antropoloģiskos mērījumus veica Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes Anatomijas institūta vadītājs un Mākslas akadēmijas plastiskās anatomijas pasniedzējs J. Prīmanis. No rektora rakstītās vēstules G. Šķilteram izriet, ka pasūtījums nebija tikai Latvijas Mākslas akadēmijas iniciatīva, bet, iespējams, kādas augstākas iestādes lūgums akadēmijai nokārtot šo jautājumu.

Tā kā pēcnāves masku Rainim jau bija izgatavojis J. Miesnieks, tad G. Šķiltera veiktie ģipša atlējumi, iespējams, saistāmi ar antropoloģisko mēru iemūžināšanu. Tomēr, ņemot vērā Raiņa popularitāti sabiedrībā, visticamāk lūgums noņemt papildus ģipša atlējumus saistāms ar paredzamo lielo pieprasījumu pēc Raiņa pēcnāves maskām. Šodien nav iespējams noskaidrot, kur konkrētais maskas eksemplārs glabājies, tomēr pēcnāves masku daudzo kopiju skaits norāda uz attiecīgās personas popularitāti sabiedrībā. Jo vairāk masku kopiju, jo lielāks skaits iestāžu un cilvēku vēlējušies to savā īpašumā.

14. septembrī *Jaunākās Ziņas* publicēja J. Miesnieka noņemtos Raiņa pēcnāves masku atlējumus. Zem attēliem rakstītais vēstīja, ka, ja ir vēlēšanās pēcnāves masku iegādāties savā īpašumā, jāgriežas pie Jūlija Miesnieka Brīvības ielā 34, dzīvoklis 7. Maskas esot izgatavotas ierobežotā skaitā.⁶² Raiņa pēcnāves maska kalpoja par latviešu kultūras dižgara simbolu, kuru varēja iegādāties ikviens, kuram bija tāda vēlēšanās. Līdzīga veida prakse – iegādāties izcilu talantu pēcnāves maskas – Latvijā jau bija pazīstama, jo mūsdienās Latvijas muzejos saglabājušās vairākas vācu kom-

ponista Ludviga van Bēthovena (1770–1827) pēcnāves maskas. Tās savās mājās glabājuši, piemēram, mākslinieks Janis Rozentāls (1866–1916),⁶³ komponists Alfrēds Kalniņš (1879–1951),⁶⁴ tēlnieks Kārlis Johansons⁶⁵ un droši vien vēl daudzi citi. Līdzīgi glabājušās arī paša J. Rozentāla pēcnāves maskas, piemēram, rakstnieka Antona Austrīņa (1884–1934) mājās⁶⁶ un mākslinieka Uga Skulmes (1895–1963) ģimenes īpašumā.⁶⁷

Raiņa sejas atlējums ticis izmantots arī praktiskiem nolūkiem. 1955. gadā Ļeņingradas Mākslas akadēmijas students Nikolajs Ņikitins rakstīja vēstuli toreizējā J. Raiņa Literatūras un mākslas muzeja vadībai. Jaunais tēlnieks, kurš bija Raiņa dzejas cienītājs, vēlējās izgatavot viņa krūšutēlu. Lai iepazītu latviešu kultūru, viņš kādu laiku arī dzīvojis Latvijas PSR. Vēlēdamies pēc iespējas precīzāk atveidot Raiņa sejas vaibstus savos iecerētajos mākslas darbos, N. Ņikitins vērsās pie muzeja vadības ar jautājumu, vai Rainim savā laikā tikusi noņemta pēcnāves maska un vai viņš varētu iegūt tās kopiju.⁶⁸ Tā bija viena no pēcnāves masku funkcijām – iemūžināt cilvēka sejas fiziskos parametrus, lai tos varētu izmantot arī skulpturālu mākslas darbu radīšanā.

Lielākā daļa pēcnāves masku, kas attiecināmas uz pētāmo laika posmu, veidotas kultūras darbiniekiem – dzejniekiem, filozofiem, dramaturgiem, aktieriem, skolotājiem. 58,5% no visiem pēcnāves atlējumiem veidoti tieši literātiem un aktieriem, un gandrīz tos visus mūsdienās savā krājumā glabā Rakstniecības un mūzikas muzejs.

1938. gadā laikrakstā *Brīvā Zeme* publicētā informācija vēsta, ka režisora Pētera Ozoliņa (1864–1938) pēcnāves masku ar pieredzīgo piekrišanu lūdzis izgatavot Rakstniecības un teātra muzejs (Rakstniecības un mūzikas muzeja agrākais nosaukums).⁶⁹ Tas nozīmē, ka muzejs savā laikā ir ne tikai īstenojis krājuma politiku ievākt un saglabāt ievērojamu aktieru un literātu pēcnāves sejas, bet bijis arī viens no pēcnāves masku pasūtītājiem un tradīcijas aktīviem atbalstītājiem 30. gadu beigās. Lielais pēcnāves masku īpatsvars liek domāt, ka kultūras darbiniekiem bijusi liela nozīme 20.–30. gadu sabiedriskās domas veidošanā, kā arī liecina

par latviešu nācijas nepieciešamību radīt savas kultūras identitātes simbolus.

Starp apzinātajām aplūkotā perioda maskām nav nevienas Latvijas teritorijā izgatavotas latviešu tēlotājmākslinieka pēcnāves maskas. Vienīgais zināmais latviešu cilmes gleznotājs, kurš aizsaulē aizgāja 1932. gada 19. decembrī un kuram tikusi izgatavota pēcnāves maska, ir Jānis Valters (1869–1932).⁷⁰ Pēc 1905. gada revolūcijas izraisītajiem nemieriem viņš bija pārcēlies uz dzīvi Vācijā, tādēļ pēcnāves maska viņam tikusi noņemta Berlīnē un uz Latviju atceļojusi tikai 1972. gadā.⁷¹

Atšķirībā no gleznotājiem un tēlniekiem mūziķim ir tikusi noņemta pēcnāves maska arī neatkarīgās Latvijas pirmajā posmā. 1933. gada 25. maijā tika veidota pēcnāves maska komponistam Ernestam Vīgneram (1850–1933).⁷² Šajā gadījumā ģimenes tradīcija ir bijusi iemesls arī pēdējās zināmās pēcnāves maskas noņemšanai Latvijā. 2001. gada 23. decembrī aizsaulē aizgāja latviešu diriģents un komponists, Ernesta Vīgnera dēls Leonīds Vīgners (1906–2001). Viņam tikušas izgatavotas pēcnāves maskas – gan sejas, gan sakrustotu roku ģipša atlējumi – pēc ģimenes pasūtījuma. Masku autors ir tēlnieks Kirils Pantelejevs.⁷³

1927. gadā Latvijā viens no aktuālākajiem avižu ziņu personāžiem bija slepkava un laupītājs Ansis Kaupēns. Viņš savas dzīves laikā paguva izdarīt 19 cilvēku slepkavības un 35 laupīšanas epizodes. Pēc garā tiesas procesa, kur tika iztirzāti visi Kaupēna un viņa līdzdalībnieku noziegumi, Ansim Kaupēnam un viņa galvenajam sabiedrotajam Voldemāram Piebalgam 1927. gadā naktī no 5. uz 6. maiju tika izpildīts nāves sods. Ar galvā uzmauktiem maisiem noziedznieki tika pakārti mežā Jelgavas apkārtnē. Pirms apbedīšanas Kaupēnam tikusi noņemta ģipša maska.⁷⁴ Tas rāda, ka Ansis Kaupēns Latvijā bija līdzīgs personāžs kā, piemēram, banku aplaupītājs Dž. Dilindžers (*John Dillinger*) Amerikā,⁷⁵ sērijveida slepkavas Viljams Bērks (*Burke*, 1792–1829) un Viljams Heirs (*Hare*, ?–1829) Īrijā.⁷⁶ Arī viņiem tikušas veidotas pēcnāves maskas, izraisot sabiedrībā izbrīnu un sākotnēju neizpratni, kādēļ noziedznieki tiek šādā veidā *pagodināti*. Tomēr viņi bija cilvēki –

leģendas, un Kaupēns bija piemērs tam, ka arī Latvijā, kaut negatīvā nozīmē, bija vietējais tautas *varonis*. Leģendāru noziedznieku tēla uzturēšana sabiedrības atmiņā varēja kalpot kā atgādinājums cilvēkiem uzmanīties, kā arī bieds par viņiem piespiesto sodu. Par A. Kaupēna pēcnāves maskas atrašanās vietu mūsdienās diemžēl ziņu nav.

SECINĀJUMI

Pēcnāves maskas, kas glabājas Latvijas muzeju krājumos un privātkolekcijās, kā arī Latvijas Republikas pirmajā posmā publicētā prese liecina, ka, līdzīgi kā Eiropā, arī jaundibinātajā Latvijas valstī ir pastāvējusi pēcnāves masku noņemšanas tradīcija. Pēcnāves maska bija piemiņas simbols, ar kura palīdzību bija iespējams saglabāt sabiedrības atmiņā valstij un sabiedrībai nozīmīgus cilvēkus.

Pirmā un lielākā pēcnāves masku kolekcija – Kara muzeja ekspozīcijā izstādītās latviešu strēlnieku maskas – kalpoja par uzskatāmu atgādinājumu Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara šausmām un upurētajām cilvēku dzīvībām neatkarības vārdā. Valstiskā mērogā organizētās bēres un pēcnāves masku noņemšana tādiem politiskajiem līderiem kā Jānim Čakstem, Rainim apliecināja viņu personības lielo nozīmi valsts attīstībā un vēlmi viņu tēlu un darbus saglabāt sabiedrības atmiņā arī nākamajām paaudzēm.

Liela nozīme nacionālās pašapziņas veidošanā un celšanā bija kultūras darbiniekiem. Par literātu, aktieru, skolotāju un filozofu pēcnāves masku veidošanu un saglabāšanu rūpējās Rakstniecības un mūzikas muzejs, gan īstenojot krājuma politiku saglabāt maskas, gan arī 30. gados pasūtot to izgatavošanu. Iespējams, tieši pēcnāves piemiņas simbolu veidošanas tradīcijas iespaidā mākslinieku aprindās Latvijas Republikas pirmajā posmā aktualizējās arī prakse veidot dzīves maskas, t.i., dzīva cilvēka ķermeņa daļu atlējumus.

Tomēr kā jebkurai valstij un kultūrai, arī Latvijai bija savi negatīvie varoņi. Pēcnāves maska 1927. gadā tapusi tā laika

skandalozākajam noziedzniekam Ansim Kaupēnam. Piemiņas simbola veidošana slepkavam un laupītājam simbolizēja leģendāru tēlu, atgādinot par noziegumu un tam piespriesto sodu.

Pēcnāves maskas Latvijā lielākoties veidojuši profesionāli izglītoti tēlnieki, kā, piemēram, Jūlijs Miesnieks, Gustavs Šķilters, Voldemārs Tone un citi. Pēcnāves masku veidošana sabiedrībā ievērojamiem cilvēkiem bija cieņas pilns uzdevums. Par profesionālās darbības laikā noņemtām ievērojamu cilvēku pēcnāves maskām rakstīja arī pēc tēlnieka nāves publicētajos nekrologos. Tomēr, spriežot pēc pētāmajā laika posmā publicētajiem avīžu rakstiem, Latvijā ir pastāvējusi prakse veidot pēcnāves sejas atlējumus arī mājas apstākļos, iemūžinot nozīmīgus cilvēkus ģimenes lokā.

Gan pēcnāves, gan dzīves masku veidošanas galvenie posmi ir ķermeņa un ādas sagatavošana, atlējuma formas izgatavošana un maskas atliešana izvēlētajā materiālā. Lielākoties maskas veidotas bez pievienotas mākslinieciskas vērtības, atsevišķos gadījumos tās viegli tonētas. Atkarībā no atlietās ķermeņa daļas pētāmajā laika posmā izšķirami četri masku veidi. Gandrīz visas maskas saista vienota tendence – noformējuma elementi, kas iestrādāti, lai masku būtu ērti izstādīt. Tas atklāj arī to galveno funkciju – kalpot par vizuāli izstādāmu piemiņas objektu.

Kādēļ tik nozīmīgi bija iemūžināt cilvēka pēcnāves seju, 1938. gadā laikraksti rakstīja, ka cilvēka pēdējā sejas izteiksme šinī saulē atspoguļo kopiespaidu, kādu cilvēks radis sava mūža meklējumos un atziņās.⁷⁷ Pēcnāves masku veidošanas tradīcija ir daļa no nāves un bērū rituāla, tradīcija, kas apliecina, ka viena cilvēka mūžs plašākai vai šaurākai sabiedrībai ir vēsturiski nozīmīgs.

ATSAUCES

- ¹ Leonīda Vignera pēcnāves maska, RTMM 611219 (roka), RTMM 611218 (seja).
- ² <https://www.madametussauds.com/> (skatīts 20.11.2014.).
- ³ www.deathmask.kiev.ua (skatīts 20.11.2014.).
- ⁴ Dmitrii Shlenskii, Pavel Globa (2004). *Posmertnaia maska*. L'vov: Tsentr Evropi.
- ⁵ Dari pats: pēcnāves maska un sejas formēšana. *Ugunskurs*, 01.07.1938., 26. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ LMA Inf. centrs, K. Johansona fonds, Ernās Berkholces (1904–2001) atmiņas, pierakstijis J. Skulme 1974. gada 14. jūnijā.
- ⁸ LKM, fotoattēls Nr. 1610, albums Nr. 105 – I.
- ⁹ Matiasa Jansona (dz. 1973) atmiņas, pierakstīja L. Klabere 2014. gada 4. maijā.
- ¹⁰ Andris Balcers (sast.) (2013). *Pulcējaties zem latviešu karogiem!* Rīga: Zelta grauds, 278. lpp.
- ¹¹ LVA, 485–3–65, 31. lp.
- ¹² E. Raisters. Skulptors Jūlijs Miesnieks miris. *Latvijas Kareivis*, 09.09.1931., 3. lpp.
- ¹³ Ģenerālis Simonsons. *Latvijas Kareivis*, 14.01.1933., 1. lpp.
- ¹⁴ Aija Fleija (2000). Latvijas Kara muzejs 1916.–1941. No: Juris Ciganovs (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga, 11. lpp.
- ¹⁵ E. Raisters. Skulptors Jūlijs Miesnieks miris.
- ¹⁶ Ingrida Burāne (sast.) (1989). *Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmija*. Rīga: Avots, 256. lpp.
- ¹⁷ Pētera Blaua pēcnāves maska. *Jaunākās Ziņas*, 08.08.1930., 3. lpp.
- ¹⁸ Atvadišanās no Aspazijas. *Tēvija*, 10.11.1943., 6. lpp.
- ¹⁹ LMA lūgums docentam G. Šķilteram 1929. gada 14. septembrī. Pieejams: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/72-85-VESTURE-Gravere.pdf (skatīts 15.05.2014.).
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ LMA Inf. centrs, A. Bērnieka fonds, Zin. lab. 37, P. Sniķera vēstule A. Bērniekam 1923. gada 10. februārī Rīgā.
- ²² Pēc nāves. *Jaunākās Ziņas*, 21.12.1931., 12. lpp.
- ²³ Jēkaba Janševska pēcnāves maska, RTMM 103113.
- ²⁴ CVMM, pavēle Nr. 644, Latvijas PSR Kultūras ministrija, 1984. gada 22. oktobris.
- ²⁵ CVMM, pieņemšanas akts Nr. 246, 1984. gada 29. oktobris.
- ²⁶ LMA Inf. centrs, B. Dzeņa fonds, fotoattēls 58 – 13 (D1) “B. Dzeņa darbnīcas audzēkņu darbu izstāde ~ 1930. gadu”.
- ²⁷ LVA, 485–2–436, 20.–22. lp.

- ²⁸ Anatolijs Bļugers (atb. red.) (1984). *Populārā medicīnas enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 341.–342. lpp.
- ²⁹ Karīna Krūkle. Miršanas stadijas. Terminālie stāvokļi. Pieejams: <http://medicina-fiziologija.blogspot.com/2013/09/mirsanas-stadijas-terminalie-stavokli.html> (skatīts 20.03.2014.).
- ³⁰ Annas Brigaderes pēcnāves maska, RTMM 103124, RTMM 103080, RTMM 103099.
- ³¹ Gatavo Raiņa pēcnāves masku. *Jaunākās Ziņas*, 13.09.1929., 5. lpp.
- ³² Dari pats: pēcnāves maska un sejas formēšana.
- ³³ Intervija ar Kirilu Panteļevu (dz. 1969), pierakstīja L. Klabere 2014. gada 18. martā.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Dari pats: pēcnāves maska un sejas formēšana.
- ³⁶ Intervija ar Kirilu Panteļevu (dz. 1969), pierakstīja L. Klabere 2014. gada 18. martā.
- ³⁷ Dari pats: pēcnāves maska un sejas formēšana.
- ³⁸ Intervija ar Kirilu Panteļevu (dz. 1969), pierakstīja L. Klabere 2014. gada 18. martā.
- ³⁹ Rozālijas Johansonē dzīves maska, CM 43327.
- ⁴⁰ Neidentificētas personas maska, CM 53861.
- ⁴¹ Valda Lesiņa pēcnāves maska, RTMM 293274.
- ⁴² LKM, fotoattēls Nr. 5580, albums Nr. 110 – I.
- ⁴³ Reiņa Kaudzītes pēcnāves maska, RTMM 103083; Matīsa Kaudzītes pēcnāves maska, RTMM 103082, KK 969.
- ⁴⁴ Elzas Žiglēviņas pēcnāves maska, Latvijas Kara muzejs.
- ⁴⁵ LKM, fotoattēls Nr. 4579, albums Nr. 110 – I.
- ⁴⁶ Dari pats: pēcnāves maska un sejas formēšana.
- ⁴⁷ LVA, 485–1–831, 7. lp.
- ⁴⁸ Jāzepa Vītola pēcnāves maska, J. Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas J. Vītola piemiņas istaba.
- ⁴⁹ LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas J. Soikāna fonds Nr. 449, J. Soikāna vēstule Annijai Vītolai 1973. gada 2. maijā Dortmundā.
- ⁵⁰ Fleija. Latvijas Kara muzejs 1916.–1941., 8. lpp.
- ⁵¹ Starp varoņu laikmeta relikvijām. *Rīts*, 11.11.1934., 3. lpp.
- ⁵² Karavīru dzīve. *Latvijas Kareivis*, 07.09.1927., 2. lpp.
- ⁵³ Kara muzejs jaunajā namā pāries novembrī. *Rīts*, 03.06.1939., 2. lpp.
- ⁵⁴ Ģenerālis Simonsons. *Latvijas Kareivis*, 14.01.1933., 1. lpp.
- ⁵⁵ Ģenerālis Kreicbergs. *Latvijas Kareivis*, 18.05.1933., 1. lpp.
- ⁵⁶ Fleija. Latvijas Kara muzejs 1916.–1941., 13. lpp.
- ⁵⁷ Valsts prezidenta pēcnāves maska. *Jaunākās Ziņas*, 17.03.1927., 6. lpp.
- ⁵⁸ Miris Gustavs Zemgals. *Jaunākās Ziņas*, 09.01.1939., 7. lpp.
- ⁵⁹ Gustava Zemgala pēcnāves maska, RTMM 103096.

- ⁶⁰ *Jaunākās Ziņas*, 13.09.1929.
- ⁶¹ Gatavo Raiņa pēcnāves masku. *Jaunākās Ziņas*, 13.09.1929., 5. lpp.
- ⁶² Kur rīt guldīs dzejnieku Raini. *Jaunākās Ziņas*, 14.09.1929., 13. lpp.
- ⁶³ Ludviga van Bēthovena pēcnāves maska, Jaņa Rozentāla un Rūdolfa Blaumaņa muzejs.
- ⁶⁴ CVMM, pieņemšanas akts Nr. 19, 1980. gada 26. februāris.
- ⁶⁵ CVMM, pieņemšanas akts Nr. 203, 1987. gada 17. jūlijs.
- ⁶⁶ PMA "Orisāre", pieņemšanas akts Nr. 200, 1975. gada 24. decembris.
- ⁶⁷ Jurģa Skulmes (dz. 1928) atmiņas, pierakstīja L. Klabere 2014. gada 6. aprīlī.
- ⁶⁸ LVA, 907-1-42, 74. lp.
- ⁶⁹ Režisoru P. Ozoliņu apbedīs 3. janvārī Meža kapos. *Brīvā Zeme*, 31.12.1938., 32. lpp.
- ⁷⁰ Jāņa Valtera pēcnāves maska, VMM 13414.
- ⁷¹ LNMM, pieņemšanas akts Nr. 25, 1972. gada 11. aprīlis.
- ⁷² Vīgneru Ernests. *Mūzikas Apskats*, 01.06.1933., 12. lpp.
- ⁷³ Leonīda Vīgnera pēcnāves maska, RTMM 611218, RTMM 611219.
- ⁷⁴ Kaupēns un Piebalgs pagājušo nakti pakārti. *Pēdējā Brīdī*, 06.05.1927., 5. lpp.
- ⁷⁵ John Dillinger. Pieejams: <http://fbi.gov/about-us/history/famous-cases/john-dillinger> (skatīts 16.04.2014.).
- ⁷⁶ Burke and Hare. Pieejams: <http://www.anatomy.mvm.ed.ac.uk/museum/whatson-collections-burke.php> (skatīts 09.05.2014.).
- ⁷⁷ Dari pats: pēcnāves maska un sejas formēšana.

SAĪSINĀJUMI

CM – Cēsu Vēstures un mākslas muzeja inventāra apzīmējums

CVMM – Cēsu Vēstures un mākslas muzejs

KK – brāļu Kaudzišu memoriālā muzeja "Kalna Kaibēni" inventāra apzīmējums

LKM – Latvijas Kara muzejs

LMA – Latvijas Mākslas akadēmija

LNMM – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs

LVA – Latvijas Valsts arhīvs

PMA "Orisāre" – Piebalgas muzeju apvienība "Orisāre"

RTMM – Rakstniecības un mūzikas muzeja inventāra apzīmējums

VMM – Latvijas Nacionālā mākslas muzeja inventāra apzīmējums

Tabula

PĒCNĀVES UN DZĪVES MASKAS LATVIJĀ (1918–1940)

Nr.	Persona	Dzīves dati	Profesija	Pēcnāves maska	Autors	Avots
1.	latviešu strēlnieki			seja, ģipsis, pamatne	Kārlis Johansons, Voldemārs Tone, Konrāds Ubāns, Rihards Maurs, Kārlis Jansons	LKM fotoalbumi Nr. 110 – I Nr. 105 – I Nr. 107 – I
2.	Edvards Vulfs	16.12.1886.– 14.01.1919.	rakstnieks, žurnālists		Burkards Dzenis	<i>Latvijas Kareivis</i> , Nr. 7, 10.01.1939.
3.	Kārlis Fichtenbergs	24.08.1886.– 15.10.1919.	leitnants	seja, ģipsis, pamatne	Rihards Maurs	Foto Nr. 907, albums Nr. 107 – I LKM
4.	Elza Žigļevica	05.09.1898.– 29.10.1919.	brīvprātīgā I. pasaules karā	seja, ģipsis, pamatne, karkass	nezināms	LKM
5.	Reinholds Veics	1882–1920	aktieris	seja, ģipsis, pamatne, āķis	nezināms	RTMM 103089
6.	Reinis Kaudzīte	12.05.1839.– 21.08.1920.	rakstnieks	gandrīz visa galva, ģipsis, podests	Jūlijs Miesnieks	RTMM 103083
7.	Leons Paegle	10.06.1890.– 28.01.1926.	rakstnieks	seja, ģipsis, pamatne, āķis	nezināms	RTMM 103094

Nr.	Persona	Dzīves dati	Profesija	Pēcņāves maska	Autors	Avots
8.	Marija Eglīte	18.11.1878.– 22.06.1926.	pedagoģe	seja, ģipsis, āķis	nezināms	RTMM 718889
9.	Matijs Kaudzīte	18.08.1848.– 08.11.1926.	rakstnieks	galvas priekšējā daļa, ģipsis, podests	Jūlijs Miesnieks	RTMM 103082 (3 gab.) KK 969
10.	Jānis Čakste	14.09.1859.– 14.03.1927.	prezidents	seja, ģipsis	Jūlijs Miesnieks	<i>Jaunākās Ziņas</i> , Nr. 61, 17.03.1927.
11.	Ansis Kaupēns	02.11.1895.– 06.05.1927.	slepka, laupītājs		nezināms	<i>Pēdējā Brīdī</i> , Nr. 53, 06.05.1927.
12.	Teodors Skujenieks	19.10.1890.– 21.05.1927.	leitnants		Jūlijs Miesnieks	<i>Latvijas Kareivis</i> , Nr. 200, 07.09.1927.
13.	Jorģis Zemitāns	23.02.1873.– 16.01.1928.	pulkvedis		nezināms	<i>Rīts</i> , Nr. 152, 03.06.1939.
14.	Rainis	11.09.1865.– 12.09.1929.	dzejnieks, politiķis	seja, puse plaukostas, ģipsis, pamatne, krāsots dzeltens	Jūlijs Miesnieks, Gustavs Sķilters	RTMM 103119 RTMM 103095 RTMM 103104 2 gab. – bez Nr. 1 gab. – privātip.

Nr.	Persona	Dzīves dati	Profesija	Pēcnāves maska	Autors	Avots
15.	Kārlis Johansons	16.01.1892.– 18.10.1929.	tēlnieks	dzīves maska, galvas priekšējā daļa, ģipsis, tumši peleks	Konrāds Ubāns	CM 43328
16.	Teodors Zeiferts	03.04.1865.– 09.12.1929.	skolotājs, vēsturnieks	seja, ģipsis, āķis	Jūlijs Miesnieks	RTMM 103102
17.	Pēteris Blaus	22.09.1856.– 05.08.1930.	dzejnieks	seja, ģipsis	Gustavs Šķilters	<i>Jaunākās Ziņas</i> , 08.08.1930.
18.	Pēteris Radziņš	02.05.1880.– 08.10.1930.	ģenerālis		Jūlijs Miesnieks	<i>Latvijas Kareivis</i> , Nr. 201, 09.09.1931.
19.	Jekabs Janševskis	16.02.1865.– 21.12.1931.	rakstnieks	seja, puse plaukostas, ģipsis, virve	Artūrs Bērnieks	RTMM 103113 RTMM 103123 RTMM 103118
20.	Augusts Apsītis	14.08.1880.– 31.03.1932.	līterāts	seja, ģipsis, āķis	nezināms	RTMM 103090
21.	Jānis Valters	03.02.1869.– 19.12.1932.	gleznotājs	galvas priekšējā daļa, āķis, ģipsis	nezināms	VMM 13414
22.	Valdis Lesiņš	14.12.1881.– 23.12.1932.	rakstnieks	galvas priekšējā daļa, ģipsis	nezināms	RTMM 293274
23.	Dāvids Šimansons	04.04.1859.– 13.01.1933.	armijas virspavēlnieks, ministrs		Eduards Jansons	<i>Latvijas Kareivis</i> , Nr. 11, 14.01.1933.

Nr.	Persona	Dzīves dati	Profesija	Pēcnaves maska	Autors	Avots
24.	Augusts Saulietis	22.12.1869.– 27.01.1933.	rakstnieks	seja, ģipsis, āķis	nezināms	RTMM 104703
25.	Fricis Adamovičs	18.01.1863.– 19.02.1933.	dzejnieks, skolotājs	galvas priekšējā daļa, ģipsis, āķis, balts	nezināms	RTMM 103105
26.	Ādams Kircbergs	16.04.1861.– 17.05.1933.	virsmieks		nezināms	<i>Latvijas Kareivis</i> , Nr. 110, 18.05.1933.
27.	Ernests Vīgners	19.01.1850.– 25.05.1933.	komponists		Teodors Zaļkalns	<i>Mūzikas Apskats</i> , Nr. 8, 01.06.1933.
28.	Anna Brigadere	01.10.1861.– 25.06.1933.	rakstniece	seja, ģipsis, āķis	nezināms	RTMM 103124 RTMM 103080 RTMM 103099
29.	Teodors Valdšmits	1868–1934	aktieris	seja, ģipsis, āķis	nezināms	RTMM 103107
30.	Ansis Bandrēvičs	?–09.1935.	jūrniecības darbinieks		Marta Bērniece	<i>Rīts</i> , Nr. 260, 21.09.1935.
31.	Dace Akmentiņa	03.07.1858.– 16.03.1936.	aktrise	seja, ģipsis, āķis	nezināms	RTMM 103100
32.	Pāvils Rozītis	01.12.1889.– 20.02.1937.	rakstnieks	seja, ģipsis, āķis	Marta Bērniece	RTMM 103106
33.	Gustavs Žibalts	28.01.1873.– 11.08.1938.	aktieris	seja, ģipsis, āķis	nezināms	RTMM 103093

Nr.	Persona	Dzīves dati	Profesija	Pēcnāves maska	Autors	Avots
34.	Pēteris Ozoliņš	30.08.1864.– 24.12.1938.	aktieris, režisors	seja, rokas, ģipsis	A. Ārmens	RTMM 103101 RTMM 103092
35.	Gustavs Zemgals	12.08.1871.– 06.01.1939.	prezidents	seja, ģipsis, dzeltens	nezināms	RTMM 103096
36.	Antons Benjamiņš	13.07.1860.– 14.05.1939.	uzņēmējs		nezināms	Zvaigzne, Nr. 19, 05.10.1990.
37.	Pēteris Zālīte	01.12.1864.– 18.08.1939.	filozofs, publicists	seja, ģipsis, zaļš	nezināms	RTMM 103091
38.	Rodrigo Kalniņš	13.04.1883.– 22.02.1940.	aktieris	seja, ģipsis, āķis, dzeltens	nezināms	RTMM 103081
39.	Edvarts Vīrza	27.12.1883.– 01.03.1940.	rakstnieks	seja, ģipsis, pamatne, āķis, balts	nezināms	RTMM 103097
40.	Rozālija Johansone	–	–	dzīves maska, seja, alva	Kārlis Johansons	CM 43327
41.	neidentificēts	–	–	seja, alva, āķis	Kārlis Johansons	CM 53861

TRADITION OF DEATH MASK MAKING IN THE REPUBLIC OF LATVIA (1918–1940)

Līva Klabere

Mg. hist.

Academic interests: Concretization of the reproduction of Death in Latvian visual culture

E-mail: liva.klabere@gmail.com

The aim of the article is to look at the tradition of death mask making in the Republic of Latvia during the period from 1918 till 1940 and to describe this tradition, namely who were those who made the masks, what kind of technology they used and, most significantly, dead persons of whom the death masks were made. The article deals with the makers of the death masks (professional and educated Latvian artists) and calls attention to the technique of death mask making, i.e. preparation of the body and making of death mask in plaster cast. The main part of the article analyzes the social group whose death masks were usually taken (Latvian Riflemen, politicians, actors, writers, artists etc.).

Key words: death mask, memory, Latvians.

Summary

Death mask is made by taking a mould of the face of a dead person, usually in plaster. The main meaning of this action is to immortalize the memory of the deceased person. The tradition of death mask making can be found already in pre-historic times and through the centuries this tradition has spread throughout Europe, America and beyond. The aim of the article is to look at the above tradition in the Republic of Latvia during the period from 1918 till 1940 and to describe it, namely to elucidate who were those who made the masks, what kind of technology they used and, most significantly, the dead persons whose the death masks were usually taken.

According to newspapers from the period in question and death masks that can be found in the museums of Latvia, many Latvians chose to keep memories of their relatives and important public figures alive with the help of death mask making. In 1938, magazine *Uguns-kurs* published an article on how to make a death mask at home. It

implies that at the beginning of the 20th century this tradition was common and did not have a surprising effect on society. Unfortunately nowadays we cannot tell how often death masks were made at home, but we can look at historical sources from museums. They show that most often the death masks were taken of actors and writers. The representatives of these professions have possibility to address questions important to certain society.

Special attention was given to the Latvian Riflemen and politicians who had participated in the establishment of the Republic of Latvia. Death masks of the Latvian Riflemen were made to commemorate those who had laid down their lives for the freedom of Latvia. Jānis Čakste, the first President of Latvia, was even embalmed and pictures of his death mask were published in newspapers in order to demonstrate that the country took care of nationally prominent and important persons.

The authors of death masks usually were professional and well-known artists, like Gustavs Šķilters, Jūlijs Miesnieks a.o. Technically the process of death mask making is simple. Only skilled men can work in plaster and sculptors are best skilled for this work. During the above period in Latvia 95% of death masks were made from plaster and only two masks from tin. Some masks were painted yellow, green or light gray, but usually they were made without any added artistic value. Because this process of plaster cast making technically was simple and the main point of making death masks was to remember the dead person, artists did not sign their work. Their names sometimes were mentioned in newspapers under the photo of the death mask of some famous person. For young artists opportunity to make a death mask of some eminent person was a fair chance to earn a good reputation.

Death mask making was part of a funeral ritual, a tradition which showed a person's role in the history. At the beginning of the 20th century Latvian writers wrote that the face of a dead man showed the answers to all questions and searches in his life. Death mask is one of the best ways how to perpetuate the last peaceful facial expression of the deceased.

PSRS VDK UN IeM REPRESĪVO IESTĀŽU DOKUMENTI LATVIJAS, LIETUVAS UN IGAUNIJAS ARHĪVOS*

Ainārs Bambals

Dr. hist., Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva eksperts.

Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture; padomju represīvā režīma iestāžu dokumenti kā vēstures avots, padomju totalitārā režīma represijas pret Latvijas iedzīvotājiem.

E-pasts: ainars.bambals@arhivi.gov.lv

Rakstu par Valsts drošības komitejas (VDK) arhīva dokumentu mantojumu pamudināja uzrakstīt vairāki apstākļi. Pirmkārt, sabiedrības aizvien nerimstošā interese par bijušās Latvijas PSR Valsts drošības komitejas dokumentiem, ko uztur masu mediji. Otrkārt, nepieciešamība pēc iespējas objektīvi izvērtēt padomju represīvā režīma iestāžu atstāto dokumentāro mantojumu kopumā no avotu pētniecības viedokļa. Treškārt, nepieciešamība salīdzināt Latvijā palikušo VDK arhīva dokumentu kopumu ar Lietuvas un Igaunijas VDK arhīva dokumentiem, lai pārlicinātos, cik bagātīgs ir vai nav Latvijā esošais VDK arhīva dokumentārais mantojums. Rakstā aplūkots PSRS VDK un Iekšlietu ministrijas dokumentu klāsts, kāds tas palicis Latvijā, Lietuvā, Igaunijā pēc to valstiskās neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā un atrodas glabāšanā šo valstu arhīvos. Analizēta šo dokumentu pieņemšana valsts arhīvos un norādītas dokumentu sastāva īpatnības katrā no Baltijas valstīm. Šajā rakstā netiks aplūkotas avotu pētniecības un historiogrāfijas problēmas, jo, pēc autora domām, tas būtu atsevišķa pētījuma vērts. Vēl jo vairāk tādēļ, ka pēdējo 20 gadu laikā virknē Centrālās un Austrumeiropas valstu, kurās pastāvējuši komunistiskie totalitārie režīmi, ir tapuši kvalitatīvi jauni pētījumi par spēcienestu arhīviem, dokumentiem un tematiku kopumā.

Atslēgas vārdi: represīvās iestādes, dokumenti kā vēstures avots, VDK, IeM, Latvija, Latvijas vēsture.

* Autors izsaka pateicību diviem anonīmajiem recenzentiem, kuru piezīmes un ieteikumi palīdzēja būtiski pilnveidot rakstu.

REPRESĪVO REŽĪMU ARHĪVU NOZĪME

20. gadsimta 80./90. gadu mija Centrālās un Austrumeiropas valstīs, kas pēc Otrā pasaules kara bija PSRS satelītvalstis, iezīmējās ar strauju šo valstu represīvo režīmu sabrukumu. Baltijas valstīs, to skaitā Latvijā, padomju okupācijas režīma sabrukums notika ļoti strauji, tās atguva savu valstisko neatkarību un iespēju veidot jaunu, demokrātijai atvērtu sabiedrību.

No vienas puses, visās valstīs, kas pārdzīvojušas politisko represiju periodus, ir vērojama noturīga interese par bijušo represīvo režīmu arhīviem. Otrkārt, postsociālisma valstīs (Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Polijā, Slovēnijā, Slovākijā, Horvātijā, Čehijā, Ungārijā, Rumānijā, Bulgārijā, Vācijā (Vācijas Demokrātiskās Republikas "Stasi" arhīvi) u.c.) bijušo represīvo režīmu arhīvu dokumenti un tajos esošā informācija ir ļoti svarīga arī individuālo tiesību jomā (pilsoņu sociāli tiesiskā rehabilitācija, kompensāciju, pensiju piešķiršana, īpašuma atgūšana un citi aspekti). Treškārt, būtiska ir pašas sabiedrības attieksme pret bijušo represīvo režīmu arhīviem, pret savu vēsturi, kuras drūmie pagātnes liecinieki ir arhīvu dokumenti. Šo arhīvu dokumentārā mantojuma izvērtēšanai pēdējo 20 gadu laikā veltītas vairākas starptautiskas konferences Baltijas un Austrumeiropas valstīs, arī Krievijā.

No otras puses, Latvijas PSR Ministru Padomes (MP) VDK arhīva dokumentu izmantošana vēstures pētniekiem joprojām ir svarīga Latvijas vēstures aktuālo problēmu (padomju varas represijas pret Latvijas iedzīvotājiem un padomju represīvā režīma darbība; kolaborācijas jautājums; nacionālā pretošanās kustība abiem totalitārajiem – padomju un nacistu režīmiem, holokausts u.c.) izpētē. Latvijas Vēsturnieku komisija savus pētījumus, kas tagad apkopoti 28 sējumos, lielā mērā ir balstījusi uz bijušās Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu izpēti. Piemēram, bez holokausta apsūdzēto personu izmeklēšanas lietām jeb VDK krimināllietām, kas tika veidotas pagājušajā gadsimtā laika posmā no 40. līdz 70. gadiem, kad dzīvi vēl bija kara laika notikumu aculiecinieki,

kas tika pratināti, faktiski nebūtu iespējama šī vēstures fenomena objektīva pētniecība, jo šie pratināšanas protokoli daudzos gadījumos sniedz atbildes par notikušā būtību. Cits jautājums ir par informācijas veritāti, vienas vai otras liecības patiesumu.

LATVIJAS PSR REPRESĪVO IESTĀŽU DOKUMENTU VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS

Latvijā padomju okupācijas režīma sabrukums notika visai strauji, kā rezultātā tā atguva savu valstisko neatkarību un iespēju veidot jaunu, demokrātijai atvērtu sabiedrību. Mainoties politiskajai varai Latvijā, aktualizējās bijušā padomju represīvā režīma arhīvu jautājums. Nenoliedzami, represīvie režīmi ir izplatījušies kopš modernās valsts sākumiem, pat vēl agrāk. Tas bija vērojams gan despotijās, gan tirānijās. Pasaules arhīvos ir dokumenti, kas to apliecina. Izņēmums nav arī bijušās PSRS represīvā režīma arhīvi.

Kā savā pārskata ziņojumā UNESCO (*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* – Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija) “Bijušo represīvo režīmu drošības dienestu arhīvi” norādījis Starptautiskās Arhīvu padomes eksperts Antonio Gonsales Kintana, “arhīvi, kas bija būtiski represīvo darbību veikšanai, jaunajās politiskajās iekārtās (kas garantē brīvību un pienākumus, ko nosaka Vispārējā cilvēktiesību deklarācija) pārvēršas par nozīmīgu līdzekli jaunu sociālo attiecību dibināšanā”¹

Latvijas situācijā, kad notika pāreja no padomju totalitārās varas sistēmas uz demokrātisku sabiedrību, bijušo padomju represīvā režīma arhīvu (piemēram, Latvijas Komunistiskās partijas, Valsts drošības komitejas, Iekšlietu ministrijas arhīvi) izvērtēšana un apgūšana kļūst par nozīmīgu soli jauna tipa demokrātiskas sabiedrības veidošanā.²

Pēc arhīvu atvēršanas cilvēkiem radās iespēja pašiem iepazīt represīvā režīma darbības mehānismu un informācijas vākšanas un uzkrāšanas metodes. Represīvo iestāžu uzkrātā informācija

par iedzīvotājiem ir iespaidīga, tomēr, kā norāda Daina Kļaviņa, “šīs informācijas ticamība un autentiskums vēl ir pārbaudāma lieta”.³ Valstīs, kas pārdzīvojušas politisko represiju periodus, ir milzīga interese par represiju arhīviem.⁴ Bez tam Eiropas jaunajās demokrātiskajās valstīs šo arhīvu dokumenti un tajos esošā informācija ir ļoti svarīga arī individuālo tiesību jomā (reabilitācija, kompensācijas, pensijas, īpašuma atgūšana utt.). Visbeidzot, būtiski svarīga ir mūsu pašu attieksme pret bijušo represīvo režīmu arhīviem, pret mūsu vēsturi. Jautājuma izpratnei, šķiet, ir svarīgi salīdzināt represīvo režīmu arhīvu dokumentu kompleksus, kas glabājas Baltijas valstīs, jo zināms, ka svarīgi dokumentu kompleksi no šīm valstīm tika aizvesti uz speciālajiem arhīviem Krievijā īsi pirms PSRS sabrukuma.

No šī viedokļa raksta tēma – “PSRS VDK un IeM represīvo iestāžu dokumentu mantojums Latvijā, Lietuvā un Igaunijā”⁵ nav izvēlēta nejauši. PSRS (Latvijas PSR) VDK arhīva dokumentu izmantošana joprojām ir svarīga Latvijas vēstures aktuālo problēmu – padomju varas represiju (1940–1941), holokausta, nacionālās pretošanās kustības, staļiniskā režīma Latvijā (1944–1956) u.c. tēmu izpētē.⁶

Pirmkārt, izpētes priekšmets pamatā ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva rīcībā esošie bijušās Latvijas PSR represīvo iestāžu arhīvu dokumenti, kas pētniekiem ir brīvi pieejami.⁷ Tomēr plašākai tēmas “PSRS VDK un IeM represīvo iestāžu dokumentu mantojuma vispārējs raksturojums” izpratnei aplūkots Valsts drošības komitejas dokumentu sastāvs, tā pilnīgums Latvijā un sniegta salīdzinošā analīze par situāciju Igaunijā un Lietuvā.

Otrkārt, pēc autora domām, apzīmējums “VDK arhīvu mantojums” (tas, kas ir mantots no Latvijas PSR VDK un ir palicis Latvijā)⁸ ir precīzāks no tā aspekta, ka pēc PSRS sabrukuma un PSRS VDK republikānisko struktūru likvidēšanas Baltijas valstīs civilie arhīvi valsts glabāšanā pārņēma tikai daļu bijušo VDK arhīvu (10. daļa) dokumentu.⁹ Liela, apjoma ziņā pašlaik pat grūti konstatējama daļa dokumentu tika izvesta uz VDK speciālajiem arhīviem Krievijā. Rakstā nav analizēti Baltijas kara apgabala

(BKA) un robežapsardzības apgabala dokumenti, kas bija vissavienības pakļautības eksteritoriālās iestādes un kuru dokumenti arī 80./90. gadu mijā izvesti uz Krievijas īpašajiem arhīviem. Izņēmums ir 20. gs. 50.–60. gadu BKA Kara prokuratūras uzraudzības lietas krimināllietās, kas atrodas glabāšanā Latvijas Valsts arhīvā.

Treškārt, apzīmējot un analizējot Valsts drošības komitejas arhīva dokumentus, lietots vispārināts apzīmējums – VDK (arhīva) dokumenti, lai gan atsevišķu dokumentu sastāva apzīmējumā, fondu nosaukumā, arhīva lietu un dokumentu virsrakstos figurē arī VDK priekšteču – Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK), Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK), Valsts drošības ministrijas (VDM) apzīmējumi un nosaukumi. VDK arhīva dokumentu radītāji ir arī tās priekšteči – IeTK, VDTK, VDM. Ir jāakcentē doma, ka dokumenti par vēstures avotiem kļūst tad, kad tos sāk pētīt no avotu pētniecības viedokļa, izmantojot no tā izrietošās pētniecības metodes, vispirms – dažādu datu tiešās salīdzināšanas un analīzes metodes.

LATVIJAS PSR VDK UN TĀS PRIEKŠTEČU ARHĪVA DOKUMENTU VEIDOŠANĀS PRIEKŠVĒSTURE

Represīvo iestāžu dokumentu sastāva tapšanas labākai izpratnei kalpos neliels ieskats Latvijas PSR IeTK un VDTK, VDM, VDK arhīva izveidē. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā – augustā PSRS Iekšlietu tautas komisariāts uzsāka īstenot to masu terora praksi, kādu bija izkojis un īstenojis PSRS 20. gs. 20.–30. gados pret “šķiras ienaidniekiem”. Līdz ar okupācijas pirmajām dienām Latvijā ieradās PSRS IeTK Operatīvā grupa, kuras uzdevums bija: 1) nepieļaut vietējo iestāžu naidīgu darbību pret Sarkano armiju; 2) paralizēt ārzemju izlūkdienestu darbību Latvijā; 3) sagraut pret PSRS vērsto darbību centrus (piemēram, krievu emigrantu darbība).

PSRS IeTK Operatīvās grupas darbinieki ātri iekļāvās Augusta Kirhenšteina valdības locekļa Vikentija Latkovska

vadītajā Politiskajā pārvaldē, kurā tika nomainīta vecā vadība un darbinieki.¹⁰ No 1940. gada 17. jūnija līdz 5. augustam Politiskā pārvalde arestēja 184 cilvēkus (pamatā bijušos Politiskās pārvaldes darbiniekus, aģentus, Latvijas armijas štāba informācijas daļas darbiniekus, policistus, tiesu–izmeklēšanas darbiniekus, cietumu uzraugus un valsts amatpersonas ar mērķi izziņāt aģentūru, arī bijušos aģentus – provokatorus, kuri savulaik darbojās komunistiskās pagrīdes rindās).¹¹ Bijušais Latvijas Politiskās pārvaldes, arī Drošības policijas departamenta vadītājs Jānis Fridrihsons-Skrauja (1892–1941) PSRS IeTK Operatīvās grupas darbiniekiem, vēlāk apcietinājumā Maskavā PSRS IeTK Valsts drošības galvenās pārvaldes darbiniekiem sniedza liecības par Latvijas Politiskās pārvaldes struktūru, darbību, metodēm un aģentūru.¹²

Ar PSRS iekšlietu tautas komisāra 1940. gada 30. augusta pavēli Nr. 001072 “Par Latvijas PSR IeTK organizēšanu” nodibināja Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariātu, par iekšlietu tautas komisāru iecēla Alfonu Noviku (1908–1996). Formāli Iekšlietu tautas komisariāts Latvijā skaitījās izveidots jau 1940. gada 25. augustā.¹³ Vienlaikus ar Latvijas PSR IeTK izveidoja arī Valsts drošības pārvaldi (VDP), par tās vadītāju ieceļot Simonu (Semjonu) Šustinu (1908–1978).¹⁴ Šīs personas turpmāk bija atbildīgie par IeTK, vēlāk VDTK speckartotēkas izveidi.

1940. gada septembrī atbilstoši PSRS IeTK modelim izveidoja arī Latvijas PSR IeTK iestāžu sistēmu.¹⁵ 1940. gada 25. augustā izveidoja Latvijas PSR Tieslietu ministriju un Latvijas PSR Augstāko tiesu.¹⁶ 1940. gada 15. novembrī izveidoja Latvijas PSR prokuratūru.¹⁷

PSRS IeTK (Latvijas PSR IeTK un VDP) no agrākās Latvijas Politiskās pārvaldes pārņēma gandrīz visu dokumentāciju un kartotēku (par personām, kas bija tās redzeslokā, – komunistiem, pārkonkrustiešiem, krievu monarhistiem u.c.).

Vēlāk kartotēkā nonāca arī aizsargu organizācijas anketas, Latvijas armijas un valsts pārvaldes iestāžu ierēdņu dienesta gaitas saraksti, biogrāfijas u.c. dokumenti. Tā kļuva par pamatu Latvijas PSR IeTK arhīva kartotēkas izveidei un nodibināšanai.¹⁸ Ne-

atkarīgās Latvijas tiesībsargājošo institūciju, Politiskās pārvaldes, armijas, robežapsardzības u.c. institūciju dokumenti Latvijas PSR IeTK arhīvā nonāca no Latvijas PSR Valsts drošības pārvaldes. To apliecina 1940. gada septembra beigās – oktobra sākumā apcietināto 110 Latvijas robežsargu krimināllietu dokumenti.

PSRS IeTK jau 20. gs. 30. gados bija uzkrājis valsts terora pieredzi pret “šķiras ienaidniekiem”, savā darbībā plaši izmantojot arhīvu materiālus. Dažādu “tautas un šķiras ienaidnieku” kartotēku PSRS IeTK Galvenā arhīvu pārvalde sāka veidot jau 1939. gadā. PSRS IeTK Galvenās arhīvu pārvaldes priekšnieka vietnieka A. Svetlova apstiprinātajā “Instrukcijā savienības, republiku, novadu un apgabalu valsts arhīvu slepeno fondu nodalām to personu uzskaitē, par kurām ir kompromitējoši materiāli” bija teikts, kā jāveido šo personu kartotēkas un uzziņu saraksti. Kartotēkā un sarakstā bija jāieraksta personas uzvārds, vārds, tēvavārds, dzimšanas gads un vieta, darbavieta vai nodarbošanās, kompromata ziņas un nozieguma “politiskā nokrāsa” (*okraska* – krievu val.).

Šajā uzskaitē bija jāiekļauj pavisam 27 dažādu “politisko nokrāsu” personu kategorijas. Kartītes 1. eksemplārs bija jānodod republikas IeTK Arhīvu daļai, 2. eksemplārs – IeTK Valsts drošības pārvaldei operatīvo pasākumu īstenošanai, 3. eksemplārs – PSRS IeTK Galvenajai arhīvu pārvaldei kartotēkas papildināšanai. 1940. gada 23. novembrī PSRS IeTK apstiprināja speciālu instrukciju “kontrrevolucionāru elementu” klasificēšanai pēc arhīvu dokumentiem Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR rietumu apgabalos, Moldāvijas PSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR, Igaunijas PSR un Karēļu-somu PSR. 1941. gada 27. martā PSRS IeTK Galvenā arhīvu pārvalde izdeva minēto republiku IeTK arhīvu daļu priekšniekiem cirkulāru Nr. 2–1325 par to, kā veidojams izmeklēšanas slepeno uzziņu saraksts par personām, kur ziņas atrodas minēto republiku arhīvos.¹⁹ Līdz šim arhīvu pētniekiem, arī šī raksta autoram Latvijas arhīvos nav izdevies noskaidrot, kur palikusi Latvijas PSR IeTK (VDP, VDTK) arhīvā veidotā kartotēka un saraksti.

Ne mazu vietu Latvijas PSR IeTK darbībā ieņēma aģentu un informatoru ziņojumi, padomju aktīvistu dažādi denunciacijas raksti, kas atrodami notiesāto personu 1940.–1941. gada krimināllietās. Dīvainā kārtā tie tur ir palikuši, nav izņemti pat vēlāk VDK darbības laikā. Lietas būtība ir tā, ka saskaņā ar tolaik pastāvošajiem normatīviem šāda veida dokumenti pēc tiesas sprieduma stāšanās spēkā bija jāizņem no izmeklēšanas lietām, kas netika izdarīts. Mūsdienu avotu pētniekiem tādi dokumenti ir “istas pārles”. PSRS iekšlietu un valsts drošības orgāni līdz ar okupāciju Latvijā bija ieviesuši totalitārā režīma totālu izspiegošanas sistēmu, kāda pastāvēja PSRS 20. gs. 20.–30. gados “lielā terora laikā”. Par to britu vēsturnieks Orlando Faidžiss (*Orlando Figes*) savā darbā “Čukstētāji” raksta: “Sabiedrībā, kur valdija uzskats, ka cilvēkus arestē par mēles palaišanu, ģimenes izdzīvoja, paturot savus uzskatus pie sevis. Iemācījās dzīvot dubultu dzīvi, slēpjot no bīstamiem kaimiņiem un reizēm savu bērnu acīm un ausīm informāciju un viedokļus, reliģiskos uzskatus, ģimenes vērtības un tradīcijas un privātās eksistences aspektus, kas bija pretrunā ar padomju uzvedības normām.”²⁰

Latvijas PSR IeTK Valsts drošības pārvalde turpmākajos mēnešos 1940.–1941. gadā īstenoja padomju totalitārā režīma tiesiski procesuālo kārtību Latvijā. 1941. gada 31. martā no IeTK atdalīja Valsts drošības tautas komisariātu.²¹

Latvijas PSR IeTK (VDTK) no paša darbības sākuma bija sava lietvedība, kas mūsdienu arhīvos ir visai vāji dokumentēta. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīva nodaļā ir saglabājušās tikai 1940.–1941. gada IeTK pavēļu kopijas par personālsastāvu (bez parakstiem), nav PSRS IeTK direktīvo rīkojumu un instrukciju, kas atbilstoši lietu nomenklatūrai un glabāšanas termiņiem ir iznīcinātas vai aizvestas uz Krievijas Federācijas Iekšlietu ministrijas centrālajiem arhīviem.²²

1940.–1941. gadā Latvijas PSR IeTK (VDTK) apcietināto un aizdomās turēto personu izmeklēšanas lietas uzskaitīja 1. specdaļa (speciālā daļa). Tā faktiski veica tiesvedībā pabeigto un IeTK (VDTK) tai nodoto lietu uzskaiti – arhīva uzskaites darbu. Lie-

tas, kas bija izmeklēšanas stadijā, atradās Latvijas PSR prokuratūrā, Latvijas PSR IeTK Kara tribunālā, Augstākajā tiesā, Latvijas PSR Transporta un Dzelzceļa, Jūras, Rīgas jūras pasažieru ostas prokuratūrā, IeTK (VDTK) pilsētu un apriņķu daļās un nodaļās, kā arī Baltijas sevišķā kara apgabala (BSKA) 3. daļā. Bez tam 1940./1941. gadā LPSR IeTK 1. specdaļa nodarbojās arī ar citu IeTK (VDTK) struktūrvienībās esošo uzskaites materiālu (aģentūras, meklēšanas, novērošanas lietas u.c.) uzskaiti. Būtībā 1. specdaļas dokumenti kļuva par pamatu nākamā Latvijas PSR IeTK (VDTK) arhīva izveidei, jo pēc tiesvedības pabeigšanas šajās lietās tās nodeva Arhīva daļai.

Līdz ar Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā uz tās pilsoņiem attiecināja arī Krievijas Padomju Sociālistiskās Federatīvās Republikas (KPFSR) 1926. gada Kriminālkodeksu un tā darbību pilnā apjomā.²³ Tādā veidā IeTK (VDTK) orgāni pret aizdomās par pretpadomju noziegumos turētajām personām ierosināja šādas lietas:

Lieta–formulārs (*delo–formuliar*) – šajā lietā IeTK operatīvie darbinieki vāca dokumentus, kas vai nu apliecināja, vai noliedza ziņas par aizdomās turamās personas pretpadomju darbību. Aģentūras izstrādes lieta (*delo agenturnoi razrabotki*) tika ieviesta gadījumos, ja bija apstiprinājušās ziņas par personas pretpadomju darbību, ar detalizētu plānu ziņu ievākšanai un faktu apstiprināšanai, kā arī iespējamo darbību nākamo liecinieku loka noteikšanai. Novērošanas materiāli (*materialy nabliudeniia*) – lieta ieviesta par noteiktām cilvēku kategorijām (piemēram, reliģisko organizāciju autoritātes, nacionālās pretošanās kustības dalībnieki, par spiegošanu tiesātas personas, proti, personas, kas bija tiesātas, atbrīvotas no soda izciešanas vietām, vai aizdomās turētas personas, ar kurām bija veiktas IeTK operatīvo darbinieku “audzinoša rakstura pārrunas”). Mērķis bija pārbaudīt un sekot, vai persona neturpina vai neatkārtoto pretpadomju darbību. Uzskaites materiāli (*materialy ucheta*) – lietā koncentrēti un vākti līdzīga rakstura materiāli kā lietā–formulārā.²⁴ Minētie lietu materiāli un tajos apkopotā informācija vēlāk kļuva par pamatu izmeklēšanas lietas

(*sledstvennoe delo*) jeb krimināllietas ierosināšanai pret konkrētu aizdomās turamo personu. 1940.–1941. gadā šīs izmeklēšanas lietas izveidoja atbildīgie IeTK un VDTK struktūru – pilsētu, apriņķu, jūras un sauszemes transporta daļu operatīvie darbinieki. Ar laiku tās visas nonāca arhīvā.

Izmeklēšanas lietas Latvijas PSR IeTK (VDTK) noformēja par pretpadomju darbību un noziegumiem apsūdzētajiem Latvijas pilsoņiem – pārsvarā ģimenes galvām – vīriem, tēviem, brāļiem, proti, tām personām, kurām IeTK (VDTK) uzrādīja apsūdzību.

1941. gada jūnijā Latvijas PSR IeTK (VDTK) 1. specdaļu (ar tiesvedībā pabeigtām izmeklēšanas lietām) evakuēja uz Maskavu, uz PSRS IeTK Centrālo arhīvu jeb, kā toreiz to sauca, – 1. specdaļu (*1 spetsotdel NKVD SSSR*).

Savukārt 1941. gada 14. jūnijā Latvijas iedzīvotāju masveida deportācijas operācijā arestēto cilvēku iesāktās izmeklēšanas jeb krimināllietas, sākoties Vācijas un PSRS karam, nosūtīja uz to PSRS novadu vai apgabalu IeTK (VDTK) pārvaldēm, kuru cietumos un nometnēs ieslodzījumā atradās no Latvijas arestētās un izsūtītās personas, vairumā gadījumu – ģimenes galvas, jo šīs lietas tika veidotas tieši par ģimenes galvu, bet ģimenes locekļus izsūtīja, pamatojoties uz ģimenes galvai inkriminēto noziegumu.

1941. gada 22. jūnijā sākoties Vācijas–PSRS karam, Latvijas PSR VDTK un IeTK arhīvs ar tajā uzkrāto “speckartotēku”, kurā bija kartītes par personu “politisko nokrāsu”, kopā ar citiem operatīva rakstura dokumentiem (Latvijas valsts darbinieku personas lietas, virsnieku dienesta gaitas saraksti, aizsargu anketas, citi “lietiskie pierādījumi”, kurus izmantoja apcietināto un izsūtīto Latvijas iedzīvotāju politiskās pagātnes pārbaudei un apsūdzības uzrādīšanai, kā arī aģentūras un informatoru ziņojumi) par padomju varas ienaidniekiem tika nosūtīts uz Kirovas apgabalu.²⁵

Dokumenti saturēja kompromitējošas ziņas par Latvijas valsts un sabiedriskajiem darbiniekiem, Politiskās pārvaldes darbiniekiem, policistiem, cietumu uzraugiem, armijas štāba informācijas

daļas darbiniekiem, armijas virsniekiem un instruktoriem, robežsargiem, politisko partiju pārstāvjiem, aizsargiem, reliģisko konfesiju pārstāvjiem, Latvijā līdz tam dzīvojošiem krievu monarhistiem u.c. pretpadomju elementiem.

Šo informāciju aktīvi izmantoja Latvijas PSR VDTK un IeTK darbinieki, darbojoties evakuācijā “izbraukuma izmeklēšanas grupās” dažādās PSRS ieslodzījuma un izsūtījuma vietās, apsūdzības slēdzienu uzrādīšanai apcietinātajām personām laikā no 1941. gada vasaras līdz 1944. gada vasarai, kā arī vēlāk, kad Latvijā sākās otrā padomju okupācija.

Notiesāto personu krimināllietās atrodami oriģināldokumenti: aizsargu anketas, virsnieku un ierēdņu dienesta gaitas saraksti, LR pases, diplomu, apliecības, citi dokumenti, kas kalpoja kā “lietiskie pierādījumi” šo personu “noziedzīgajai pretpadomju” darbībai. Tas liek domāt, ka daļa Latvijas PSR IeTK un Valsts drošības pārvaldes savāktu Latvijas laika darbinieku oriģināldokumentu ir ievietota krimināllietās apsūdzības uzturēšanai.

1946. gada 24. martā Valsts drošības tautas komisariātu pārveidoja par Valsts drošības ministriju, bet Arhīva uzskaites daļu pārdēvēja par VDM “A daļu”. 1954. gada 10. aprīlī līdz ar Latvijas PSR Valsts drošības komitejas izveidi arhīva daļu jeb “A daļu” pārveidoja par VDK 10. daļu. Ar šādu nosaukumu tā pastāvēja līdz pat VDK darbības izbeigšanai Latvijā 1991. gada augusta beigās.

No tiem dokumentiem, kas nodoti Latvijas Valsts arhīvā, ir redzams, ka šis fonds kā vienots dokumentu kopums izveidots ap 1956. gadu, pēc J. Staļina nāves un L. Berijas notiesāšanas, kad liela daļa bijušās PSRS VDK dokumentu nonāca savienoto republiku, apgabalu un novadu VDK arhīvos. Lai gan lietu datējums ir arī par senākiem dokumentiem – 1918.–1939. gadu; 1940.–1941. gadu; 1944.–1990. gadu. Arhīvos nonāca liela daļa operatīvo dokumentu, kas līdz tam bija glabājušies citās VDK struktūrvienībās.²⁶

Kopumā jāsecina, ka Latvijas Valsts arhīvā esošie VDK dokumenti lielākoties ir radīti pirmās padomju okupācijas laikā

1940.–1941. gadā, kad Latvijas PSR izveidoja represīvās iestādes IeTK un VDTK. Nākamajos padomju okupācijas varas gados ta- pušie dokumenti tika glabāti 1940. gada rudenī izveidotajā Ar- hīvu daļā. Pēc kara tajā nonāca arī PSRS laikā no 1918. gada līdz 1940. gadam radītie dokumenti par Latvijas valsts piederīgajiem, arī 1937.–1938. gadā represētajiem latviešiem. Latvijas Valsts ar- hīvā esošie VDK dokumenti, ar dažiem izņēmumiem, pēc būtī- bas ir padomju represiju lietas.

LATVIJAS PSR VDK ARHĪVA DOKUMENTU SASTĀVA PILNĪGUMS

1991. gada augusta beigās Latvijas Republikas Augstākā Pa- dome pieņēma vairākus likumdošanas aktus, kas atzina Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) darbību par antikonstitucionālu, un lēmumu par PSRS drošības iestāžu darbības izbeigšanu Lat- vijas Republikā.²⁷ Tā laika Augstākā Padome pieņēma lēmumu abu minēto iestāžu arhīvus nodot valsts arhīviem. Latvijas Valsts arhīvs bijušās LKP dokumentus, vēlāk arī Partijas arhīva doku- mentus saņēma gandrīz pilnīgā veidā, taču sliktāka situācija do- kumentu pārņemšanā bija ar Latvijas PSR MP Valsts drošības komitejas dokumentiem, jo VDK vēsturiskā arhīva lielākā daļa nonāca Latvijas Valsts arhīvā, bet pārējie, to skaitā lietvedības un operatīvās darbības dokumenti – citās institūcijās.

Kā vēlāk – 1998. gadā atzina LVA direktore D. Kļaviņa, “1991. gadā pieņemtais lēmums bija kļūdains, jo tā laika atbil- dīgās personas neveica precīzu uzskaitījumu, ko, cik un kāda iestāde pārņēma”.²⁸

Pie tam “Likumu par arhīviem” pieņēma 1991. gada 26. martā, bet bijušās LKP un VDK dokumenti Valsts arhīvā nonāca 1991. gada rudenī. Līdz ar to likumā nebija ietvertas normas, kas noteiktu šo arhīvu izmantošanu un aizsargātu trešo personu in- tereses un tiesības.²⁹ 1991. gada rudenī Valsts drošības komiteja Latvijā tika izformēta. Bijušās VDK dokumentu un citu materiālu pārņemšanu Latvijas īpašumā uzdeva LR Ministru Padomei, kura

šim nolūkam izveidoja īpašu komisiju, un tā pēc saviem iesakietiem, nevis saskaņā ar “Likumu par arhīviem” dokumentus šķiroja atstājamos un iznīcināmos. Kā liecina Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (SAB TSDC) vadītājs Indulis Zālīte, “atsevišķi tika pārņemti operatīva rakstura materiāli – operatīvo uzskaišu un aģentūras materiāli, kas tika nodoti Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā”.³⁰ Bez tam lielu daļu operatīvās dokumentācijas un arhīvu materiālu izveda uz Krievijas Federāciju, jau sākot ar 80. gadu beigām, bet palikušos VDK dokumentus līdz 90. gadu vidum sadalīja starp vairākām valsts institūcijām: Latvijas Valsts arhīvu, Policijas akadēmiju, Iekšlietu ministrijas Drošības policiju un Totalitārisma seku dokumentēšanas centru.³¹

Tādējādi jāsecina, ka 1991. gadā Latvijā, likvidējot VDK un pārņemot šīs institūcijas dokumentus, netika ievērots provenances princips, kas ir viens no svarīgākajiem, ja ne pats svarīgākais arhīvniecības princips.³² Tā būtība ir tāda, ka, pārņemot vai pieņemot iestāžu dokumentus, nedrīkst izjaukt dažādas izcelsmes dokumentus jeb dokumentu oriģinālās kārtības principu, īpaši tad, ja dokumenti tiek sadalīti starp vairākām institūcijām. Šādā gadījumā ir grūti izsekojami dokumentu radīšanas, saglabāšanas un/vai iznīcināšanas ceļi. Līdz ar to attiecībā uz bijušās Latvijas PSR VDK arhīva un citu dokumentu pārņemšanu ir jāatzīst, ka Latvijā atstātais VDK dokumentu sastāvs ir visai nepilnīgs, jo nav pārredzams pilnīgs to radīšanas process.

Runājot par Latvijas PSR VDK arhīva (10. daļa) dokumentu sastāvu, pēc visai ticamām, bet nepārbaudītām ziņām pēc stāvokļa 1988. gada 31. decembrī, kas ir pēdējais zināmais inventarizācijas datums, VDK (10. daļā) glabājās šādi dokumentu kompleksi:³³

1. Krimināllietu fonds (pamatfonds un pārtraukto lietu fonds) un tam atbilstošas kartotēkas, kā arī šo lietu reģistrācijas žurnāli;
2. Filtrācijas lietu fonds un kartotēka, šo lietu reģistrācijas žurnāli;

3. Latvijas PSR VDK lietvedības materiāli;
4. Latvijas PSR VDK pensijā aizgājušo darbinieku personas lietas;
5. Operatīvās uzskaites lietas;
6. Profilakses materiāli un attiecīgā kartotēka;
7. Iznīcinātāju bataljonu kaujinieku personas lietas un šo lietu reģistrācijas žurnāli, kartotēka un pavēles par šo bataljonu personālsastāvu;
8. Speciālo pārbaužu materiāli par personām, kas izbrauc uz ārzemēm;
9. Speciālo pārbaužu lietas ar materiāliem;
10. Speciālo pārbaužu materiāli par jauniesaucamajiem padomju armijas režīma daļās;
11. Aģentu personas lietas;
12. Aģentūras uzskaites kartotēka;
13. Latvijas PSR VDK operatīvās uzskaites kartotēka;
14. Bandītisko formējumu dalībnieku, bandītu atbalstītāju personas lietas un uzskaites kartotēka;
15. No bandītisko formējumu uzbrukumiem cietušo personu uzskaites kartotēka.³⁴

Aptuveni līdzīga rakstura dokumentu grupas bija arī Lietuvas PSR VDK un Igaunijas PSR VDK arhīvos,³⁵ lai gan šeit vērojamas atsevišķas nianšes. Lietuvā dokumenti glabājas Lietuvas Valsts Sevišķajā arhīvā, bet Igaunijā – Igaunijas Valsts arhīvā.

Latvijas PSR VDK arhīva (10. daļa) struktūra bija šāda:³⁶

- vadība (2 darbinieki) – daļas priekšnieks un viņa vietnieks;
- sekretariāts (2–3 darbinieki) – veica slepenās lietvedības dokumentu pārvaldi, reģistrēja ienākošos un izejošos dokumentus, uzskaitīja glabāšanā pieņemtās lietas un veica saraksti ar institūcijām.

Pastāvēja sešas apakšvienības jeb grupas:

- grupa (4 darbinieki), kas nodarbojās ar speciālo pārbaužu veikšanu;
- grupa (2 darbinieki), kas nodarbojās ar speciālo pārbaužu veikšanu par jauniešiem padomju armijas režīma karaspēka daļās;
- grupa (3 darbinieki), kas veica operatīvās uzskaites dokumentu un kartotēkas apkalpošanu;
- grupa (2 darbinieki), kas veica aģentūras uzskaites lietu un dokumentu reģistrāciju un kārtošanu;
- grupa (2 darbinieki), kas strādāja ar “profilakšu” materiāliem, kā arī veica dokumentu par iznīcinātāju bataljonu kaujiniekiem un cīņas pret nacionālo pagrīdi apstrādi;
- grupa (1 darbinieks), kas nodrošināja krimināllietu fonda apkalpošanu.³⁷

Kopumā VDK arhīvā (10. daļa) 80. gadu beigās strādāja vidēji 18–22 darbinieki, 90. gadu sākumā – ap trīsdesmit.³⁸ Būtībā VDK arhīvs rūpējās par Latvijas PSR VDK operatīvo vajadzību nodrošināšanu. Savukārt Latvijas PSR VDK arhīva (10. daļa) darbu ar VDK dokumentiem reglamentēja virkne PSRS VDK normatīvo dokumentu.³⁹

Runājot par VDK arhīva dokumentu mantojuma sadalīšanu starp Latvijas tiesībsargājošām un valsts institūcijām, jāatzīmē, ka LR Iekšlietu ministrijā atrodas:⁴⁰

- PSRS VDK slepenās pavēles – 222 vienības;
- PSRS VDK rīkojumi, instrukcijas – 104 vienības;
- PSRS VDK pavēles – 40 vienības;
- mācību līdzekļi – 90 vienības.

Policijas akadēmijā (tagad likvidēta) atradās Latvijas PSR VDK bibliotēka ar 8751 glabāšanas vienību, pamatā padomju laika VDK darbības instrukcijas, metodiska un operatīva rakstura literatūra, speciālie preses izdevumi.

Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā atrodas:

- operatīvās lietas – 411 sējumi, šo lietu uzskaites žurnāli – 102 vienības;
- operatīvās uzziņas kartotēka – 9199 kartītes;
- aģentūras uzskaites kartotēka – par apmēram 6000 personām;
- aģentūras reģistrācijas žurnāli (1953–1987) – 53 vienības.

Bez tam TSDC glabājas:

- elektronisko skaitļojamo mašīnu diski un lentes – 130 vienības;
- VDK pavēļu reģistrācijas žurnāli (1953–1991) – 30 vienības;
- 5 aģentūras izstrādes žurnāli;
- 7 operatīvās meklēšanas žurnāli;
- 2 uzskaites–novērošanas lietu žurnāli;
- 3 operatīvās novērošanas lietu uzskaites žurnāli un citi – 35 vienības;
- Latvijas PSR VDK apmeklētāju uzskaites kartotēka (1988–1989) – 209 kartītes;
- kartotēka par ārzemniekiem – 4174 kartītes;
- kartotēka par ārzemniekiem, kas uzturējušies viesnīcās, – 2647 kartītes;
- operatīvo materiālu alfabētiskā kartotēka par atsevišķu ārzemju kuģu komandām (no 1971. gada) – 185 kartītes;
- Liepājas pierobežas zonas iedzīvotāju, kas nokļuvuši VDK uzmanības lokā, kartotēka – 111 kartītes;
- ārvalstu specdienestu 20.–30. gadu (Krievijas, Lietuvas, Polijas, Latvijas u.c.) aģentu un aizdomās turēto personu uzskaitē ar norādēm par arhīva un personas lietām – 2893 kartītes.⁴¹ Diemžēl plašākam pētnieku lokam pagaidām šie dokumenti pētniecībai nav pieejami;

- Jēkabpils apriņķa leģionāru, policistu, aizsargu, t.s. vācu spiegu, bandītu atbalstītāju, kas sodīti pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta, kartotēka – 2929 kartītes;
- darba kartotēka par Otrā pasaules kara laika aģentiem (krievu, vācu u.c.) – 2158 kartītes;
- VDK Informācijas analīzes daļas materiāli – instrukcijas, datu bāzes apraksti u.c. – 353 vienības;
- grāmatvedības dokumenti – aptuveni 90 vienības.⁴²

Latvijas Valsts arhīvs bijušās Latvijas PSR VDK arhīva dokumentus pieņēma vairākos posmos, sākot no 1991. gada septembra līdz 1992. gada augustam,⁴³ kā arī vēlāk, laika posmā līdz 1997. gadam, saņemot mazākus dokumentu kompleksus no LR Ģenerālprokuratūras un Iekšlietu ministrijas.⁴⁴

Latvijas Valsts arhīvā pieņemto Latvijas PSR VDK izcelsmes dokumentu klāsts⁴⁵ ir sekojošs:

- 1821. fonds “PSRS pārbaudes–filtrācijas punktos un no metnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas (1944–1952)”;
- 1.–2. apr. – filtrācijas lietu pamatfonds un pārtraukto filtrācijas lietu fonds, kā arī šo lietu reģistrācijas žurnāli – kopskaitā 58 436 lietas un attiecīga kartotēka;⁴⁶
- 1822. fonds “Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni (1944–1956 [1991])”;
- 1.–2. apr. – pavēles, uzskaites grāmatas un sarakstes dokumenti par Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu personālsastāvu; iznīcinātāju bataljonu kaujinieku komandējošā sastāva personas lietas, šo lietu reģistrācijas žurnāli – kopskaitā 3082 lietas un kartotēka ar 44 000 kartītēm;⁴⁷
- 1825. fonds “Latvijas PSR VDK dokumentu kolekcija”;
- 1.–4. apr. – Latvijas PSR VDK saņemtie un speciālai pārbaudei paredzētie pilsoņu dokumenti (1961–1991); nacionālo partizānu formējumu uzskaites grāmata, kartotēka (1944–1956) – ar 33 000 kartiņām; Latvijas PSR VDK apriņķu, pilsētu un rajonu slepenās lietvedības dokumentu

uzskaites žurnāli, veidlapu paraugi (1940–1991); Latvijas PSR VDK rakstītie “Vācu drošības policijas palīgvienības “Arāja komanda” dalībnieku uzskaites dokumenti (1952–1977)”, kopskaitā 504 lietas;⁴⁸

- 1846. fonds “Latvijā apglabāto vācu karagūstekņu kapu grāmatas (1945–1950)”; 1. apr. – lietvedības dokumenti, kopskaitā 31 lieta;⁴⁹
- 1847. fonds “PSRS Iekšlietu (Valsts drošības) ministrijas iekšlietu karaspēka 5. strēlnieku divīzija (1944–1956)”; 1. apr. – lietvedības dokumenti, 16 lietas;⁵⁰
- 1986. fonds “Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991)”; 1.–4. apr. – krimināllietu pamatfonda krimināllietas, uzraudzības lietas, pārbaudes materiāli; pārtrauktā krimināllietu fonda krimināllietas; krimināllietu reģistrācijas žurnāli, kopskaitā 52 653 lietas un kartotēka ar 93 608 kartītēm.⁵¹

No Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas (faktiski – LR IeM) 1996. gada pavasarī valsts glabāšanā nodoti šādi fondu dokumenti:

- 1894. fonds “1949. gada 25. martā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personas lietas (1949–1954 [1992])”; 1.–4. apr. – izsūtīto personu uzskaites lietas, izsūtīšanai paredzēto iedzīvotāju saraksti, ešelonos Nr. 97320–Nr. 97351 un Nr. 97383 izsūtīto personu saraksti, izsūtīšanas lietu reģistrācijas žurnāli un attiecīgā kartotēka, kopā 13 358 lietas;⁵²
- 1987. fonds “1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personas lietas (1941–1956 [2000])”; 1. apr. – izsūtīto iedzīvotāju uzskaites un personas lietas, kopā 5165 lietas;⁵³
- 1994. fonds “1945.–1955. gadā no Latvijas izsūtīto vācu tautības iedzīvotāju, bezpavalstnieku, reliģisko sektu dalībnieku un antisociālu elementu personas lietas (1945–1955

[2001]]”); 1. apr. – izsūtīto iedzīvotāju personas lietas, no Rīgas izsūtīto vācu tautības iedzīvotāju saraksts, kopā 1239 lietas.⁵⁴

Tāds kopumā ir LVA esošo Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu un Latvijas PSR IeM arhīva dokumentu mantojums. Pārņemot bijušās VDK arhīva dokumentus, LVA arhīvistu vadījās pēc viena no galvenajiem arhīvniecības principiem, proti, dokumentu oriģinālās kārtības principa.⁵⁵ Novērtējot kopumā LVA esošo VDK dokumentu kompleksu, jāsaka, ka tas ir viena rakstura, proti, saistīts ar padomju represīvā režīma veiktiem cilvēktiesību pārkāpumiem.

Neskatoties uz to, ka iepriekš minētie un uzskaitītie dokumentu kompleksi būtu cita, atsevišķa padziļināta pētījuma vērti, var izdarīt dažus secinājumus. Pirmkārt, Latvijā palikušā VDK arhīva dokumentu mantojuma pilnīgumu grūti noteikt, jo, pārņemot dokumentus, netika ievērots provenances princips (dokumentus pārņēma Latvijas Valsts arhīvs, LR Ģenerālprokuratūra, Iekšlietu ministrija, SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs) un līdz ar to bijušās VDK dokumentu kopums ir sadrumstalots, grūti noteikt kopsakarības un gūt kopēju ainu. Otrkārt, pārņemot VDK dokumentus, Latvijas likumdevējs nebija nodrošinājis pietiekamu likumdošanas normatīvo bāzi, kas līdz pat šodienai apgrūtina VDK arhīva dokumentu saglabāšanu, aprakstīšanu un izmantošanu.⁵⁶ Treškārt, uz Krieviju aizvesto VDK dokumentu sastāvs, saturs un apjoms joprojām nav zināms, un tas liedz Latvijā atlikušo arhīvu dokumentu sastāvu pilnvērtīgi pētīt no avotu pētniecības viedokļa. Latvijā palikušo VDK dokumentu lielākā daļa izmantojama kā juridiskā pierādījuma dokumenti (VDK krimināllietas, filtrācijas lietas un citi dokumenti), ko arī valsts institūcijas izmanto atbilstoši Latvijas likumdošanai (arhīvi sniedz izziņas, tiesībsargājošās institūcijas pēta cilvēktiesību pārkāpumus un noziegumus pret cilvēci). Savukārt Latvijas nacionālās vēstures pētniecības iestādes izmanto VDK arhīva dokumentus vēsturiskās patiesības noskaidrošanā un aktuālo vēstures problēmu pētniecībā. Ceturtkārt, avotu pētniecības nolūkos

svarīgi būtu salīdzināt Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu sastāva un satura pilnīgumu ar Lietuvas un Igaunijas radniecīga veida dokumentiem, jo VDK darbības principi šajās valstīs bija līdzīgi. Iespējams, tas sekmētu dziļāku situācijas izpratni un VDK dokumentu avotpētniecisko apriti.

VDK UN IeM KĀ REPRESĪVO IESTĀŽU DOKUMENTU LATVIJĀ, IGAUNIJĀ UN LIETUVĀ SALĪDZINOŠA ANALĪZE

Bijušo PSRS VDK arhīva dokumentu mantojuma izvērtēšana un salīdzināšana Baltijas valstīs ir būtiski svarīga no vairākiem aspektiem.

Pirmkārt, PSRS VDK republikānisko VDK arhīvu darbībai bija vissavienības – teritoriālās pakļautības raksturs, struktūra, normatīvi, izvirzītie mērķi, dokumentu pārvaldes principi utt. Līdz ar to no analogijas viedokļa šajās valstīs atlikušo VDK arhīva dokumentu apjoma, pilnīguma noteikšanai, satura un sastāva salīdzināšanai ir svarīga metodoloģiska nozīme. Otrkārt, Baltijas valstīs VDK arhīvu dokumentu pārņemšana 90. gadu sākumā bija līdzīga, tāpat līdzīgi ir ar dokumentu pārņemšanu saistīto problēmu loki (pārņemšanā pieļautās kļūdas, nepieciešamās likumdošanas bāzes, kas regulētu šo dokumentu saglabāšanu, aprakstīšanu un izmantošanu, nepilnības u.c. grūtības) un problēmu risinājumu ceļi un iespējas. Treškārt, līdzīga ir šo valstu vēsturiskā pagātne, pieredze, padomju represīvā režīma, t.sk. VDK īstenotais, ar genocīda pazīmēm raksturojamais terors pret Baltijas valstu neatkarības centieniem. Tāpēc, no šī viedokļa raugoties, turpmākai Baltijas valstu sadarbībai VDK darbības izvērtēšanā ir svarīga metodoloģiska nozīme.⁵⁷

PSRS VDK arhīvu dokumentu mantojuma apzināšanai pēdējo desmit gadu laikā veltītas vairākas starptautiskas zinātniskās konferences, semināri, diskusijas, izstādes.⁵⁸ To rezultātā izkristalizējies priekšstats par VDK arhīva dokumentu apjomu, sastāvu un saturu, kā arī to izmantošanas principiem.

Igaunijā VDK arhīva dokumentu pārņemšana 20. gs. 90. gadu sākumā notika atšķirīgāk nekā Latvijā, jo 1991. gada rudenī Igaunijas Arhīvu departaments VDK dokumentu pārņemšanā nepiedalījās, tos pārņēma Igaunijas Policijas departaments, turklāt, kā vēlāk izrādījās, bez dziļākas dokumentu satura un esamības pārbaudes.⁵⁹

No padomju represīvā režīma arhīviem Igaunijas Valsts arhīvs 1991. gada 18. oktobrī pārņēma tikai bijušo Igaunijas PSR Komunistiskās partijas arhīvu.⁶⁰ Savukārt Igaunijas Policijas departamenta rīcībā palika deviņu Igaunijas PSR VDK arhīva fondu dokumenti ar 120 205 lietām. Tikai 1993. gada 19. aprīlī Igaunijas valdība pieņēma lēmumu, saskaņā ar kuru Policijas departaments nodeva Igaunijas Valsts arhīvam 82 259 lietas, kas pēc Igaunijas Valsts arhīva filiāles direktora Valdura Ohmana aplēsēm ir 68,4% no Igaunijā atstātā VDK arhīva dokumentu kopējuma.⁶¹

Arī no Igaunijas PSR VDK arhīva nezināms skaits dokumentu 20. gs. 80.–90. gados tika izvests uz Krieviju. Igaunijas Komunistiskās partijas dokumentu klāstā, piemēram, nav Igaunijas PSR VDK partijas pirmorganizācijas dokumentu, to atrašanās vieta nav zināma. Bijušās Igaunijas PSR VDK (IeTK, VDTK, VDM) arhīva dokumentu klāsts, ko pārņēmis Igaunijas Valsts arhīvs (ap 30 fondu dokumentu), ir šāds:

- fonds Nr. 2M/0 – 1941. gadā no Igaunijas izsūtīto iedzīvotāju uzskaites lietas⁶² un izsūtīto personas lietas (satur ziņas par izsūtīto personu ģimenes galvas noziedzīgo pretpadomju darbību u.c. dokumentus). Šajā fondā tāpat iekļauti 1945. gada 15. augustā no Igaunijas izsūtīto vācu tautības iedzīvotāju dokumenti, kopskaitā 1898 lietas;
- fonds Nr. 3H – laikā no 1940. līdz 1950. gadam no Igaunijas izsūtīto “nacionālistu” uzskaites lietas, kopskaitā 6488 lietas;
- fonds Nr. 4K – 1949. gadā no Igaunijas izsūtīto “kulaku” ģimeņu lietas, kopskaitā 3023 lietas;

- fonds Nr. 5U – 1951. gadā no Igaunijas izsūtīto Jehovas liecinieku sektas uzskaites lietas, kopskaitā 80 lietas;
- fonds Nr. 6P – izsūtīto un 1956. gadā rehabilitēto personu uzskaites lietas, kopskaitā 1007 lietas;
- fonds Nr. 8 – speciālā nometinājumā esošo personu lietas, kopskaitā 12 339 lietas.

Minēto izsūtīto personu fondiem ir kopēja kartotēka ar 40 447 kartītēm.⁶³

Atsevišķa dokumentu grupa ir Igaunijas PSR (PSRS IeTK) karagūstekņu dokumenti.⁶⁴

Karagūstekņu nometnes: nometne Nr. 135 (Ahtmē), nometne Nr. 206 (Narvā, Ivangorodā), nometne Nr. 279 (Kivullē), nometne Nr. 286 (Tallinā), nometne Nr. 287 (Valgā), nometne Nr. 289 (Kohtla-Jervē), nometne Nr. 331 (Tartu), nometne Nr. 332 (Pērnāvā), nometne Nr. 392 (Tallinā), nometne Nr. 393 (Narvā), nometne Nr. 287 (Pečoros), filtrācijas nometne Nr. 0316 (Pillkjūlā), speciālā slimnīca Nr. 1011 (Kivullē), šo nometņu dokumenti, kopskaitā 409 lietas;

- fonds Nr. 132 – filtrācijas lietu kolekcija, kopskaitā 4191 lieta (nezināms lietu daudzums atrodas Krievijā);
- fonds Nr. 129 – krimināllietu pamatfonda kolekcija, 13 416 lietas;
- fonds Nr. 130 – izbeigto jeb pārtraukto krimināllietu kolekcija, 15 099 lietas par 1940.–1991. gadu, kā arī abu krimināllietu fondu kartotēka ar 43 665 kartītēm.⁶⁵

Igaunijas Valsts arhīvā no pārņemto VDK dokumentu kopuma VDK krimināllietas veido lielāko daļu. Sākot ar VDK krimināllietām pret Igaunijas valstsvīriem 1940. gadā, pret virsniekiem, Kaitselīta (aizsargi) organizācijas biedriem, armijas virsniekiem, valsts kalpotājiem, igauņiem – “somu puīšiem”, kas Ziemas karā Somijas pusē karojuši pret Sarkanu armiju. Pēckara krimināllietas ir par dienējušajiem vācu armijā, pašaizsardzībā “Omakaitsē” un nacionālajiem partizāniem pēckara posmā.

Krimināllietu fondā atrodas lietas par jaunatnes pretošanās kustības organizācijām, disidentiem un nelegāliem robežpārkāpējiem.

Igaunijas Valsts arhīvā nodoto VDK arhīva dokumentu klāstā visai nozīmīgu vietu ieņem Igaunijas PSR MP VDK 2. pretizlūkošanas daļas gada pārskati par laika posmu no 1954. līdz 1958. gadam (10 arhīva lietas ar apmēram 900 mašīnraksta lapām). Tajos rodama apjomīga informācija par VDK cīņu pret nacionālajiem partizāniem, disidentiem, pret ārvalstu spēcīgu darbību Igaunijā 50. gados. Par šajos dokumentos iekļauto informāciju plašāku publikāciju sagatavojis Igaunijas Valsts arhīva vēsturnieks Indreks Jirjo, to izdevusi Igaunijas Valsts arhīva filiāle (Partijas arhīvs).⁶⁶

Kopumā, runājot par Igaunijas Valsts arhīvā nodotiem bijušās VDK arhīva dokumentiem, jāsecina, ka to klāsts ir salīdzinoši neliels (pamatā – administratīvi izsūtīto personu lietas, filtrācijas lietas un VDK krimināllietas) un esošā informācija apliecina padomju represīvā režīma cīņu pret Igaunijas nacionālās neatkarības atbalstītājiem. Igaunijas īpatnība ir tā, ka prāvs VDK arhīva dokumentu klāsts ir iznīcināts vai izvests uz Krieviju, bet uz lielu daļu Igaunijā palikušo VDK dokumentu atbilstoši pastāvošajai likumdošanai attiecināts slepenības (nepieejamības) režīms un tie atrodas Igaunijas Iekšlietu ministrijas pārziņā.⁶⁷

Lietuvā 1991. gada 22. augustā saskaņā ar Lietuvas Augstākās Padomes, Atjaunošanas Seima lēmumu Lietuvas PSR VDK darbību pārtrauca,⁶⁸ vienlaikus izveidojot Lietuvas AP Pagaidu komisiju VDK darbības izmeklēšanai Lietuvā. Šīs komisijas uzdevums bija apzināt, apkopot un atgādāt no Lietuvas pilsētu un rajonu valsts drošības iestādēm materiālus uz Viļņu – galveno Lietuvas PSR VDK arhīva ēku Ģedimina prospektā 40, kas arī tika izdarīts.⁶⁹ Pēc lietuviešu vēsturnieka Kēsta Remeikas aplēsēm, Lietuvas PSR VDK darbības laikā (līdz 1991. gadam) tās arhīvā atradās ap 40 fondu dokumenti. Dažu slepenās lietvedības un operatīvās uzskaites fondu dokumentus (slepeno pavēļu fonds, pretizlūkošanas operatīvi tehnisko nodaļu fondi) Lietuvas VDK iznīcināja

1989.–1991. gadā. Savukārt citu fondu dokumentus – aģentūras personu un darba lietas, darbinieku personu lietas un “tautas aizstāvju” personu lietas tajā pašā laikā aizveda uz Uļjanovskas un Omskas apgabalu VDK arhīviem. Ap 14 000 arhīvā palikušo lietu VDK darbinieki līdz 1991. gada augustam bija sabojājuši (dokumentos izgriezti aģentu vārdi, izplēstas lapas utt.), iznīcinājuši vai izveduši uz Krieviju daļu kartotēkas.⁷⁰

Lietuvā bijušās VDK dokumentu pārņemšana no Latvijas un Igaunijas atšķīrās ar to, ka VDK dokumenti netika pārvietoti no arhīva ēkas Viļņā, Ģedimina prospektā 40, bet sakoncentrēti vienviet. Lietuvas Augstākā Padome, Atjaunošanas Seims un Lietuvas Ministru kabinets no 1991. gada augusta līdz 1997. gadam ar vairākiem lēmumiem un normatīvajiem aktiem apstiprināja bijušās VDK dokumentu saglabāšanas, aprakstīšanas un izmantošanas kārtību.⁷¹ Visbeidzot, 1995. gada oktobrī Lietuvā izveidoja Lietuvas Sevišķo arhīvu,⁷² kurā tika sakoncentrēti bijušās Lietuvas PSR VDK, IeM dokumenti, kā arī lietuviešu pretpadomju un anti-nacistiskās pretošanās kustības dokumenti. Atbilstoši Lietuvas likumdošanai ar bijušās VDK aģentūras un operatīvā rakstura dokumentiem drīkst iepazīties Lietuvas Valsts drošības departamenta, Ģenerālprokuratūras, tiesu un Lietuvas Genocīda un rezistences centra darbinieki. Ar pārējo VDK dokumentu klāstu var iepazīties politiski represētie, viņu ģimenes locekļi, kā arī pētnieki.⁷³

Runājot par bijušās Lietuvas PSR VDK, IeTK, VDTK, VDM arhīva dokumentu sastāvu⁷⁴ pilnīgumu un saturu, jāatzīmē, ka nosacīti tos var iedalīt četrās lielās pamatgrupās:

1. VDK krimināllietas;
2. Filtrācijas lietas;
3. Speciālās pārbaudes lietas;
4. Operatīvās uzskaites un slepenās lietvedības lietas.

Lietuvas PSR VDK arhīva krimināllietu (pamatfonds un izbeigto krimināllietu fonds) fondu Lietuvas PSR VDK sāka veidot kopš 1947. gada marta.⁷⁵ Tajā (līdzīgi kā Latvijas un Igaunijas VDK arhīvu krimināllietās) rodama informācija par sevišķi bīstamos pretvalstiskos noziegumos apsūdzētām personām – neatkarī-

gās Lietuvas karavīriem, militārpersonām, policistiem, ierēdņiem 1940.–1941. gadā, kā arī pēckara nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem, disidentiem u.c. Šajā fondā reģistrētas 47 819 lietas (ap 95 000 glabājamo vienību) un attiecīga alfabētiskā kartotēka. Lietuvas Sevišķajā arhīvā tās atrodas K–1 fonda 58. aprakstā.⁷⁶ Pēc nepārbaudītām ziņām, par pretpadomju darbību padomju represīvais režīms Lietuvā notiesājis vairāk nekā 80 000 personu.⁷⁷

Otra liela bijušās Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu grupa ir filtrācijas lietas (K–1 fonds, 59. apraksts), kopskaitā 32 568 lietas un attiecīgā kartotēka par Lietuvas iedzīvotājiem, kas no 1945. līdz 1949. gadam izgājuši speciālo pārbaudi PSRS IeTK un IeM pārbaudes–filtrācijas nometnēs. Tajās atrodas personu dokumenti, anketas, autobiogrāfijas, vēstules, sarakste filtrēto personu pārbaudes jautājumos, tāpat arī aizturēšanas, kratīšanas un pratināšanas protokoli, kā arī aģentūras–operatīvo pasākumu materiāli.

Jāpiemin, ka filtrācijas lietas Lietuvā tika atgūtas no Krievijas Federācijas VDM Uļjanovskas apgabala arhīva 1992. gada 24. jūnijā.⁷⁸

Trešā lielā dokumentu grupa ir speciālās pārbaudes lietas (K–1 fonds, 60. apraksts), kopskaitā 57 819 glabājamās vienības⁷⁹ un attiecīgā kartotēka. Tās ir Lietuvas PSR IeM un VDK apakšvienību veiktās pārbaudes par pilsoņiem, kas izbrauca un iebrauca PSRS (Lietuvā), kā arī par jauniesaucamajiem padomju armijas režīma daļās u.c. personām.⁸⁰ Pirms pārņemšanas 1990. gadā Lietuvas VDK arhīvā bija ap 65 000 šāda veida lietu, bet šobrīd palikušas 57 819 lietas un daļa kartotēkas.⁸¹

Ceturtnā Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu grupa ir operatīvās uzskaites un slepenās lietvedības lietas (K–1 fonds, pārējie apraksti no 1. līdz 63., izņemot 58., 59., 60. aprakstu). Precīzs lietu skaits vēl nav apzināts, daudzas lietas bija bojātas, un turpinās šī dokumentu sastāva aprakstu pilnveidošana.⁸² Operatīvās uzskaites lietas VDK (IeTK, VDTK, VDM) ieviesa par neatkarīgās Lietuvas sabiedriskajiem darbiniekiem, pēckara nacionālajiem partizāniem u.c. personām, kuru darbībā saskatīja draudus padomju režīmam (operatīvās izstrādes, novērošanas, meklēšanas un izstrādes lietas).

Jāatzīmē, ka operatīvās uzskaites lietas ir sevišķi vērtīgs vēstures avots pētniekiem un valsts drošības un tiesībsargājošo institūciju darbiniekiem. Tomēr, kā norāda vēstures doktors Arūns Bubnis, Lietuvā šo lietu izmantošanu apgrūtina tas, ka lietu kopējums nav zināms, nav saglabājušies ne apraksti, ne kartotēka.⁸³ Pēc ziņām uz 1991. gada janvāri, Lietuvas PSR VDK arhīvā atradušās 1386 operatīvās uzskaites lietas. 14 640 šāda tipa lietas iznīcinātas, bet 4688 nosūtītas uz citiem Krievijas Federācijas arhīviem.⁸⁴ Lietuvas PSR VDK slepenās lietvedības dokumenti, pēc raksta autora domām, ir vērtīgākā tagadējā Lietuvas Sevišķā arhīva fonda K-1 “Lietuvas PSR Valsts drošības komiteja” daļa, jo tie ļauj (atšķirībā no Latvijas un Igaunijas) gūt pilnīgu priekšstatu par Lietuvas PSR VDK darbību kopumā.⁸⁵

No Lietuvas uz Krieviju izvestas VDK bijušo darbinieku personas lietas (ap 14 000 vienību); aģentu personas un darba lietas (aizvestas 5169, iznīcinātas vairāk nekā 36 000); “tautas aizstāvju” kaujinieku lietas un kartotēka (ap 16 000 lietu); 4688 operatīvās uzskaites lietas; 629 litera lietas; 417 operatīvās aģentu piemeklēšanas lietas (*dela operativnoi podborki*) un Lietuvas PSR VDK sarakste ar Lietuvas PSR KP CK, VDK operatīvi tehniskās nodaļas kartotēka ar kartītēm par 570 000 Lietuvas iedzīvotājiem, kas kaut reizi bija nosūtījuši vēstuli uz ārzemēm (!). Tāpat nav zināms aģentu kartotēkas liktenis (aizvesta vai iznīcināta).⁸⁶

Attiecībā par Lietuvas PSR administratīvi izsūtīto personu lietām (un tā ir Lietuvas īpatnība) jāatzīmē, ka Lietuvas Sevišķajā arhīvā tās sistematizētas atsevišķi bijušās Lietuvas PSR Iekšlietu ministrijas fondu sastāvā kā fonds Nr. 5 “Izsūtīto personu lietas (1940–1990)” ar 44 123 glabājamām vienībām.⁸⁷ Tajā atrodas 1941. gada 14. jūnijā, 1949. gada 25. martā, kā arī citās masu izsūtīšanas akcijās no Lietuvas izsūtīto personu uzskaites lietas, personas lietas un speciālajā nometinājumā esošo personu lietas. Lietuvas Sevišķajā arhīvā visai strikti ievērots fondu nedalāmības un provenances princips. Bijušās Lietuvas PSR VDK arhīva dokumenti koncentrēti fondā K-1 “Lietuvas PSR Valsts drošības komiteja (1940–1941; 1944–1991)” ar 63 aprakstiem, savukārt

fondos Nr. 2–7 atrodas Baltijas kara apgabala Kara prokuratūras (1946–1958) lietas (11 543 glabājamās vienības); “Lietuvas kultūras sakaru biedrības “Tēvišķe” (1963–1987) sadarbībai ar tautiešiem ārzemēs” lietas (879 glabājamās vienības); Lietuvas karavīru māšu apvienības lietas (1945–1991) ar 233 glabājamām vienībām; Lietuvas partizānu dokumenti (1922–1993) ar 324 glabāšanas vienībām; Lietuvas PSR Prokuratūras uzraudzības lietas VDK darbības jautājumos (1945–1987) un Lietuvas politiski represēto, nacionālās pretošanās kustības organizāciju dokumenti.⁸⁸ Savukārt dokumentu kompleksa “Lietuvas PSR Iekšlietu ministrija (1940–1996)” dokumenti sistematizēti pēc fondu principa – kopskaitā 145 fondos un 36 ārpus fondiem esošās dokumentu grupās.⁸⁹ Nenoliedzami bijušās Lietuvas PSR VDK (IeTK, VDTK, VDM) arhīva dokumentu kopums sastāva, satura un pilnīguma ziņā uz Baltijas valstu bijušo VDK arhīvu dokumentu fona ir vispilnīgākais.

Domājams, Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu klāsts varētu būt savdabīga VDK darbības, tajā skaitā VDK dokumentu kā vēstures pētniecības matrica, ar kuras palīdzību pēc analogijas metodes varētu pētīt arī Latvijas PSR VDK arhīva dokumentus. Tas ir iespējams, jo Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR VDK struktūra, darbības principi, metodes, dokumentu sistematizēšanas principi bija (neņemot vērā dažas īpatnības) vienādi. Šādu pieeju vēstures un avotpētniecības pētījumos apstiprina arī igauņu vēsturnieks Indreks Jirjo.⁹⁰

Nobeigumā, pirmkārt, jāsecina, ka VDK arhīvu dokumentu skaits Igaunijā, Lietuvā un Latvijā nav viendabīgs apjoma ziņā. Lai gan liela daļa bijušās Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu ir izvesta uz Krievijas Federācijas valsts drošības arhīviem vai iznīcināta, Lietuvas PSR VDK dokumentu apjoms tomēr ir vispilnīgākais. Lietuvā, pateicoties elastīgai likumdošanai un enerģiskai rīcībai, izdevās saglabāt arhīva dokumentu strukturālo viengabalainību. Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu kopums pilnīguma ziņā ir mazāks nekā Lietuvā, VDK dokumenti ir izklaidēti un atrodas dažādās valsts institūcijās – LVA, Iekšlietu ministrijā,

SAB TSDC. Šobrīd tas apgrūtina to pieejamību un zinātnisko pētniecību, kā arī avotu pētniecību. Igaunijā palikušais VDK arhīva dokumentu kopums ir vēl mazāks, un tā sastāvs ir nepilnīgs. Procentuālā ziņā nopietni pētījumi par Baltijas valstīs esošo VDK dokumentu sastāva pilnīgumu nav veikti, to apgrūtina virkne iepriekš izklāstīto apstākļu. Otrkārt, kvalitatīvu VDK dokumentu pētniecību Latvijā un Igaunijā apgrūtina vēl nepilnīgā likumdošana. Treškārt, bijušo Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR VDK arhīvu dokumenti ir unikāli šo valstu vēstures liecinieki, taču vēl nepieciešama to izvērtēšana no avotu pētniecības viedokļa.

Rakstā tika sniegts VDK arhīva dokumentu uzskaitījums, sastāvs, pilnīgums, salīdzinājums Baltijas valstu arhīvos. Dziļāka, nopietnāka dokumentu sastāva un satura analīze ir nākamo pētījumu uzdevums. Par to citreiz.

Pašlaik vēstures pētījumos Valsts drošības komitejas dokumenti vairāk kalpo kā kvalitatīvi jauni informatīvi dokumenti ar periodiski informatīvu pierādījuma vērtību.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Antonio Gonzalez Quintana (1998). Archives of the security services of former repressive regimes. Report prepared for UNESCO on behalf of the International Council of Archives. *Janus: Archival review*, 2, pp. 7–25, here pp. 9–10.
- ² Daina Kļaviņa (1998). Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana. No: Jana Dreimane (sast.). *Starptautiskās konferences "Cenzūra, vārda brīvība, bibliotēkas", Rīga, 14.10.–17.10.1998, materiālu krājums*. Rīga: [b.i.], 90. lpp.
- ³ Turpat.
- ⁴ Gonzalez Quintana. Archives of the security services of former repressive regimes, pp. 7–25.
- ⁵ Pilns nosaukums – Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts drošības komitejas arhīva (VDK 10. daļa) dokumenti.
- ⁶ Sk.: Daina Bleiere (sast.) (2000). *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti [turpmāk: LVKR], 1. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Dzintars Ērglis (sast.) (2001). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada*

- 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (LVKR, 2. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Irēne Šneidere (sast.) (2001). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (LVKR, 3. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Māra Brence, Dzintars Ērglis (sast.) (2002). *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga* (LVKR, 6. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- 7 Ainars Bambals (1996). Dokumentālnoe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive: khranenie, ispol'zovanie i perspektivy. No: *Sbornik dokladov nauchnoi konferentsii stran Baltii "Arkhivy KGB v Baltiiskikh stranakh"*, Tallinn, 27–28 oktobria 1994 g. Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarihiiv), 17.–26. lpp.
- 8 Ainārs Bambals (1994). Baltijas valstu arhīvu darbinieku seminārs “PSRS VDK arhīvu mantojums Baltijas valstīs”. *Latvijas Arhīvi*, 4, 6.–12. lpp.; Ainārs Bambals (1995). Izstāde “PSRS VDK arhīvu mantojums Baltijas valstīs”. *Latvijas Arhīvi*, 4, 83.–84. lpp.
- 9 Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 91. lpp.
- 10 Ēriks Žagars (2009). Padomju militarizētās un represīvās struktūras Latvijā 1940.–1941. gadā. Ebreju dalība. No: Leo Dribins (sast., zin. red.). *Latvijas ebreji un padomju vara, 1928–1953. Zinātnisks apcerējums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 168. lpp.
- 11 Rudīte Viksne (2000). Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.–1941. un 1944.–1945. gadā: kopējais un atšķirīgais. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs* (LVKR, 1. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 288.–294. lpp.; Dzintars Ērglis, Irēne Šneidere, Rudīte Viksne, Artūrs Žvinklis (2004). Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā – augustā: struktūranalīze. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi* (LVKR, 13. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 99.–129. lpp.
- 12 *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 1986–1–43894, 1.–4. sēj. (J. Fridrihsona krimināllieta).
- 13 *Vedomosti Prezidiuma Verkhovnogo Soveta Latv. SSR* (1940), 29, 3. lpp.
- 14 Žagars. Padomju militarizētās un represīvās struktūras Latvijā 1940.–1941. gadā, 169.–171. lpp.
- 15 Zenons Indrikovs (1997). Ieskats Iekšlietu tautas komisariāta darbībā 1940. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 63.–64. lpp.
- 16 Valentīna Zaikina (otv. red.) (1989). *Vysshie i tsentral'nye gosudarstvennye organy Latviiskoi SSR, 1940–1985 gg*. Rīga: Zinatne, 167.–169. lpp.
- 17 LVA, 270–1–14, 20. lp.
- 18 1940.–1941. gadā Latvijas PSR IeTK Arhīva daļas priekšnieks bija Viktors Kasjana d. Kotts, dzimis 1908. gadā, kurš kopš 1933. gada strādāja dažādos

- amatos IeTK un VDTK. 1941. gada jūnijā sākoties Vācijas–PSRS karam, V. Kotts darbojās frontē Sarkanarmijas pretizlūkošanas daļā “SMERSĶ”. Kritis 1942. gada decembrī kaujās Ļeņingradas pievārtē. (LR IeM Informācijas centra “Bijušo iekšlietu darbinieku personu uzskaites kartotēka”. LVA, PA-15500–2–1521, 5., 7. lp. (V. Kotta sievas Tatjanas Kottas personas lieta.)
- ¹⁹ Vladimir Korneev, Olga Kopylova (1992). Arkhivy na sluzhbe totalitarnogo gosudarstva (1918 – nachalo 1940–kh gg.). *Otechestvennyye arkhivy*, 3, 21. lpp.; Olga Kopylova (2000). V poiskakh spetskartoteki GAU NKVD SSSR. *Otechestvennyye arkhivy*, 1, 31.–37. lpp.
- ²⁰ Orlando Faidžiss (2010). *Čukstētāji: privātā dzīve Staļina Krievijā*. No angļu valodas tulkojusi S. Brice. Rīga: Zvaigzne ABC, 33. lpp.
- ²¹ *Vedomosti Prezidiuma Verkhovnogo Soveta Latv. SSR* (1941), 75, 1. lpp.; Zaikina (otv. red.). *Vysshie i tsental'nye gosudarstvennyye organy Latvii-skoi SSR, 1940–1985 gg.*, 161.–163. lpp.
- ²² LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs, 1–1, 1.–5. lieta (Latvijas PSR IeTK pavēles par 1940.–1941. g.).
- ²³ *KPFSR Kriminālkodekss. Ar grozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim*. Rīga: Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta izdevums, 1940, 184 lpp. *Piezīme*. Šeit un turpmāk lietu un dokumentu latviskajam tulkojumam sniegti arī to nosaukumi oriģinālvalodā.
- ²⁴ PSRS (Latvijas PSR) IeTK, VDTK, VDM un VDK darbības laikā šīs kategorijas dokumenti apzīmēti dažādi: operatīvās meklēšanas lieta (*delo operativnogo rozyska*), operatīvās uzskaites lieta (*delo operativnogo ucheta*), grupas operatīvās izstrādes lieta (*delo operativnoi razrabotki gruppy*), operatīvās izstrādes lieta (*delo operativnoi razrabotki*), operatīvās novērošanas lieta (*delo operativnogo nabliudenia*), operatīvās pārbaudes lieta (*delo operativnoi proverki*), litera lieta (*liternoje delo*) u.c. Sīkāk sk.: *Kontrrazvedyvatel'nyi slovar' Sovershenno sekretno* (1972). Moskva: Nauchno izdatel'skii otdel Vysshei shkoly KGB imeni F. E. Dzerzhinskogo, 80.–84. lpp.
- ²⁵ Līdzīgi 1941. gada vasarā, sākoties Vācijas–PSRS karam, uz Kirovu evakuēja arī Igaunijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta arhīva nodaļas, dokumentus un kartotēku. Sk.: A. Rahi-Tamma (2009). “Īpašie uzdevumi” padomju aizmugurē. Arhīvu nodaļas darbība: 1941–1944. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados* (LVKR, 24. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 384.–399. lpp.
- ²⁶ Kopylova. V poiskakh spetskartoteki GAU NKVD SSSR, 31.–37. lpp.
- ²⁷ Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums 23.08.1991. “Par Latvijas Komunistiskās partijas antikonstitucionālo darbību Latvijas Republikā (1991). *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 35/36, 1655.–1656. lpp.; Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums 24.08.1991. “Par PSRS Valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijas Republikā (1991). *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1664.–1665. lpp.
- ²⁸ Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 91. lpp.

- ²⁹ Turpat. Turklāt arī 2001. gadā pieņemtais “Fizisko personu datu aizsardzības likums” skaidri neinterpretē valsts arhīvos nonākušajos VDK dokumentu kompleksos esošās informācijas apriņķi.
- ³⁰ Indulis Zālīte (1998). Valsts drošības komitejas dokumentu komplekss Latvijā un vienotas informācijas sistēmas nepieciešamība tā izmantošanai. No: Jana Dreimane (sast.). *Starptautiskās konferences “Cenzūra, vārda brīvība, bibliotēkas”, Rīga, 14.10.–17.10.1998, materiālu krājums*. Rīga: [b.i.], 96.–97. lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² Provenances princips (*the principle of provenance*) – arhīvu sistematizācijas pamatprincips, kas nosaka, ka nedrīkst sajaukt dažādas izcelsmes dokumentus. Plašākā nozīmē ietver sevī arī reģistrācijas jeb dokumentu oriģinālās kārtības principu. (Citēts pēc: Peyer Walne (1988). *Dictionary of Archival Terminology*. 2nd ed. Munchen – New York – London – Paris, p. 121.)
- ³³ Bambals. Dokumentālnoe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive, 17.–26. lpp.
- ³⁴ Turpat, 24.–30. lpp.
- ³⁵ Turpat; Valdur Ohmann (1996). Protsess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan. No: *Sbornik dokladov nauchnoi konferentsii stran Baltii “Arkhivy KGB v Baltiiskikh stranakh”*, Tallinn, 27–28 oktiabria 1994 g. Tallinn: Eesti Riigiarhīvi Filiaāl (Parteiārhiiv), 8.–16. lpp.; Arunas Bubnys (1996). Byvshyi arkhiv KGB Litovskoi SSR: sostav, kolitchestvo i uporiadochenie dokumentov. No: Turpat, 34.–40. lpp.
- ³⁶ Bambals. Dokumentālnoe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive, 22.–24. lpp.
- ³⁷ Turpat, 23. lpp.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Sk.: Prikaz predsedatelia Komiteta Gosudarstvennoi bezopasnosti pri Sovete Ministrov Soiuza SSR [Sovershenno sekretno]. № 0015 ot 28 ianvaria 1971 goda “O meropriiatiiakh organov KGB po vypolneniiu rezhima sekretnosti”. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 23; Prikaz predsedatelia Komiteta Gosudarstvennoi bezopasnosti pri Sovete Ministrov SSSR [Sekretno]. № 0454 ot 9 avgusta 1977 goda “Ob utverzhdenii Instruktсии po uchetu v organakh KGB ugolovnykh del i lits privlechennykh po nim k ugolovnoi otvetstvennosti. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 21; Prikaz predsedatelia KGB SSSR [Sekretno]. № 080 ot 8 fevralia 1980 goda “Ob utverzhdenii Polozheniia o Tsentral’nom operativnom arkhive KGB SSSR i operativnykh arkhivakh organov KGB SSSR, Polozhenia o Tsentral’noi ekspertno-proverchnoi kommissii pri Desiatom otdede KGB SSSR i ee sostave. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 7; Sekretno. Prilozhenie № 1 k prikazu predsedatelia KGB SSSR ot 4 noiabria 1987 goda № 0555 “Intruksiia po

- sekretnomu deloproizvodstvu v organakh gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR”. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 156, un virkne citu norādījumu, in-
strukciju, glabāšanas termiņu sarakstu, rādītāju utt.
- 40 Zālite. Valsts drošības komitejas dokumentu komplekss Latvijā, 96.–97. lpp.
- 41 Turpat, 96. lpp.
- 42 Turpat.
- 43 Bambals. Dokumental'noe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive, 18.–20. lpp.
- 44 Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 92. lpp.
- 45 I. Zālītes rakstā “Valsts drošības komitejas dokumentu komplekss Latvijā un vienotas informācijas sistēmas nepieciešamība to izmantošanai” norādītie dati par LVA esošo VDK dokumentu skaitu un sastāvu nav precīzi. Rakstā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva uzskaites daļas dati.
- 46 LVA, 1821. fonda uzskaites lieta, 21 lpp.; apmēram 28 000 filtrācijas lietas iznīcinātas līdz to pārņemšanai no Latvijas PSR VDK arhīva sakarā ar to, ka personas bija noņemtas no operatīvās uzskaites, sasniedzot 80 gadu vecumu, bet Krievijā VDK arhīvos atrodas vēl aptuveni 3000 lietas.
- 47 LVA, 1822. fonda uzskaites lieta, 10 lpp.
- 48 Turpat, 1825. fonda uzskaites lieta, 20 lpp.
- 49 Turpat, 1846. fonda uzskaites lieta, 7 lpp.
- 50 Turpat, 1847. fonda uzskaites lieta, 7 lpp.
- 51 Turpat, 1986. fonda uzskaites lieta, 54 lpp.
- 52 Turpat, 1894. fonda uzskaites lieta, 20 lpp.
- 53 Turpat, 1987. fonda uzskaites lieta, 11 lpp.
- 54 Turpat, 1994. fonda uzskaites lieta, 15 lpp.
- 55 Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 92. lpp.
- 56 Sīkāk par VDK dokumentu saglabāšanas un izmantošanas problēmām, kā arī problēmu risinājumiem sk.: Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 90.–94. lpp.
- 57 Peep Pillak (1996). Ob arkhivakh KGB v Baltiiskikh stranakh. No: *Sbornik dokladov nauchnoi konferentsii stran Baltii “Arkhivy KGB v Baltiiskikh stranakh”, Tallinn, 27–28 oktiabria 1994 g.* Tallinn: Eesti Riigiarhīvi Filiaal (Parteiarihiv), 4.–7. lpp.
- 58 Sk., piem.: *Estonko-latyshcko-litovskii sovместnyi seminar “Dokumenty KGB v Baltiiskikh stranakh”. Doklady* (1996). Tallinn: Eesti Riigiarhīvi Filiaal (Parteiarihiv); Bambals. Baltijas valstu arhīvu darbinieku seminārs “PSRS VDK arhīvu mantojums Baltijas valstīs”, 6.–12. lpp.; Wladislaw Stepniak (red.) (2000). *Dostup k informatsii – prava cheloveka i interesy gosudarstva: Arkhivy Rossii, SNG, Baltii i Vostochnoi Evropy – posttotalitarnaia tranformatsiia: Materialy diskussii v ramkakh seminara, provedenogo Arkhivnym treningovym tsentrom pri Evropeiskom Universitete v Sankt-Peterburge 16–17 marta 2000.* Sankt-Peterburg: Mart.

- ⁵⁹ Ohmann. Protsess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan, 8. lpp.
- ⁶⁰ Turpat; Igaunijas PSR Komunistiskās partijas arhīvs šobrīd ir Igaunijas Nacionālā arhīva Igaunijas Valsts arhīva filiāle.
- ⁶¹ Turpat, 8.–9. lpp.; Latvijā šāda procentuāla aplēse nav veikta, jo nav precīzi zināms Latvijā atstāto VDK arhīva dokumentu skaits no tā kop-skaita līdz VDK arhīva pārņemšanas brīdim.
- ⁶² Atšķirībā no Latvijas situācijas Igaunijā no 1941. līdz 1950. gadam administratīvi izsūtīto personu uzskaites lietu, izsūtīto personas lietu un speciālajā nometinājumā esošo personu lietu fondu struktūra atstāta, kāda tā bija Igaunijas PSR IeTK, VDTK, IeM un VDM arhīva uzskaites dokumentos, tādēļ administratīvi izsūtīto personu lietu fondu skaits ir lielāks. Latvijā kopš 1989. gada, kad sākās izsūtīto personu rehabilitācijas process, Iekšlietu ministrijas Rehabilitācijas daļa racionālu apsvērumu dēļ apvienoja izsūtīto personu lietas pēc ģimeņu principa. Tagad Latvijas Valsts arhīvā tie ir 1894., 1987. un 1994. fonda dokumenti.
- ⁶³ Ohmann. Protsess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan, 10.–11. lpp.
- ⁶⁴ Turpat, 12. lpp.; Erik Kaup (1999). Sōjavangilaagrite dokumendid ajalooallinana [Karagūstekņu nometņu dokumenti kā vēstures avots]. No: *Ajaloolise tõe otsinguil. 20 januaril 1999 Tallinastoimund konverrentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleme materjalid"*. Tallinn: ERA, 25.–39. lpp.
- ⁶⁵ Ohmann. Protsess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan, 14. lpp. Atšķirībā no Igaunijas Latvijas Valsts arhīvā esošās VDK krimināllietu pamatfonda un pārtraukto krimināllietu fonda lietas sistematizētas 1. un 2. aprakstā. Fonds ir vienots veselums.
- ⁶⁶ Latvijas Valsts arhīvā esošo VDK dokumentu klāstā šādu dokumentu nav. Par Igaunijas PSR MP VDK 2. pretizlūkošanas daļas dokumentiem un darbību sīkāk sk.: Maria Pokhomova (red.) (1998). *Otchet o rabote 2-go Kontrrazvedyvatel'nogo otdela Komiteta Gosbezopasnosti pri SM ESSR za period 1954–1955 gg.* Tallinn: ERA.
- ⁶⁷ Valdur Ohmann (1999). Nōvkgude periodi ajaloo allikalise baasi Avardumine 1990. aastail [Padomju perioda vēstures avotu bāzes apvalšināšana]. No: *Ajaloolise tõe otsinguil. 20 januaril 1999 Tallinas-toimund konverrentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleme materjalid"*. Tallinn: ERA, 53.–67. lpp.
- ⁶⁸ Kestas Remeika (2000). Arkhivy repressivnykh organov v Litve. Problemy rassekrechivaniia arkhivnykh dokumentov i rol' arkhivov v reabilitatsii zhertv politicheskikh repressii v 1990–2000 g.g. No: Wladislaw Stępniaik (ed.). *Accessibility of Archival Materials in Compliance with the Law and General Practices of the States of Central and East European Countries.*

- Materials of the International Conference, October 15–16, Mądralin, 1999.* Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 137. lpp.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ Turpat, 67. lpp.
- ⁷¹ Sīkāk sk.: Arunas Bubnys (1997). Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas: dokumentu sudėtis, kiekis ir tvarkymas. *Lietuvas archyvai*, 8, 7.–16. lpp.; Remeika. Arkhivy repressivnykh organov v Litve, 136.–143. lpp.
- ⁷² Lietuvas Seviškais arhīvs (*Lietuvas Ypatingasis archyvai*).
- ⁷³ Remeika. Arkhivy repressivnykh organov v Litve, 140.–141. lpp.
- ⁷⁴ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 7.–16. lpp.; Geistys Gečiauskas, Rasa Masiulionytė (1999). Lietuvas Ypatingosis archyvo fondu ir apyrašu sarašas. *Lietuvas Archyvai*, 13, 133.–147. lpp.
- ⁷⁵ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 7. lpp.
- ⁷⁶ Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 139. lpp.
- ⁷⁷ Bubnys. Byvshii arkhiv KGB Litovskoi SSR, 35. lpp.
- ⁷⁸ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 9. lpp.
- ⁷⁹ Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 139. lpp.
- ⁸⁰ Turpat.
- ⁸¹ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 9. lpp.
- ⁸² Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 133.–147. lpp.
- ⁸³ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 9. lpp.
- ⁸⁴ Turpat.
- ⁸⁵ Kopēju priekšstatu par Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu saturu, sastāvu un pilnīgumu iespējams gūt no Ģ. Gečiauska un R. Masjuļonītes sagatavotās publikācijas “Lietuvas Seviškā arhīva fondu un aprakstu saraksts”, kas publicēts žurnālā “Lietuvas Arhīvi” 1999. gada 13. numurā (Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas).
- ⁸⁶ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 12. lpp.
- ⁸⁷ Sīkāk sk.: Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 140.–147. lpp.
- ⁸⁸ Turpat, 140. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, 141.–147. lpp.
- ⁹⁰ Indrek Jūrjo (1999). Leedu KGB vālisluure dokumendid kui lāhijaloo allikas [Lietuvas VDK dokumenti kā jaunākās vēstures avots]. No: *Ajaloolise tõe otsinguil. 20 januaril 1999 Tallinustoimund konverrentsi “Eesti lāhijaloo allikakrūtīlīsi probleme materjalid”*. Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarihiiv), 7.–24. lpp.

DOCUMENTS OF THE REPRESSIVE INSTITUTIONS
OF THE KGB AND THE MINISTRY OF THE INTERIOR
OF THE USSR IN THE ARCHIVES OF LATVIA,
LITHUANIA AND ESTONIA

Ainārs Bambals

Dr. hist., archives expert, State Archives of Latvia, National Archives of Latvia.

Research interests: 20th-century history of Latvia, documents of Soviet repressive institutions as a source of history, repressions by the Soviet totalitarian regime against the population of Latvia.

E-mail: ainars.bambals@arhivi.gov.lv

The paper on the heritage of the documents of the Security Committee of the USSR (hereinafter – the KGB) was inspired by a number of factors. First of all, the unceasing public interest in the documents of the former State Security Committee of the Latvian SSR, incited by the mass media. Second, the need to make as objective as possible assessment of the documentary heritage of the Soviet repressive institutions as a whole from the point of view of source research. Third, to compare the body of the KGB archive documents that have remained in Latvia with the documents of the KGB archives of the Lithuanian SSR and Estonian SSR in order to verify how complete is the documentary heritage of the KGB archives in Latvia. The article deals with the range of documents of the KGB and the Ministry of the Interior of the USSR that have remained in Latvia, Lithuania and Estonia after the restoration of the national independence of these countries in 1990–1991 and are deposited in the archives of these countries.

The paper analyzes the procedure of the depositing of these documents in the state archives and the specifics of their composition in each Baltic country. The issues pertaining to source research and historiography have remained outside the scope of the present paper, because in the author's opinion they deserve a special study. Even more so because in a number of Central and Eastern European countries, where there had existed communist totalitarian regimes, qualitatively new studies of the archives and documents of special services, and related topics have seen light in the recent 20 years.

Key words: repressive authorities, documents as a source of history, KGB, Ministry of the Interior, Latvia, history of Latvia.

Summary

The article deals with the pre-history of the creation of archival documents of the KGB of the Latvian SSR and its predecessors in 1940–1941, examines the archival heritage of the KGB of the Latvian SSR that had remained in Latvia and the level of their preservation and provides comparative analysis of documents of the KGB and the MGB as repressive institutions in Latvia and the Baltics in general.

The People's Commissariat of the Interior of the Latvian SSR was founded according to the resolution No. 001072 issued by the People's Commissariat of the Interior (NKVD) of the USSR "On Organisation of the NKVD of the Latvian SSR" and Alfons Noviks (1908–1996) was appointed the People's Commissar of Interior. Formally the People's Commissariat of the Interior counted as existent in Latvia as of 25 August 1940. At the same time the State Security Authority (GUB), subordinated to the NKVD of the LSSR, was also established and Simon (Sem'ën) Shustin (1908–1978) was appointed its head. In September 1940, the system of the NKVD institutions of the LSSR was created in compliance with the NKVD model operating in the USSR. On 25 August 1940, the Ministry of Justice of the LSSR and the Supreme Court of the LSSR were established. On 15 November 1940, the Prosecutor's Office of the Latvian SSR was founded. The NKVD of the USSR (the NKVD and the SPA of the Latvian SSR) took over from the former Security Political Authority of the Latvian SSR almost all of its documents and card index (on persons who had been in the scope of the respective authority: communists, members of the *Pērkonkrusts* (Thunder Cross) organisation, Russian monarchists etc.). Later the questionnaires of the *Aizsargi* (Defenders) organisation and the Latvian Army as well as the personal files – CVs of civil servants of the state institutions and other documents – were also transferred to the card index. It served as a base of the card index of the LSSR NKVD archives. In the subsequent months of 1940–1941 the GUB of the Latvian SSR NKVD (later NKGB) implemented the practice of the legal procedures of the Soviet totalitarian regime in Latvia. On 31 March 1941, the People's Commissar of State Security was separated from this Commissariat. On 22 June 1941, as the German–USSR war broke out, the NKGB and NKVD archives of the LSSR, including "the special card index" together with other docu-

ments of operative character on the enemies of the Soviet rule were transferred to Kirov region.

On 24 March 1946, the People's Commissariat of State Security was transformed into the Ministry of State Security (MGB) and the Archives Register Department was re-named "Department A" of the Ministry of State Security. On 10 April 1954, as the Archives Department of the State Security Committee of the Latvian SSR was established, the "Department A" was transformed into 10th Department of the KGB. Under this name it existed until the termination of the KGB activities in Latvia in late August 1991.

The question how complete is the set of the Latvian SSR KGB documents that were left in Latvia is topical. In the autumn of 1991 the State Archives of Latvia (at present National Archives of Latvia, State Archives of Latvia) received the documents of the former Communist Party (CP) of the LSSR and later also the documents of the Party's archives in almost full entirety, yet the situation with the taking over of documents from the State Security Committee of the Council of Ministers (CM) of the Latvian SSR was worse. The bulk of the historical archives of this Committee were transferred to the State Archives, while the remaining documents, including those of record-keeping and operative activities, were moved to other institutions. By mid-1990s the remaining KGB documents were distributed among several state institutions: the State Archives of Latvia, the Academy of the Police, the Security Police of the Ministry of the Interior and the Centre for the Documentation of the Consequences of Totalitarianism. Agency files of operative character, the KGB personnel files and other important documents were taken to specialised archives in Russia.

A similar situation was with the KGB documents in Estonia and Lithuania. State Archives of Estonia received from the Estonian SSR KGB archive documents similar to Latvian, the Estonian Security Police of the Ministry of the Interior took over record-keeping and documents about operative activities. In Lithuania the situation with the former Lithuanian SSR KGB documents is better and the range of documents is wider. They are stored in the State Special Archives of Lithuania.

The activities of the republican KGB archives subordinated to the KGB of the USSR, their principles of work, structure, regulations, principles of document management etc. were subordinated to the

all-Union central authority through a network of territorial subordination. Thus by analogy the finding out of the amount and completeness of the sets of the KGB archival documents that were left in the respective countries as well as the comparison of their content and composition is of great methodological importance.

As we compare the heritage of the KGB archives left in the three Baltic States, we have to draw the conclusion that the set of the archival documents of the Latvian KGB is less complete than that in Lithuania, the KGB documents are scattered among various state institutions. It makes these documents less accessible and thus hampers scholarly research, including the research of sources. In Estonia however the set of the inherited KGB archival documents is even smaller and less complete. Serious research into the proportional completeness of the sets of these documents in the Baltic States has not been carried out, such study is hampered by a range of circumstances described above.

Deeper analysis of the former KGB archival documents as a source of history is the task of future research. It would be discussed in some other article.

VĒSTURES AVOTI

Ēriks Jēkabsons

LATVIJAS KONSULĀTA DARBĪBA VITEBSKĀ 1930.–1931. GADĀ: BALTKRIEVIJAS LATVIEŠU ASPEKTS

Jau kopš 1920. gada Latviju un Padomju Krieviju (no 1922. gada decembra – Padomju Savienību), attiecības ar kuru bija ļoti sarežģītas, saistīja diplomātiskās un konsulārās attiecības. Latvijas diplomātiskā pārstāvniecība darbojās Maskavā, bet konsulārās pārstāvniecības vēl vairākās pilsētās reģionos. Turklāt viena no tām ilgstoši darbojās Vitebskā. Latvijas Republikas karjeras konsulāts Padomju Savienībā, Baltkrievijas Padomju Sociālistiskajā Republikā – Vitebskas pilsētā tika izveidots 1925. gada sākumā, un konsuls Ernests Girgensons uzsāka darbu martā. Latvijas Ārlietu ministrija pārskatā par savu darbību 1925. gadā atzīmēja minēto kā zināmu panākumu, turklāt uzsvēra, ka “vietējie Padomju valdības orgāni konsulam ir izrādījuši pretimnākšanu, tā ka konsulāta darbība norisinās pilnīgi normāli”.¹

1927. gada jūlijā amatu pārņēma Hermanis Punga, kurš darbojās ļoti aktīvi. To apliecina viņa plašie, ar kompetenci un izpratni par kopējo situāciju rakstītie ziņojumi Ārlietu ministrijai gan par Baltkrievijas un kopumā Padomju Savienības latviešu dzīvi, gan ekonomisko un politisko stāvokli, īpašu uzmanību pievēršot lauksaimniecības stāvoklim.

Iespējams, tieši ar aktīvo darbību un sakariem ar tiem latviešu iedzīvotājiem, kuri centās iegūt atļaujas izceļošanai uz Latviju, H. Punga nonāca padomju varas iestāžu nežēlastībā. 1930. gada 7. oktobrī Latvijas sūtnis Maskavā Jānis Seskis ziņoja uz Rīgu, ka Ārlietu tautas komisariātā tā kolēģijas loceklis Boriss Stomoņakovs viņu informējis, ka H. Pungas turpmāka darbība Padomju

Savienībā ir nevēlama, gan nenorādot iemeslus. Sūtnis rakstīja: “Kad nu es vēl mēģināju Stomoņakovu pierunāt, lai viņš man tomēr tos iemeslus uzdotu, tad viņš man, kā pats pastrīpoja, “s neljohkim serdceņ”,² varot sacīt, ka es tos pats laikam sapratīšot... Tas viss iznāca tādā tonī, ka es nevarēju nesaprast, ka Pungas kungs kā konsuls faktiskos apstākļus Vitebskā un vispār provincē pazīst par daudz labi un tamdēļ patvaldībai tapis neērts, nevēlams, tas ir kaitīgs. Esmu tanī pārliecībā, ka, ja komisariāts varētu Pungas darbībā atrast kādu nelikumību, tad komisariāts nebūt nekautrētos to man pasacīt. [...] Es izsaucu uz Maskavu Pungas kungu, kurš bija stipri pārsteigts un nevarēja atcerēties neviena tāda gadījuma, kad viņam būtu bijusi kāda sadursme ar vietējām iestādēm un varas vīriem, un viņš neapzinoties neviena gadījuma, kur viņš, Pungas kungs, būtu pārkāpis likumā konsulam vilktās robežas.”³

Katrā ziņā 1930. gada novembrī H. Punga bija spiests atgriezties Rīgā, bet par konsulu tika iecelts Fricis Frīdenbergs. Viņš gan ieradās Vitebskā tikai 1931. gada janvārī, sākotnēji mēģinādams pretoties iecelšanai šajā amatā, acīmredzot nevēlēdamies strādāt Padomju Savienībā. 1930. gada 30. oktobrī viņš rakstīja Ārlietu ministrijai: “Jūsu 28. oktobra rakstu saņēmu ar vislielāko pārsteigumu un pagodinos uz to atbildēt sekojošo. Vadoties no saviem politiskiem uzskatiem, es kā vecs lielinieku pretinieks esmu vispirms aiz šiem iemesliem vien spiests atturēties no jebkādas vietas ieņemšanas Padomju Krievijā, jo no lielinieku laikiem kā Tallinā, tā arī Rīgā man palikuši vēl daudzi ienaidnieki, un tāpēc, neskatoties uz to, ka pie tādiem apstākļiem manai darbībai Vitebskā nevarētu būt svētības, arī mana persona varētu būt nopietni apdraudēta.”⁴ Tomēr tas nelīdzēja, un F. Frīdenbergs bija spiests doties uz Vitebsku.

1932. gada janvārī sakarā ar Nižņe-Petrovskaja ielas nosaukuma maiņu tika mainīta arī konsulāta oficiālā adrese – no šī laika tas atradās Komjauniešu bulvāra 29. namā,⁵ bet 1932. gada aprīlī konsulāts darbību izbeidza – tas tika likvidēts budžeta ierobežojumu dēļ (Latvijas Finanšu ministrija pirmo reizi bija cen-

tusies svītrot izdevumus konsulātiem Vitebskā, Šanhajā un Rio-dežaneiro jau 1930. gadā, taču toreiz Ārlietu ministrijai izdevās situāciju glābt un valdība izmaiņas budžetā neapstiprināja⁶), un pēdējo konsulu – F. Frīdenbergu pārcēla uz Latvijas sūtniecību Maskavā kā padomnieku. Citās valstīs, kur taupības nolūkā tika likvidēti konsulāti, to vietā izveidoja goda konsulātus, taču Vitebskā tas nebija iespējams.⁷

Diemžēl Latvijas vēsturiskajā literatūrā konsulāta Vitebskā darbība līdz šim praktiski gandrīz vispār nav skarta un pat pieminēta,⁸ kaut arī tā neapšaubāmi pelna uzmanību, jo bija ļoti būtiska gan konsulāro sakaru nodrošināšanā ar Baltkrieviju un apkārtējiem reģioniem Padomju Savienībā (konsulāts reģionā pildīja arī atsevišķas diplomātiskās funkcijas), gan tiešas informācijas iegūšanā par situāciju PSRS (zināmu uzmanību konsulāta darbībai tikko pievērsuši Baltkrievijas vēsturnieki⁹). Turklāt viens no galvenajiem konsulāta uzdevumiem bija salīdzinoši daudzo latviešu tautības iedzīvotāju konsulārā apkalpošana (Vitebskas un apkārtējās administratīvajās teritorijās jau 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā izveidojās vairākas latviešu kolonijas jeb kompaktas apmešanās vietas, kuras saglabājās līdz pat 30. gadu otrajai pusei¹⁰).

Šīs publikācijas mērķis ir sniegt ieskatu konsulāta darbībā 30. gadu sākumā, turklāt no apjomīgā ziņojumu un pārskatu klāsta izvēlēti tie, kuros pilnībā vai daļēji aplūkots Baltkrievijas latviešu stāvoklis, kā arī paša konsulāta darbības apstākļi un rezultāti. Tas bija viens no svarīgākajiem un vienlaikus grūtākajiem konsulāta uzdevumiem, jo, no vienas puses, bija runa par citas valsts pilsoņiem, kuri bija izvēlējušies neatgriezties dzimtenē un kuru oficiālā elite (latviešu komunisti) faktiski centās visiem iespējamajiem līdzekļiem panākt Latvijas valsts neatkarības iznīcināšanu, no otras puses, bija pilnīgi skaidrs, ka starp viņiem bija daudzi, kas nevarēja atgriezties dzimtenē, jo nevēlējās atstāt savu gadiem ilgi iestrādāto iedzīvi vai citu būtisku iemeslu dēļ, turklāt tie nebija nekādi saistīti arī ar komunistisko ideoloģiju.

Jāpiezīmē, ka tiek publicēta tikai neliela daļa no aplūkojamajā laikā tapušajiem ziņojumiem, kuros lielākā uzmanība pievērsta tā laika saimnieciskajām un politiskajām norisēm Padomju Savienībā – kolektivizācijas gaitai un tās īpatnībām, rūpniecības stāvoklim un sanitārajai situācijai, neizslēdzot statistikas rādītāju uzskaitījumu, kā arī citus jautājumus, kuri noteikti ir nozīmīgi no Baltkrievijas un Vitebskas pilsētas un apkārtnes vēstures viedokļa, taču šeit nav iekļauti ierobežotā publikācijas apjoma dēļ. Dokumenti sniedz būtisku informāciju arī par Latvijas pārstāvniecību, šajā gadījumā konsulāta Padomju Savienībā darbības apstākļiem. Turklāt šeit publicētie dokumenti ir būtiski arī no Baltkrievijas vēstures izpētes viedokļa, jo caur latviešu izcelsmes zemnieku un pilsētu iedzīvotāju likteņu prizmu sniedz ieskatu ne tikai Baltkrievijas nacionālās minoritātes – latviešu vēsturē, bet arī sarežģītajā un traģiskajā kolektivizācijas gaitā Baltkrievijas laukos aplūkojamajā laika posmā kopumā.

**Konsula H. Pungas¹¹ ziņojums ārlietu ministram
A. Balodim.¹² 1929. g. 22. decembrī**

Baltkrievijas latviešu bēdīgais liktenis. Pēc “latviešu zemnieku un darbaļaužu kongresa”, kas notika š.g. 25.–27. nov. Minskā, par kuru ziņoju š.g. 29. nov. ziņojumā No. 10, kur, kā zināms, tika nolemts kolektivizēt latviešu lauksaimniecības 100% apmērā, latviešu stāvoklis Baltkrievijā kļuvis ārkārtīgi slikts.

Latviešu kongresa dalībnieki bija gandrīz visi bez izņēmuma kompartijas biedri, un viņu lielākajai daļai nebija nekas kopīgs ar latviešu lauksaimniekiem. Un tomēr viņi uzstājās Baltkrievijas latviešu zemnieku, resp., lauksaimnieku vārdā un nolēma bez izņēmuma kolektivizēt visas latviešu saimniecības, iesākot pirmā kārtā ar Mogiļevas okrugū,¹³ kur latviešu saimniecību kolektivizācija, saskaņā ar kongresa lēmumu, nobeidzama jau 1930. gadā.

Latviešu viensētu saimniecību kolektivizācija pirmā kārtā Mogiļevas okrugā izskaidrojama ar to, ka latviešu zemnieki, kuri

dzīvoja Mogiļevas un Bobrujskas apvidū, bija 1917. g. oktobra revolūcijas, resp., apvērsuma viskarstākie piekritēji, jo minētos apgabalos latvieši nebija savu zemi iepirkuši no muižniekiem, bet gan rentējuši un apstrādāja savu zemi kā “arendatori”.¹⁴ Tāpēc lielā piekrišana oktobra apvērsumam, jo caur to tie cerēja galīgi iegūt rentēto zemi bez maksas savā īpašumā. Sākumā tas tā arī bija, un Mogiļevas latvieši cerību pilni apkopa paši savu zemi, pie kam skaitījās par visrevolucionārākajiem elementiem Baltkrievijā.

Cita aina bija Vitebskas, Polockas un pa daļai Pleskavas apvidos. Minētās guberņās paši muižnieki jau gadus 40–50 atpakaļ bija izpārdevuši savas muižas latviešu kolonijām vai arī atsevišķiem viensētniekiem (“hutorjaņiniem”¹⁵) un latviešu zemnieki šo savu zemi un mājas bija līdz oktobra revolūcijai jau pilnībā izmaksājuši, tāpēc tiem oktobra apvērsums maz ko deva un līdz ar to nebija arī sevišķs sajūsminājums par šo apvērsumu, bet gan gluži otrādi: bija jābaidās, ka daļa no iepriekš iepirtās zemes būs jāatdod “bedņakiem”,¹⁶ pret kuriem tie izturējās noteikti naidīgi, caur ko jau no paša sākuma izpelnījās “kontrrevolucionāru” un “kulaku”¹⁷ titulus. Tomēr arī šo apvidu latviešu lauksaimniekiem sākumā dzīve tomēr vēl panesama, lai gan tie tika aplikti ar vēl neredzēti lielu nodokļu nastu un kā “kulaki” tika ierindoti “ļišencos”, t.i., tie palika bez balsstiesības. Pateicoties Baltkrievijas primitīvai lauksaimniecībai, latviešu saimniecības tomēr, no otras puses, tika atzītas par priekšzīmīgām un zināmā mērā sākumā pat pabalstītas. Tas sevišķi sakāms par to laiku, kamēr par Baltkrievijas zemkopības tautas komisāru bija komunisti Priščepovs,¹⁸ kurš kā partijas labās¹⁹ opozīcijas piekritējs uzstājās pret “kolhoziem”, atzīdams, ka Baltkrievijā lauksaimniecības kolektivizēšana nav iespējama. Tādēļ tas stiprā mērā piekopa viensētu saimniecību dibināšanu uz valsts fonda zemes.

Lieta krasi grozījās, sākot ar 1928. gadu, kad iesākās nesaudzīga cīņa pret kompartijas labā spārna opozīcijas novirzījumu, kura sāpīgi atsaucās uz viensētniekiem, pirmā kārtā uz turīgākajiem zemniekiem, tā sauktiem “kulakiem”, pie kuriem bez izņēmuma

tika pieskaitītas visas latviešu saimniecības. Nodokļu nasta kļuva tik liela, ka latviešu zemkopjiem pie labākās gribas nebija iespējams to samaksāt. 1928. gadā Baltkrievijā iesākās dzirnavu, lopu un saimniecības inventāra izpārdošana, t.i., latviešu saimniecību izputināšana vārda pilnā nozīmē. Radās jauna kustība: cenšanās par katru cenu pārvērsties no “kulaka” par “bedņaku”. Šīs kustības rezultāti bija tie, ka nevienā latviešu saimniecībā 1929. gadā nebija palikušas vairāk par divām vai trim govīm un tikai viens zirgs.

1929. gadā krita arī labā virziena Baltkrievijas lauksaimniecības komisārs Priščepovs, līdz ar to iesākās kolhozu dibināšana spaidu ceļā. Visi latvieši bez izņēmuma, sevišķi Vitebskas un Polockas okrugos un Baltkrievijai tuvu stāvošā Smoļenskas guberņā, bija un ir pret kolektīvām saimniecībām, tāpēc viņiem tika atņemti labākie zemes gabali un nodoti kolhoziem, kuros ievietoja “bedņakus”, krievus, žīdus un pilsētu bezdarbniekus, kuru lielākā daļa līdz šim laikam nekad vēl nebija nodarbojusies ar lauksaimniecību. Latviešu zemkopja stāvoklis tagad palicis neciešams, bagātākie ne vien zaudējuši savas saimniecības, bet pat ieslodzīti cietumos, aizsūtīti uz Solovkiem²⁰ u.t.t.

Latviešu tieksmes uz Latviju. Konsulātu tagad katru dienu apmeklē deputācijas no dažādām latviešu kolonijām ar lūgumiem ar Latvijas valdības palīdzību dot viņiem iespēju pārceļot uz Latviju. Ārzemes pases vietējās valsts iestādes atsakās viņiem izdot, bet latvieši netic konsulāta aizrādījumiem, ka Latvijai nav iespējams iejaukties Krievijas iekšējās darīšanās un pieprasīt latviešu kolonistu izlaišanu uz Latviju, jo tie, lai gan latvju tautības, tomēr skaitās par PSRS pavalstniekiem un palaiduši garām optācijas²¹ termiņu.

Vēl krasāka palikusi aina pēc novembra mēneša latviešu kongresa Minskā. Delegāciju skaits pieaug ar katru dienu, bijušās konsulātā arī delegācijas no Mogiļevas un Bobrujskas okrugiem. Izrādās, ka arī tur, kad lieta ar kolektīvizāciju palikusi nopietna, visi latviešu zemnieki ir pret apvienošanos kolektīvajās saimniecībās.

Latviešu zemnieki lūdz aizstāvēt viņus Tautu Savienībā. Sevišķi interesantas delegācijas bija ieradušās š.g. 10. un 11. decembrī no Mogiļevas gub. un Smoļenskas latviešu zemniekiem. Šie delegāti centās aizrādīt uz vācu tautības kolonistu, resp., zemnieku izlaišanu no Pad. Krievijas. Ja Vācijas valdībai izdevies panākt savas tautas brāļu izlaišanu no Krievijas, tad jau to pašu varot panākt arī Latvijas valdība.

Pēc konsulāta aizrādījumiem par vācu kolonistu izceļošanas faktisko priekšspēli, kāda notikusi Maskavā, iekams tikai viena niecīga daļa no tiem saņēmusi atļauju izceļot, latvieši – delegāti aizrādīja, ka arī viņiem būšot jādara tas pats, t.i., visiem pacelties un doties uz Maskavu pēc izbraukšanas vīzām.

Pēdīgi minētie delegāti griezās ar sirsniņu lūgumu caur Latvijas valdību nodot viņu lūgumu uz izceļošanu Tautu Savienībai Ženēvā, aizrādīdami, ka, pēc viņu ziņām, Latvijas ārlietu ministrs Balodis tur esot pietiekoši populārs un tāpēc viņam droši vien izdošoties panākt Baltkrievijas “latviešu atbrīvošanu no komunistu varas”.

Beidzot delegāti aizgāja ar solījumu iesniegt konsulātam no latviešu kolonistiem parakstītus lūgumus Tautu Savienībai. Nelīdzēja aizrādījumi uz šī soļa bezsekmību, kā arī uz varbūtējām briesmām viņiem pašiem, saistītām ar tādu soli PSRS apstākļos.

Baltkrievijas latviešu sveiciens Latvijas komunistiskajai partijai. Savā pēdējā ziņojumā No. 10 aizrādīju uz telegrammu, kādu Minskas latviešu kongress š.g. 25. novembrī bija saņēmis no Latvijas kompartijas, kā arī par speciālas komisijas ievēlēšanu atbildes sastādīšanai. Tagad man ir pie rokas šī atbilde, no kuras šeit pievedu tās daļas izvilkumu, kurā iet runa par Latvijas tagadējās iekārtas gāšanu:

“Latvijas komunistiskajai partijai, Latvijas darbaļaudīm (Baltkrievijas latvju darbaļaužu 2. kongresa sveiciens). Mēs nešaubāmies par sociālisma uzvaru mūsu zemē. Šinī savā darbā mēs tomēr neaizmirstam jūs, Latvijas darbaļaudis, jūsu varonīgo vadoni – kompartiju. Ar jums mūs saista nesaraujamas kopējas

darba un cīņas saites. Mēs sekojam jūsu cīņai, jo tā ir visu mūsu kopēja cīņa, tā ir visas pasaules darbaļaužu cīņa par savu atsvabināšanu. Mēs esam pārliecināti, ka drīzi pienāks tas laiks, kad grūs mākslīgi celtie robežstabi starp Republiku Savienību un Latviju, izirs tā nedabīgā robeža, kura atšķir jūs no mums, lai pēc tam kopējiem spēkiem celtu Sarkanu Padomju Latviju.

Lai dzīvo Latvijas darbaļaužu revolucionārā cīņa! Lai dzīvo Latvijas kompartija, šīs cīņas vadītāja! Lai dzīvo Padomju Latvija!”

Latviešu luterticīgo vajāšana. Līdz šim Baltkrievijā bija viens latviešu mācītājs Švalbe, kura dzīves vieta bija Smoļenska. Mācītājs Švalbe²² apkalpoja luterticīgo draudzes latviešu kolonijās un Baltkrievijas pilsētās. Nesen atpakaļ mācītājs Švalbe tika arestēts no GPU²³ aģentiem un vēl tagad atrodas cietumā. Bez tam visiem Lutera draudžu baznīcu pērminderiem,²⁴ ķesteriem²⁵ u.t.t. paziņots, ka, ja viņi turpinās piekopt savus amatus, tad tie tiks izraidīti no Baltkrievijas. Lielākā daļa paklausījusi šim uzaiicinājumam, un tādējādi latviešu luterticīgo draudzes pilnībā sagrautas.

[...]

Hoover Institute Archives (turpmāk: HIA), Sutniecība Stockholm, box 1.

Konsula H. Pungas ziņojums Ministru prezidentam un ārlietu ministram H. Celmiņam²⁶ 1930. g. 12. februārī

[...]

Latviešu kolonistu sūrais liktenis. Lauku kolektivizācija ir visļauņāk atsaukusies uz latvju kolonistiem, jo latviešu kolonisti, pateicoties augstākam kultūras līmenim, piekopa savās saimniecībās racionālas lauksaimniecības metodes. Caur to, salīdzinot ar baltkrieviem, viņi bija kļuvuši daudz turīgāki, jo gandrīz vai visi piedzīvināti “kulakiem”. Vēl nesen latviešu viensētnieku saimniecības tika uzskatītas par priekšzīmīgām un uz latviešu kolonijām pat sarīkoja lauksaimniecības mācību iestāžu ekskursijas. Aina krasi

mainījās, kolektivizācijas laikmetam iestājoties. Tādēļ latviešu lauksaimnieks, pat visnabadzīgākais, ir naidīgi noskaņots pret kolhoziem. Turīgākie, un tādu ir ļoti daudz, aplikti ar individuālu nodokli un ierindoti “ļišencos”, t.i., tiem atņemtas balsstiesības: ar citiem vārdiem, tie atrodas ārpus likuma un kā tādi netiek uzņemti kolhozos. Viņu īpašumi tiek konfiscēti, paši tiek izdzīti no mājām, izraidīti kaili, bez kapeikas no Baltkrievijas. Tagad Baltkrievijā ir daudz latviešu zemnieku ģimenes, kuru vīriešu kārtas locekļi ir iesēdināti cietumos vai arī izraidīti pie spaidu meža darbiem uz ziemeļiem, bet sievietes ar maziem bērniem klejo bez maizes un pajumtes, ubagodamas. Nelūkojoties uz auksto laiku, kāds tagad iestājies, turīgos latviešu saimniekus izdzen zem klajas debess no mājām, pie kam kaimiņiem piedraudēts zem stingra soda nekādā ziņā tiem nedot pajumti. Mogiļevas okrugā, Bihovas rajonā, Gradinovas²⁷ latviešu kolonijā, latviešu turīgāko lauksaimnieku mājās pie visa īpašuma konfiscēšanas tikušas sagrautas krāsnis un izsisti logi, lai piespiestu bijušos īpašniekus atstāt mājas lielā sala dēļ. Turpat pēdējā laikā notikušas vairākas pašnāvības izmisuma un bezizejas stāvokļa dēļ. Man ir zināmi gadījumi, kad latviešu saimnieces, izdzītas no mājām, zaudējušas prātu. Bērni atveduši slimās uz vājprātīgo iestādi, bet tur tās, kā “ļišenci”, nav tikušas uzņemtas. Šo bijušo turīgo latviešu lauksaimnieku vienīgā cerība ir tikt atpakaļ uz dzimteni – Latviju. Š.g. janvāra un februāra mēnešos konsulātam iesniegušas, neskaitot bērnus, 150 pieaugušas personas lūgumus atļaut ieceļot Latvijā uz pastāvīgu dzīvi. Lūgumus iesniedz vienīgi tie, kam izdevies noslēpt naudu izdevumu segšanai pie iebraukšanas atļaujas un ārzemes pases izdabūšanas, pie kam par ārzemes pasi valdības iestādes no “ļišenciem” prasa 330 červ[oncu] rubļu no katras pieaugušas personas (arī no bērniem, pāri par 16 gadus veciem). Nauda jāiemaksā tūlīt, pie lūguma iesniegšanas dēļ pases, tomēr nav ne vismazākās garantijas, ka pases tiks izdotas, drīzāk otrādi.

Nupat mums nācis zināms, ka daudzi no tiem latviešiem, kuri apmeklējuši konsulātu dēļ iebraukšanas atļauju izgādāšanas, apcietināti no G.P.U. orgāniem un sēž tagad cietumā. Un tomēr

latviešu lauksaimnieki ierodas katru dienu konsulatā ar vaimanām dēļ palīdzības izklūt ārā no Baltkrievijas. Konsulāts pat nevar viņiem apsolīt iebraukšanas atļaujas Latvijā, jo daudzi ir tādi, kam pat nav neviens radnieks Latvijā.

Vietējo varas orgānu naidis pret latviešu zemniekiem ir sevišķi liels vēl tādēļ, ka bijuši gadījumi, kad latviešu koloniju apkaimē dzīvojošie krievi paziņojuši, ka viņi tikai tad ies kolhozos, ja latviešu zemnieki to darīs.

[...]

HIA, Sutniecība Stockholm, box 1.

Konsula H. Pungas ziņojums Ministru prezidentam un ārlietu ministram H. Celmiņam 1930. g. 12. aprīlī

[...]

Latviešu kolonistu moku gaitas. Lielas raizes radījušas arī izraidīto "kulaku" atstātās zemes, kuras bija nodotas tagad sabrukušo kolhozu rīcībā. Neraugoties uz centra rīkojumiem no jauna revīdēt kulaku lietas un pie vismazākās iespējamības atstāt tos līdzšinējās vietās, tas tomēr nav tik viegli izpildāms, jo lielākā kulaku daļa jau pirmā rāvienā tika galīgi izpostīta un pārvērsta par "pauperiem" (nabagiem) šī vārda pilnā nozīmē. Bez tam viņi gandrīz visi jau izraidīti pie spaidu darbiem uz ziemeļiem un Sibīriju. Pie pēdējiem pieder gandrīz visi turīgākie latviešu kolonisti. Konsulāts rūpīgi sekoja, cik tas bija iespējams Padomjkrēvijas apstākļos, izraidīto latviešu kolonistu liktenim un ievācis nedaudz datus par viņu tālāko likteni. Bet arī šie nedaudzie fakti pietiekoši tēlo latviešu kolonistu moku gaitas. Konsulāts atrada ceļus stāties sakaros ar dažiem izraidītiem latviešiem un lūdza pēc iespējas sniegt ziņas par sevi.

Latviešu un poļu zemniekus sūtīja trimdā atsevišķos ešelonos: izzināt varēja ešelonu virzienu, bet ne galīgo ceļa mērķi. Ešeloniem aizejot, norisinājās kļiedzošas negantības ainas: vīri tika šķirti no sievām, pusaudži no vecākiem, mazi bērni līdz 3 gadu

vecumam tika dažreiz atņemti no mātēm un ievietoti bērnu patversmju namos.

Š.g. 8. aprīlī konsulātā ieradās latviešu kolonists Kārlis Krastiņš no Mogiļevas okruģa kopā ar savu dēlu Eduardu, kuriem bija izdevies izbēgt no noņemšanas vietas Arhangeļskas ģubernā. K. Krastiņa sieva ar maziem bērniem tikusi izsūtīta ar citu [dzelzceļa] ešelonu. Krastiņš stāsta, ka, ešelonam nonākot Arhangeļskā, notikusi izraidīto šķirošana. Sievietes ar bērniem un darba nespējīgiem vecākiem ievietoti, telpu trūkuma dēļ, agrāk slēgtās baznīcās. Darba spējīgie vīrieši tikuši dzīti kājām uz meža darbiem 200 kilometru attālumā. Daudziem no latviešiem, to starpā arī K. Krastiņam ar dēlu, izdevies ceļā aizbēgt. Moku pilnās gaitās Krastiņam ar dēlu izdevies sasniegt Vitebsku, no kurienes tie dodas uz savu agrāko dzīves vietu Mogiļevas okruģā, lai savāktu naudu un tad censtos pāriet slepus robežu ar Latviju. Krastiņam ar ģimeni izsniegta no Iekšlietu ministrijas atļauja iebraukt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi. Izbēgušie stāsta, ka Arhangeļskā un apkārtnē ik dienas mirst un tiek apglabāti desmitiem izraidīto “kulaku”, sevišķi sievietes un bērni. Valda liels produktu trūkums, un cenas ir ļoti augstas. Mārciņa rupjas maizes Arhangeļskā un citās pilsētās maksā 50 kapeikas (Ls 1,30), sviests 5–6 rubļi mārciņā (Ls 13–15 mārciņā). Gaļas nemaz neesot. Ceļā tie maksājuši par nelielu kukulīti rupjas maizes 5 rubļi. (Ls 13). Vologdā 17 baznīcas pārpildītas ar izsūtīto sievietēm un bērniem, no kuriem katru dienu aizved uz kapiem lielu liķu rindu. Tāda pati aina tiek tēlota arī no citām trimdas vietām.²⁸

Valdība neizlaiž nevienu uz Latviju. Nelūkojoties uz atslābumu lauku kolektīvizācijas plānā, arī tagad vēl visi latviešu kolonisti Baltkrievijā ilgojas pēc izbraukšanas uz Latviju. Bet valdība neizsniedz nevienam izbraukšanas atļauju, resp. – ārzemes pasi. No 212 pieaugušiem latviešu kolonistiem, kuri, sākot ar p.g. 1. decembri, iesnieguši konsulātam lūgumus dēļ ieceļošanas Latvijā, līdz šim vēl neviens nav saņēmis ieceļošanas atļauju no Baltkrievijas iestādēm. Daudzi no lūgumu iesniedzējiem apcietināti,

tā, piemēram, Gradinavas latviešu kolonijā Mogiļevas okrugā tikuši apcietināti kādi 30 latvieši – ieceļošanas lūgumu Latvijā iesniedzēji un pratināti, kurš bijis ieceļošanas Latvijā iniciators. Tagad lielākā daļa no viņiem atbrīvoti, apcietinājumā paturētas vēl kādas 9 personas.

Pēdējā laikā konsulāts ieteic izpostītiem latviešu kolonistiem pirms ieceļošanas lūgumu iesniegšanas konsulātam, kas saistīts ar izdevumiem, vispirms parūpēties par izceļošanas atļauju saņemšanu no Baltkrievijas iestādēm, uz ko vienmēr ticis atbildēts, ka krievu iestādes nepieņem izceļošanas lūgumus, iekams netiek uzrādīts konsulāta paziņojums par iebraukšanas atļauju Latvijā. Kolonisti gaida izbraukšanas atļauju izsniegšanu agrāk iesniedzējiem, pēc kam var sagaidīt atkal jaunus masu lūgumus dēļ ieceļošanas atļaujas Latvijā no latviešu kolonistiem.

Dzelzceļa aizsargpunkti pret latviešiem un vāciešiem. Konsulātu apmeklējuši arī latviešu kolonisti no Ufas un Pievolgas guberņām. Tie stāsta, ka uz dažiem dzelzceļiem minētās guberņās ierīkoti tā sauktie “zagraditeļņije” (aizsarga) punkti, kur kontrolē pasažieru dokumentus, pie kam pasažierus ar vācu un latviešu uzvārdiem izsēdina no vilcieniem. Tā, piemēram, tādi punkti ierīkoti uz Samāras–Zlatoustas dzelzceļa līnijas un Rajevkas stacijā, pat biļeti pērkot, kontrolē dokumentus, pie kam neizdod biļeti tiem, kam vācu un latviešu uzvārdi. Šie punkti ierīkoti kopš tā laika, kad vācu kolonisti bija ieceļošanas nolūkā saplūduši Maskavā. Latviešu un vācu kolonijas ierīņķotas no šiem aizsargpunktiem.

[...]

HIA, Sutniecība Stockholm, box 1.

Izvilcumi no Latvijas konsulāta Vitebskā pārskata par darbību 1930. gadā. 1931. g. 28. janvārī

Konsulāta 1930. g. darbība, salīdzinot ar 1929. g., ir paplašinājusies, ko pierāda i darījumu skaita pieaugšana (no 405 darījumiem 1929. g. uz 624 darīj. 1930. g.), kā arī ienākumu no Ls 4856

uz Ls 8546,50. Tomēr šie ienākumi ir mazāki kā 1928. g., kad tie sasniedza Ls 10 974,73 par 792 darījumiem. Tas savā ziņā liekas būt rekorda gads, jo bez radikālās padomju valdības kursa maiņas nav ne mazākās izredzes sasniegt vai pat pārsniegt 1928. g. skaitļus. Vīzu skaita pieaugšana par apm[ēram] 50%, salīdzinot ar 1929. g. (kad tika izsniegtas tikai 28 vīzas), vēl nebūt nenozīmē, ka padomju valdība jau būtu mainījusi savu politiku attiecībā uz savu pilsoņu izceļošanu uz ārzemēm. Vīzu skaita pieaugšana izskaidrojama vienkārši ar to, ka pārskata gadā Padomju Savienība ir komandējusi lielāku skaitu darbinieku uz Latviju eksportkoku pludināšanas uzraudzībai pa Daugavu uz Rīgu nekā iepriekšējo gadu. Tā kā pavisam ir izbraukuši 40 tādi darbinieki, iznāk, ka no kopējā skaita – 43 personām tikai 3 privātpersonas, starp kuriem tikai viena latviete, ir izbraukušas uz ārzemēm. Padomju Savienība ir pārskata gadā 378 pilsoņiem liegusi izbraukt uz ārzemēm, bet Latvija ir noraidījusi tikai 20 no 441 [konsulātā iesniegtajiem] ieceļošanas lūgumiem.

No tā visa ir redzams, ka Padomju Krievija gandrīz pilnīgi ir slēgusi savas robežas [...]. Sevišķi nožēlojams un dziļu līdzciecību modinājošs ir latvju kolonistu stāvoklis. Sakarā ar spaidu kolektivizācijas pirmo etapu pārskata gada sākumā tie bariem bija iesnieguši konsulātam ieceļošanas lūgumus Latvijā. Latvijas valdība bija arī nākusi šiem centīgajiem darbarūķiem pretim un viņiem visiem atļāvusi iebraukt Latvijā uz pastāvīgu dzīvi, kaut gan daudziem no tiem nav piederīgo, kur tie, iebraukuši Latvijā, varētu pirmā laikā apmesties. Jo darba un maizes viņiem pietiktu. Pad. Savienības valdība turpretim līdz šim nav vēl nevienu kolonistu izlaidusi uz Latviju, bet gan ir pašus turīgākos izsūtījusi uz spaidu darbiem ziemeļos (Arhangeļskas un Oloņecas okrugos), Urālos un Sibīrijā, pie mežu ciršanas un sagatavošanas eksportam uz ārzemēm. [...]

Līdz pašam pēdējam laikam vairums no vārģojošajiem latvju kolonistiem bija cerējuši, neskatoties uz konsulāta paskaidrojumiem, ka Latvijas valdība taisīs kādu spiedienu uz Padomju valdību viņu izlaišanā uz Latviju. Tagad, kur cerības uz drīzu

atpestīšanu ir sabrukušas, tas sevišķi izpaužas iekš tam, ka arvienu retāk un retāk tiek iesniegti ieceļošanas vai ieceļošanas termiņa pagarināšanas lūgumi. Kļīst arī baumas par viena otra konsulāta apmeklētāja apcietināšanu, kurām ir ļoti bieži reāls pamats, kā tas konsulātam izdevies noskaidrot. Jo savā ziņā Padomju valdība uzskata katru, kas grib izbraukt uz “proletariāta diktatūrai” naidīgām ārzemēm, pat tos, kas sarakstās ar tām, kaut arī ar vistuvākajiem piederīgajiem vai draugiem, par “kontrrevolucionāru” un ne retumis to apcietina un izsūta. Kas biežāki nāk uz konsulātu, to ļoti viegli var apvainot “sakarū” uzturēšanā ar ārzemēm, un tādēļ arī to apmeklētāju skaits, kas vienkārši nāk uz konsulātu pēc padoma savās rūpēs un bēdās vai arī citās kādās vajadzībās, pārskata gada beigās arī sāka samazināties. Tas visspilgtāki izpaudās tanī apstākļī, ka konsulātam dažos gadījumos bija nepārvaramas grūtības pie Latvijas tiesu pavēstu izsniegšanas Savienības pilsoņiem, tie, neskatoties uz konsulāta vairākkārtīgiem uzaicinājumiem, vienkārši baidījās apmeklēt konsulātu.

Neskatoties uz visu minēto, konsulāts ir tomēr arvienu centies ar valdības pārstāvjiem Minskā un arī ar vietējiem varas vīriem un sabiedriskiem darbiniekiem uzturēt cienīgas un labas attiecības, sarīkojot pārskata gadā, izņemot tikai divus vasaras mēnešus, katru mēnesi divus saviesīgus vakarus.

Tāpat kā agrāk, konsulāts ir sevišķu vērību piegriezis īpatnējo Padomju Krievijas politisko un saimniecisko apstākļu novērošanai un pētīšanai, sniedzot pārskata gadā 8 plašus politiski-ekonomiskus ziņojumus, kā arī 12 Baltkrievijas preses apskatus. Lai iepazītos ar kolektīvizācijas propagandas metodēm, konsuls Ārlietu komisariāta pārstāvja pavadībā ir Minskā apmeklējis diezgan plašo lauksaimniecības izstādi.

Konsulāta personāls 1930. gadā sastāvēja no 3 pastāvīgi nodarbinātām personām: 1. Konsula; 2. Sekretāra; 3. Brīva līguma apkalpotājas. Bez tam vēl no vienas pa daļai nodarbinātas personas, izpildošas kurjera (pie ofic. rakstu iznēsāšanas) un sētnieka pienākumus. [...]

Pārskata gadā konsulāts ir iesniedzis vietējām iestādēm un arī Ārlietu komisariāta pilnvarotajam Minskā protestu pret 7 Latvijas pilsoņu namu municipalizēšanu²⁹ Vitebskā. Tomēr, neskatoties uz visām lielām un ilgām pūlēm, šī lieta paliek neizšķirta uz 1931. g., jo tiek ar nolūku novilcināta no PSR Savienības iestādēm.

1928. g. darbības pārskatā minētie arhīvi, kas uz Miera līguma XI. panta pamata izdodami Latvijai, pēc garu sarunu vešanas šo divu gadu laikā ir beidzot Minskā sakārtoti izdošanai Latvijai.³⁰ Tos pārņemt un tālāk nosūtīt uz Latviju Latvijas sūtnis Maskavā 1930. gada 12. decembrī ir pilnvarojis konsula Vitebskā v.i. Robertu Štūlu,³¹ kāda pilnvara ir tikusi legalizēta no Ārlietu komisariāta Maskavā, tomēr arhīvi līdz pārskata gada beigām, neskatoties uz vairākkārtējiem solījumiem no Ārlietu komisariāta pilnvarotā Minskā, nebija vēl uz Vitebsku atvesti [...].³²

Vienā gadījumā konsulātam nav bijis panākumu, neskatoties uz visiem spertiem soļiem, uzziņas ievākšanā par Latvijas pilsoņu piederīgā, Baltkrievijā apcietinātā likteni, jo attiecīgās iestādes ir kategoriski liegušās sniegt kādas ziņas par savu pavalstnieku. [...]

Paraksts [R. Štūls]

LVVA, 2574–2–7161, 4.–9., 13.–16. lp.

**Konsula F. Frīdenberga³³ ziņojums Ārlietu ministrijas
Austrumu nodaļas vadītājam P. Oliņam³⁴ par darba sākumu.
1931. g. 31. martā**

[...] Kā Jums zināms, izbraucu 15. martā kopā ar kurjeriem Alberta un Stricka kungiem no Rīgas, iebraucu ar apmēram 1 stundu nosebojumu pulkst. 3 naktī uz pirmdienu Vitebskā, kur stacijā tiku sagaidīts no sekretāra Stūla kunga. Pēc ilgākas gaidīšanas beidzot izdevās dabūt vēl važoni, kas nogādāja manas mantas uz konsulātu, uz kuriem paši nogājām kājām. Konsulāta, kā arī dzīvojamās telpas ir diezgan ērtas, un tas ir arī tas vienīgais, mazais apmierinājums šinī vientuļā dzīvē.

Iebraucot jau Bigosovas [dzelzceļa] stacijā, kur iemainīju naudu un iegāju bufetes telpās, jau guvu pirmo nospiedošo iespaidu. Apgaismošana visai trūcīga, galdi tukši, beņķi gar sienām un kakti aizņemti no novārgušiem, skrandainiem cilvēkiem, kuru nogurušie skati, tāpat kā viena otra turpat atrodoša likuma sarga acs, ziņkārīgi novēro katru manu soli, pie kam pilnīgs klusums, it kā viens otra baidītos.

Vitebskā, lai gan uz ielām līdz vēlai naktij ļoti dzīva kustība, tā pati bēdīgā aina: visur redzams trūkums un galīga nabadzība. Vienīgais, kas no labākās puses uzkrīt, ir kareivju izskats. Visi labi apģērbti, braša izskata un atstāj arī grupās, kā vienībās labu iespaidu. Apmācība, kā redzams, notiek ļoti intensīvi. Visur redzami kareivju pulciņi, cauru dienu, pat vēlos vakaros dzirdami aeroplāni, pilsētas gravās šauteņu un ārpus pilsētas atkal ložmetēju un lielgabalu šāvieni.

Ar vadošām personām kā Vitebskā, tā arī Minskā es vēl neesmu nācis sakaros, jo līdz šim par nožēlošanu vēl neesmu saņēmis eksekvatūru.³⁵ Mēģināju šajā jautājumā pa telefonu sazināties ar Maskavu, bet tas man aiz tehniskiem iemesliem nebija iespējams, jo runa sūtniecībā nebija sadzirdama, kas esot arī agrāk bieži nācis priekšā. [...]

Katrā ziņā dzīve šinī noslēgtā pasaulē, kur pat mūsu Rīgas laikraksti pienāk tikai 6–7 dienā, ir ļoti drūma un nospiesta, un es nezīnu, vai man būs pa spēkam to uz ilgāku laiku izturēt, jo pāreja pēc 9 gadiem no Hamburgas uz Vitebsku ir pārāk krasa. Cerēsim to labāko.

LVVA, 2574–2–7161, 52.–53. lp.

Izvilums no konsulāta Vitebskā ziņojuma Nr. 2. 1931. g. 26. februārī

[...]

Viensētnieku iznīcināšana. Paceļas jautājums, kādēļ tomēr, pie aprakstītā terora, vēl laba daļa, sevišķi latvju zemkopji, nav ierakstījušies kolektīvos? Lieta ir tā, ka daudzi gribētu gan ierak-

stīties kolhozos, bet tos atkal kā “kulakus” tur nepieņem. Tā kā spaidu darbos pie mežu ciršanas un koku apstrādāšanas mirstības procents starp izsūtītajiem arvien palielinās, tad, saprotams, ir vajadzīgi arvien jauni izsūtīto “kadri” – tie tiek ņemti no “seredņaku”³⁶ vidus, ieskaitot pēdējos kulakus. Retam kādam “kulakam”, kuram vēl bija atstātas divas govis (tikai tam, kam liela ģimene), tagad tiek atņemtas arī tās. Tā Vjazmas okrugā kāds latvju zemkopis, kas jau ar lielām mokām divreiz bija nodevis valstij paģērēto kvantumu labības, linus un lopus (pie kam valsts no viņa “kontraktējusi”³⁷ cūkas par 58 kap[eikām] kilogramā, kultus linus par 15 kap. kilogramā – brīvā tirgū tie maksā 3 rub[ļi] 50 kap. kilogramā, linsēklas – par 1 rub. 40 kap. pudā – brīvā tirgū reti kur dabūjamas un maksā 20–30 reizes vairāk), tagad ir bijis spiests noslēgt jaunu kontraktāciju. Viņa ģimene sastāv no 9 personām (ieskaitot divus mazos bērnus), un pēdējo reizi viņš bija noslēdzis “kontraktācijas līgumu” īsi priekš Ziemassvētkiem, nododams toreiz starp citu arī 10 pudus kultus linus. Tagad viņam 3 dienu laikā jānodod: 1 govs (viņam paliek tikai viena neslaucama govs), 1 cūka un 1 aita, 20 p[udi] linsēklu, 20 p[udi] rudzu, 50 p[udi] siena un āboliņa, 10 p[udi] kāpostu, 10 p[udi] burkānu, 10 p[udi] biešu, 2 p[udi] sīpolu [...]

LVVA, 2574–2–7161, 82. lp.

Izvilums no konsulāta Vitebskā ziņojuma Nr. 3. 1931. g. 4. martā

Kratišanas un apcietināšanas. [...]

Arī “služītēji kuļta”³⁸ t.i., visu konfesiju mācītāji, ir ar mažiem izņēmumiem apcietināti un izsūtīti, pa lielākai daļai uz spaidu darbiem ziemeļos. Baznīcas ir gandrīz visas slēgtas. Tā Smoļenskā, kur luterāņu baznīca vēl līdz šim pastāvēja, lai gan tās mācītājs Švalbe sen jau ir ticis no GPU noslepkavots, tagad arī ir slēgta, jo draudzes locekļi esot paši no tās atteikušies (gan tikai tādēļ, ka vairs nespēja samaksāt arvien lielākos baznīcas

nodokļus). Pēc Vitebskas luterāņu baznīcas slēgšanas pag. gadā tika apcietināts un izsūtīts uz Sibīriju baznīcas valdes priekšsēdētājs, kur tas nesen atpakaļ ir miris, nevarēdams pārciest visas briesmas un šausmīgo badu Sibīrijā. Arī pārējie baznīcas valdes locekļi nav izgājuši sveikā: daži no tiem pēc nopratināšanas no GPU ir bez vēsts pazuduši. Domā, ka tie ir nošauti. [...]

LVVA, 2574–2–7161, 68.–69. lp.

Izvilums no konsulāta Vitebskā ziņojuma Nr. 4. 1931. g. 4. martā

[...]

Latviešu kolonistu iznīcināšana. Baltkrievijā, Sibīrijā un citur daudzas latviešu ciema padomes (“seļsoveti”), kuras savā laikā tika ievēlētas tajos rajonos, kur latviešu lauksaimnieki ir lielā vairumā, tagad ir atstādinātas, jo nav izrādījušas aktivitāti latviešu “kulaku” vai “budžu” iznīcināšanā. Jo ir nākuši priekšā gadījumi, kur latviskās ciema padomes, neskatoties uz to, ka viņās ietilpst tikai partijas vīri, ir uzņēmušās aizstāvju lomu attiecībā uz saviem nežēlīgi spaidītiem tautas brāļiem un ir pretojušās to izsūtīšanai. Tādā gadījumā viņas ir tikušas nodotas tiesai par “budžu” aizstāvēšanu un gandrīz visur jau ir viņu vietā ievēlētas īsti krieviskas padomes. Tās nu izrāda sevišķu rosību latviešu iznīcināšanā, pārtrumpojot pat visnežēlīgākās ciemu padomes attiecībā uz zemnieku iznīcināšanu: krievu nabadzīgais zemnieks (no kuriem sastādās padomes) jau no laika gala ir apskaudis bagāto latviešu zemnieku (pateicoties pēdējā čaklumam un augstākajam kultūras līmenim). Šīs skaudības un pat naida jūtas tagadējā momentā ir jo gaiši uzliesmojušas. Dažās tipiski latviskās kolonijās, kā, piemēram, Ļevantovā³⁹ (apm. 20 km no Vitebskas) ir pat izpostītas visas latviešu saimniecības un visi latvieši izsūtīti uz spaidu darbiem vai nu uz ziemeļiem, pat Urālu un Sibīriju, vai arī tepat Baltkrievijas un apkārtējos mūžamežos. Kur tas vēl nav noticis, tur latviešu kolonistu sagraušana ir vēl tikai laika jautājums. Paceļas jautājums,

kāpēc latviešu kolonisti ļauj sevi iznīcināt un labāk tomēr neno-dibina tīri latviskus kolhozus? Vēl ir saprotams, ka nedaudzie ne-precētie latviešu saimnieki upurē savu brīvību un pat dzīvību par savu ideju un nelokāmo pārliecību. Bet tie, kam ir sievas un bērni, kādēļ tie ļauj par to ciest pat maziem, nevainīgiem bērniem, kuri no bada, aukstuma, sērgām un necilvēcīgām mocībām bieži ne-veselīgos, purvainos meža apgabalos arvien pieaugošā skaitā iet bojā. Lieta ir tā, ka latviešu kolonisti, ar ļoti maziem izņēmumiem, ir ierindoti kulakos. Jo reti ir sastopams latviešu darbarūķis uz laukiem, kas nav savā laikā algojis vismaz ganu savā saimniecībā un nav turējis vismaz 3–4 govis. Un, lai neciestu nevainīgas sievas un bērni, dažs labs latvietis ar sažņaugtu sirdi bij savā laikā iestā-jies kolhozā. Ja pat vienā otrā vietā tika nodibināti īsti latviešu kolhozi (īpaši Sibīrijā un Baltkrievijā), tomēr tagad kolhozos ir palikuši tikai latviešu deģenerāti (t.i., slinķi un plānā galdiņa ur-bēji), jo visi citi, kā bijušie kulaki, bez žēlastības ir “iztīrīti” no kolhoziem (t.i., no tiem padzīti un izsūtīti uz spaidu darbiem). Par to zin arī vēstīt oficiālie dati: pēdējā Baltkrievijas kolhozu “so-ciālā sastāvā” pārbaudē ir tikušas uzietas “ielavījušās” 1500 kulaku saimniecības, un visi kulaki, to starpā daudzi latvieši, ir tikuši “iztīrīti”.

Vēl galīgi nepaputinātam latviešu saimniekam, kurš vēl sa- karā ar “kontraktācijas līgumu” ir spējis līdz šim nodot pa vairāk lāgiem savus lauksaimniecības produktus (piepirkdams tos bieži klāt brīvā tirgū), tagad tiek atņemta pēdējā gotiņa un pats viņš tiek nepārtraukti dzīts strādāt tuvākos mežos. Kam vēl ir palikuši zirgs un rati, tam ir jāizved vēl joprojām malka un kokmateriāli uz tuvākām dzelzceļa stacijām, kaut arī tas būtu jau paveicis iz- vest agrāk noteiktos 48–50 kub[iskos] metrus koku. [...]

LVVA, 2574–2–7161, 54.–55. lpp.

**Izvilums no konsulāta Vitebskā ziņojuma Nr. 6.
1931. g. 5. septembrī**

Iepļūšana kolhozos un atplūšana no tiem. [...] No Baltkrievijas un tuvākiem apgabaliem, pēc ziņām, arī no attālākiem apgabaliem, Kaukāza un Sibīrijas, kur kolektivizācija vēl nav pabeigta un arī nav sasniegusi noteikto procentu, katru dienu bariem tiek izsūtītas viensētnieku ģimenes. No apgabaliem, kur dzīvo vai vienīgi latvieši, reti kāda ģimene ir palikusi atpakaļ. Piemēram, “Glodinki”⁴⁰ ciema apkārtnē (apmēram 20 kilom[etri] no Vitebskas), kur dzīvoja vismaz 60–70 latviešu ģimenes, tagad, pēc izsūtīšanas uz Kamu, Urālu, Sibīriju (sūtot pat uz zelta raktuvēm) palikušas pāri kādas 7–8 ģimenes. [...]

LVVA, 2574–2–7161, 18. lp.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ārlietu ministrijas darbība 1925. g. *Valdības Vēstnesis*, 16.02.1926., 2. lpp.
- ² S nelegħkim serdtsem (krievu val.) – ar smagu sirdi.
- ³ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 2570–1–306, bez paginācijas.
- ⁴ LVVA, 2570–14–435, 340. lp.
- ⁵ Valdības rīkojumi un pavēles. *Valdības Vēstnesis*, 11.01.1932., 2. lpp.
- ⁶ Sk.: Ministru kabinets turpina apspriest valsts budžetu. *Latvijas Kareivis*, 23.12.1930., 1. lpp.
- ⁷ Sk.: Par ārlietu resora jauno budžetu. *Latvijas Kareivis*, 14.01.1932., 3. lpp.
- ⁸ Sk., piemēram: Ainārs Lerhis (2005). *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds (konsulāts Vitebskā nav minēts).
- ⁹ Sk.: *Latyshy i belorusy: vmeste skvoz' veka* (2014). Sbornik nauchnykh statei. Vypusk 3. Minsk: RIVSh (sekojoši raksti: Roman Voronov. Latvišķoe konsulstvo v Vitebske: istoriia lokatsii, 8.–10. lpp.; Maksim Korolev. Konusl'stvo i konsuly Latvii v sovetskom Vitebske, 11.–14. lpp.; Artem Loban, Maksim Korolev. Pravovoe polozenie sotrudnikov Latvišķogo konsul'stva v Vitebske v mezhvoennoe vremia, 15.–18. lpp.).
- ¹⁰ Sk.: Vladimirs Tugajs (2006). *Latvieši Baltkrievijā*. Rīga: VIRIS, 56.–112. lpp.; Toms Kikuts (2012). Pereselenie latyshskikh krestian v Vitebskuiu, Mogilevskuiu i Minskuiu gubernii vo vtoroi polovine 19 veka

- (srovnitel'nyi aspekt). No: *Latyšhi i belarusy: vmeste skvoz' veka*. Minsk: RIVSh, 3.–10. lpp.; Toms Kikuts (2014). Gramotnost' v latyšshkikh kolonijakh (po dannym Vserossiiskoi perepisi naseleniia 1897 goda). No: *Latyšhi i belarusy: vmeste skvoz' veka*. Vypusk 2. Minsk: RIVSh, 29.–36. lpp.; Toms Kikuts (2014). Pomeschchiki kak organizatory pereseleniia latyšshkikh krestian v Minskuu i Mogilevskuiu gubernii v 60–70-yh godakh XIX veka. No: *Latyšhi i belarusy: vmeste skvoz' veka*. Vypusk 3. Minsk: RIVSh, 23.–30. lpp.
- ¹¹ Hermanis Otto Andreja dēls Punga (1877–1941), Latvijas diplomāts, valstsvīrs. 1923 VI–1924 I finanšu ministrs. Bijis Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs. 1927 VII–1930 XI konsuls Vitebskā (atbrīvots no konsula pienākumiem kā *persona non grata*; ieskaitīts ārlietu ministra rīcībā, 1931 VI atskaitīts Ārlietu ministrijas pārziņā). 1931 IX iecelts par Ārlietu ministrijas Konsulārās nodaļas vadītāju. 1933 III–1937 IX konsuls Hamburgā, tad sūtniecības Londonā I šķiras sekretārs. 1939 IV ieskaitīts ārlietu ministra rīcībā, 1939 X atbrīvots no dienesta slimības dēļ. Padomju okupācijas laikā 1941 II apcietināts. Miris 1941. gada 12. aprīlī cietuma slimnīcā Rīgā. Sīkāk sk.: Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (2003). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs; Zinātne, 241.–243. lpp.
- ¹² Antons Balodis (1880–1942), Latvijas diplomāts, 1928–1930 ārlietu ministrs, 1941 apcietināts, miris Soļikamskas soda nometnēs.
- ¹³ Okrug (krievu val.) – apgabals, administratīva teritorija.
- ¹⁴ Domāti nomnieki.
- ¹⁵ Hutor (krievu val.) – viensēta, šeit domāti viensētņieki.
- ¹⁶ Bedniak (krievu val.) – trūcīgais.
- ¹⁷ Kulak (krievu val.) – turīga zemnieka nicinošs apzīmējums.
- ¹⁸ Dmitrijs Priščepovs (1896–1940), 1924–1929 Baltkrievijas PSR zemkopības tautas komisārs, centās ieviest zemnieku saimniekošanas formas brīvu izvēli. 1930 arestēts, piespriesti 10 gadi ieslodzījuma, atbrīvots 1937 un uzreiz atkārtoti arestēts, piespriests nāvessods, miris pirms tā izpildīšanas.
- ¹⁹ Domāta labējā opozīcija.
- ²⁰ Solovki – 1921. gadā bijušajā pareizticīgo klostera novietnē Solovecas salā pie Oņegas ietekas Baltajā jūrā izveidotās koncentrācijas nometnes nosaukums.
- ²¹ Optācija – pilsonības izvēle. Plaši praktizēta 20. gadu sākumā Latvijas un Padomju Krievijas (no 1922. gada decembra – Padomju Savienības) attiecībās, galvenokārt starp pēdējā mītošajiem latviešiem – koloniju iedzīvotājiem.
- ²² Gustavs Anša dēls Švalbe (dz. 1880 Valmieras apriņķī Vidzemes guberņā), luterāņu mācītājs, arestēts 1929. gada 6. novembrī Smoļenskā, 1930. gada

9. jūnijā piespriests nāvessods, 1930. gada 30. septembrī spriedums izpildīts. Sk.: <http://lists.memo.ru/index25.htm>
- ²³ GPU – Glavnoe politicheskoe upravlenie (krievu val.) – Galvenā politiskā pārvalde, PSRS centrālā valsts politiskās drošības uzraudzības institūcija.
- ²⁴ Pērminderis – draudzes pārstāvis baznīcas pārvaldē.
- ²⁵ Kēsteris – baznīcas kalpotājs.
- ²⁶ Hugo Eduards Celmiņš (1877–1941), Latvijas valstsvīrs un diplomāts, 1928–1931 Ministru prezidents, 1930–1931 arī ārlietu ministrs. 1940 apcietināts, nošauts cietumā Maskavā.
- ²⁷ Domāta Grudinovka, Mogiļevas guberņā, dibināta 1863. gadā, 1928. gadā – 130 sētas.
- ²⁸ Minēto epizodi ar Krastiņu liecību savā darbā īsumā piemin latviešu trimdas vēsturnieks Edgars Andersons. Sk.: Edgars Andersons (1982). *Latvijas vēsture 1920–1940*. 1. daļa. Stockholm: Daugava, 133.–134. lpp.
- ²⁹ Domāta nacionalizēšana.
- ³⁰ Sīkāk sk.: Enija Rubina (2014). Arhīvu reevakuācija no Padomju Krievijas, 1917.–1933. gads. *Latvijas Arhīvi*, 1/2, 18., 22. lpp.
- ³¹ Roberts Voldemārs Štūls (1892–1964), konsulāta atašejs. No 1927 XI pagaidu darbinieks konsulatā Vitebskā, 1928 I–1931 XI ārštata darbinieks (konsula īslaicīgas prombūtnes laikā daudzkārt izpildījis konsula pienākumus; atbrīvots pēc paša lūguma). 1934 XI iecelts par sekretāra palīgu goda konsulatā Lodzā (no 1938 III konsulāta pagaidu vadītājs). Pēc konsulāta slēgšanas 1938 VIII pārcelts par sekretāra palīgu goda konsulatā Stokholmā. Padomju okupācijas laikā 1940.1.–31.VIII piekomandēts Ārlietu ministrijai Rīgā. 1940 IX atbrīvots no darba sakarā ar ārlietu resora likvidāciju. No 1944 bēgļu gaitās Vācijā. 1951 pārcēlies uz ASV, franču valodas skolotājs meiteņu vidusskolā Filadelfijā. No 1958 dzīvojis Sietlā. Miris 1964. gada 27. februārī Vācijā, Neištātē. Sīkāk sk.: Jēkabsons, Ščerbinskis. *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991*, 296.–297. lpp.
- ³² Par notikumu tālāko attīstību un savu darbību konsulatā Vitebskā pats R. Štūls 1934. gada 22. martā ziņoja: “Kā Latvijas valdības pilnvarotais es 1931. gadā pārņēmu arī Vitebskā no PSRS Ārlietu komisariāta pilnvarotā bij. Vitebskas gub[erņas] arhīvu, kas uz Miera līguma XI panta pamata Pad[omju] Krievijai bija jāzīdod Latvijai. Pat kad biju 1930. gada beigās nopietni saslimis ar vēdera tīfu, tomēr iztiku Vitebskā viens pats visgrūtākos apstākļos (toreiz latviešu zemnieki izpostīti Pad[omju] Krievijā – kā es to savos ziņojumos jo plaši attēloju, bariem nāca uz konsulātu dēļ palīdzības tikt uz Latviju).” Sk.: LVVA, 2570–14–1527, 132. lp.
- ³³ Fricis Frīdenbergs (1871–1933), Ārlietu ministrijas nodaļas vadītājs, konsuls. 1921 IV–1921 X Viduseiropas nodaļas vadītājs (1921 X nodaļa apvienota ar citām nodaļām, izveidojot Rietumu nodaļu; līdz 1922 I Rietumu nodaļas vadītājs). No 1922 III konsuls Hamburgā, 1931 I–1932 IV – Vitebskā (konsulāts likvidēts, pārcelts uz sūtniecību Maskavā par padom-

- nieku). 1933 I iecelts par konsulu Ļeņingradā, 1933 VIII sākumā – par Ārlietu ministrijas Konsulārās nodaļas vadītāju. Miris 1933. gada 22. augustā. Sk.: Jēkabsons, Ščerbinskis. *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991*, 110.–111. lpp.
- ³⁴ Pēteris Ziedonis Oliņš (1890–1962), Latvijas diplomāts, 1930–1933 Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļas vadītājs, 1935–1940 pilnvarotais lietvedis (*charge d'affaires*) Argentīnā un Brazīlijā. Miris Riodežaneiro.
- ³⁵ Eksekvatūra jurisprudencē – ārvalstu tiesu nolēmumu atzīšana un izpildes atļauja; diplomātijā – diplomātiskā vai konsulārā pārstāvja iesniegto pilnvaru apstiprinājums.
- ³⁶ Seredniak (krievu val.) – t.s. vidējais zemnieks.
- ³⁷ Kontraktācija – līguma slēgšana.
- ³⁸ Sluzhiteli kul'ta (krievu val.) – kulta kalpotāji. Tā padomju iestāžu terminoloģijā tika dēvētas baznīcās un draudzēs nodarbinātās personas.
- ³⁹ Ļevantovas latviešu kolonija – dibināta 1888. gadā, 20. gadu beigās – 22 sētas.
- ⁴⁰ Domāta Glodņikas latviešu kolonija Vitebskas guberņā, dibināta 1873. gadā, 20. gadu beigās – 41 sēta.

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2014. GADĀ

2014. gadā LU Latvijas vēstures institūts (LU LVI), izņemot divas – Arheoloģisko un Etnogrāfisko materiālu krātuves, pilnībā pārcēlies uz jaunajām darba telpām Kalpaka bulvārī 4. Par ERAF projekta “Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju valsts nozīmes pētniecības centra zinātnes infrastruktūras attīstība” līdzekļiem no jauna iekārtotas 17 darba vietas, tai skaitā nopirkta jaunas mēbeles (biroja galdi, krēsli, dokumentu plaukti, skapji u.c.) un aprīkojums (datori, programmatūra, printeri, kopētājs u.c.). Bioarheoloģisko materiālu krātuvei, kas tagad Kalpaka bulvārī 4 aizņem pagraba stāva divas telpas, iegādāti jauni metāla plaukti, kuros izvietots no Salaspils, no LU Fizikas institūta pamestā korpusa pārvestais antropoloģiskais materiāls. Iepazīstoties ar Latvijas bioarheoloģisko materiālu, krātuvi atzinīgi novērtēja arī 3. Baltijas bioarheologu konferences ārzemju dalībnieki, un vairāki zinātnieki izmantoja iespēju pastrādāt ar antropoloģisko materiālu jaunajās telpās tepat Rīgas centrā.

Lai gan šķita, ka beidzot pārkrāvāšanās darbi ir beigušies un var uzsākties ražīgs zinātniski pētnieciskais darbs, tomēr 2014. gadā spilgti izpaudās Izglītības un zinātnes ministrijas ierēdņu sliktā pārvaldība zinātnisko institūciju bāzes finansējuma sadalē un valsts pētījumu programmu finansējumā, kad līdzekļi tika ieskaitīti ar vairāku mēnešu kavēšanos, bet faktiski tikai gada nogalē. Piemēram, Valsts pētījumu programmu “Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” bija paredzēts uzsākt jau 2014. gada 1. jūlijā, bet finansējuma pārskaitījums mūsu institūtā ienāca tikai novembrī. Tādēļ lielākā daļa institūta darbinieku 2014. gadā strādāja uz nepilnām slodzes daļām, kuras aprēķināja no valstī pieņemtās minimālās algas. Institūtā strādāja 55 darbinieki, no tiem 31 ir zinātņu doktors, akadēmiskos amatos ievēlēti 44 darbinieki, 11 – zinātniski tehniskais un zinātni apkalpojošais personāls. Pilna darba slodze sanāca nepilnai pusei institūta darbinieku, galvenokārt tiem pēt-

niekiem, kas bija iesaistīti kāda projekta realizācijā, bet lielākā daļa strādāja uz 0,1–0,5 slodzi. Arī institūta struktūrā nekādas izmaiņas nenotika, jo mēs esam viena no tām piecām institūcijām, kuru paredzēts nākamajos gados vēl ciešāk konsolidēt Latvijas Universitātes sistēmā.

2014. gadā LU Latvijas vēstures institūts realizēja trīs starptautiskos projektus, trīs fundamentālos un lietišķos pētījumu projektus, kā arī divus divpusējos apmaiņas sadarbības līgumus ar ārvalstu zinātniski pētnieciskajām institūcijām. Šajos projektos iesaistīti gan bija galvenokārt arheologi, bioarheologi un etnologi, tomēr arī vēsturnieki turpināja pētījumus par aktuālām tēmām, par ko liecina izdotās grāmatas, zinātniskie raksti un referāti starptautiskās konferencēs.

Sikāk nepakavēšos pie pārskata sākumā minētā ERAF projekta Nr. 2011/0039/2DP/2.1.1.3.1/11/IPIA/VIAA/009 **“Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju valsts nozīmes pētniecības centra zinātnes infrastruktūras attīstība”** (01.01.2012.–30.04.2015.), kura ietvaros 2014. gadā norisa mēbeļu iepirkums un darba vietu labiekārtošana.

Viens no nozīmīgākajiem institūtā bija Igaunijas–Latvijas–Krievijas pārrobežu sadarbības programmas Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007–2013 realizētais starptautiskais projekts **“Arheoloģija, pašvaldības un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanā”** (Estlatrus/2.2./ELRI-191/2011/22) (turpmāk tekstā – ELRI), kurš noslēdzās 2014. gada 31. decembrī. Detalizēti ar visu projektā paveikto laikā no 01.05.2012. līdz 31.12.2014. var iepazīties programmas mājaslapās: www.estlatrus.eu; www.aac-project.eu un LU LVI mājaslapā <http://www.lvi.lv/lv/parrobezuprojekts.htm>.

Uzteicams ir institūta ELRI grupas sešu darbinieku – Dr. hist. Antonijas Vilcānes, Dr. hist. Tatjanas Bergas, Dr. hist. Ilzes Boldānes, Dr. hist. Rūdolfa Brūža, Mg. hist. Elīnas Guščikas, Mg. hist. Ingas Doniņas un laborantes Rūtas Olavas veikums, kas rezultējies ar publicētiem trīs populārzinātniskiem izdevumiem: T. Berga, M. Petrova “Ludzas novada arheoloģijas pieminekļi”; R. Brūzis, A. Vilcāne “Kas ir arheoloģija?” un I. Doniņa, E. Guščika, A. Vilcāne “Arheoloģiskie pieminekļi Alūksnes un Apes novadā”. Elektroniskā formātā

projekta dalībnieki sagatavojuši Web-žurnāla specizlaidumu “Arheologi rok dziļāk”, kas pieejams LU LVI mājaslapā un sniedz informāciju par 2014. gada arheoloģiskajiem pētījumiem un aktuālām kultūras mantojuma tēmām. Izdoti arī zinātnisko rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” divi sējumi (27. un 28. laidieni). 2014. gadā Alūksnes novadā notikuši arheoloģiskie pārbaudes izrakumi Asaru un Spieķu senkapos. Arheoloģiskā mantojuma popularizēšanas un sabiedrības izglītošanas nolūkā projekta dalībnieki 10 informācijas dienās gan tieši, gan ar vietējo un reģionālo sabiedrisko mediju – preses, radio, TV – starpniecību vērsa novadu vadības un sabiedrības uzmanību uz šo pieminekļu apdraudējumiem un saglabāšanas nepieciešamību. Pēc 157 arheoloģisko pieminekļu apsekošanas Alūksnes un Ludzas novadā izveidoti divi tūrisma maršruti Alūksnes novadā – “No robežas līdz robežai: arheoloģisko pieminekļu daudzveidība Alūksnes novadā” un “Pa senā tirdzniecības ceļa trasi”, kā arī interesentiem pieejamas četras datubāzes (bibliogrāfiskā, arhīva materiālu, senlietu un arheoloģisko pieminekļu). 2014. gadā no 1. līdz 3. decembrim Pleskavā notika ELRI projekta noslēguma konference, kurā par Latvijas partneru (LU Latvijas vēstures institūta, Alūksnes novada pašvaldības un Alūksnes muzeja, Ludzas pašvaldības un Ludzas novadpētniecības muzeja) paveikto ziņoja valsts un projekta partnera koordinatore A. Vilcāne (LU LVI), bet ar LU LVI arheoloģisko pētījumu rezultātiem Spieķu senkapos Alūksnes novadā iepazīstināja I. Doniņa, savukārt par Latvijas Republikas kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzībai veltītajiem normatīvajiem aktiem ziņoja I. Boldāne.

ELRI projektam noslēdzoties, varam konstatēt, ka sniegts nozīmīgs ieguldījums ne tikai triju valstu sadarbībā arheoloģiskā mantojuma saglabāšanā, aizsardzībā, izpētē un popularizācijā, bet arī institūts ir ieguvis neatsveramu pieredzi starptautisko projektu administrēšanā.

2014. gadā LU Latvijas vēstures institūts sadarbībā ar APP Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centru Eiropas Sociālā fonda programmas “Cilvēkresursi un nodarbinātība” 1.1.1.2. aktivitātes “Cilvēkresursu piesaiste zinātnei” ietvaros uzsāka starptautisko projektu **“Arheoloģiskajos izrakumos iegūtā Latvijas antropoloģiskā materiāla paleopatoloģiskā un molekulāri ģenētiskā izpētē”** (vieno-

šanās Nr.: 2013/0039/1DP/1.1.1.2.0/13/APIA/VIAA/038) (02.2014.–31.08.2015.). Projektā no institūta piedalās vien divi bioarheologi: Dr. hist. Guntis Gerhards (projekta kontaktpersona no LU LVI puses) un laborante Mg. Elīna Pētersone-Gordina. Projekta pirmajā gadā strādāts pie arheoloģiskajos izrakumos iegūtā 15.–17. gadsimta antropoloģiskā materiāla paleopatoloģiskās izpētes, individu vecuma un dzimuma, ķermeņa garuma noteikšanas, lai raksturotu slimību un dzīves kvalitātes ietekmi uz iedzīvotāju fizisko attīstību senatnē. Savukārt Biomedicīnas pētījumu un studiju centrs mēģināja izdalīt DNS (aDNS) no senajiem kauliem un veikt kontaminācijas risku izvērtēšanu. Pamatojoties uz pētījumiem projekta ietvaros, kopā ar molekulārbiologiem ir publicēts raksts žurnālā *Proceedings of Latvian Academy of Sciences* B daļā (indeksēts SCOPUS datubāzē) par dzimumu noteikšanu arheoloģiskajos izrakumos iegūtajā 15.–17. gadsimta antropoloģiskajā materiālā pēc morfoloģiskajām pazīmēm un molekulāri ģenētiskajām analizēm (*Morphological characterization and molecular sex determination of human remains from 15th–17th centuries in Latvia*). G. Gerhards un E. Pētersone-Gordina 2014. gadā vēl publicējuši trīs starptautisko konferenču tēzes un nolasījuši trīs referātus zinātniskajās konferencēs Rīgā, Parīzē (Francija), Dārmā (Lielbritānija).

Vairākus gadus LU Latvijas vēstures institūts turpina divpusējos jeb bilaterālos sadarbības projektus ar ārvalstu zinātniskajām institūcijām kopīgu tēmu izstrādē.

2014. gadā noslēdzās jau trešais LU LVI etnologu un Bulgārijas ZA Etnoloģijas un folkloras institūta ar Etnogrāfijas muzeju sadarbības projekts saistībā ar kultūras mantojuma izpēti, saglabāšanu un izmantošanu: **“Identitāte un vērtības: kultūras mantojums kā resurss identitāšu konstruēšanai”** (*Identities and Values: Cultural Heritage as a Resource for Construction of Identities*; 2012–2014). Projekta vadītājas: Dr. hist. Aija Jansone no Latvijas puses, prof. Mila Santova no Bulgārijas puses.

2014. gada 26. maijā pētnieki pulcējās LU bibliotēkā uz noslēdzošo konferenci/apājo galdu, kurā abu valstu etnologi un folkloristi iepazīstināja ar paveikto katras valsts nacionālā kultūras mantojuma izmantošanā mūsdienu sabiedrībā. Kopumā tika sniegti deviņi ziņojumi, no Latvijas vēstures institūta referēja A. Jansone un I. Boldāne.

Aizvien turpinās 2010. gadā uzsāktā sadarbība starp **LU LVI arheologiem un Šlēsvigas-Holšteinas zemes muzeju fonda Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centru** Gotorfas pilī Šlēsvīgā. Abu institūciju zinātnieki dodas gan zinātniskos apmaiņas braucienos, gan arī publicē kopīgus rakstus prestižos ārzemju izdevumos, pamatojoties uz eksakto zinātņu pētniecisko metožu pielietojumu Latvijas arheoloģiskā materiāla izvērtēšanā. Piemēram, 2014. gadā akmens laikmeta pētniekiem I. Zagorskai, V. Bērziņam un citiem kopā ar vācu kolēģiem ir publicēti trīs raksti žurnālos, kas iekļauti SCOPUS datubāzē, trīs starptautisko konferenču tēzes un sagatavoti pieci referāti starptautiskām konferencēm, kas norisinājās Krievijā, Polijā, Spānijā, Turcijā, Vācijā.

2014. gadā turpinājās iepriekšējos gados uzsāktie valsts finansētie divi tā saucamie pētnieciskās sadarbības projekti un viens tematisko pētījumu projekts.

Sadarbības projektā “Kultūru migrācija Latvijā” (2014–2017) LU Latvijas vēstures institūts realizē apakšprojektu “**Kultūru migrācija Latvijā – iedzīvotāju grupu etnokultūras izpaušmju izmaiņas un ideoloģisko strāvājumu saskarsmes skatījums**” (vad. Dr. hist. Gunita Zariņa). Septiņi institūta zinātnieki 2014. gadā projekta ietvaros noorganizēja divas konferences. Pavasarī notika 3. Baltijas bioarheologu konference (15.–16. maijs), kurā piedalījās dalībnieki no 11 valstīm ar 32 referātiem, bet gada nogalē 8. decembrī par projektā paveikto tika organizēta tāda kā atskaites konference “Kultūru migrācija: ko atklājam jaunu”, kurā referēja trīs vadošie mūsu institūta pētnieki (A. Vasks, G. Zemītis, J. Stradiņš). Kopumā 2014. gadā projekta dalībnieki publicējuši 22 rakstus un starptautisko konferenču tēzes Latvijas un ārzemju izdevumos, uzstājušies starptautiskās konferencēs ar 45 referātiem.

Otrā pētnieciskās sadarbības projektā “Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas pieredze, mācības un starptautiskā nozīme” vēsturnieki piedalās apakšprojekta “**Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta loma un Baltijas jautājums**” (vad. Dr. hist. Ainārs Lerhis) izpildē. Projekta noslēgumā paredzēts sagatavot kolektīvo monogrāfiju “Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīnas kontekstā”, institūta diviem vēsturniekiem (A. Lerhim un K. Kangerim) jāizstrādā grāmatas nodaļa “Latvijas Republikas diplomātiskais dienests – Latvi-

jas *de iure* pastāvēšanas apliecinājums”. Paralēli monogrāfijas tēmai pētījumi veikti arī par citiem aktuāliem Latvijas jaunāko laiku vēstures jautājumiem. 2014. gadā projekta ietvaros publicēti trīs raksti un nolasīti trīs referāti. Jāatzīmē A. Lerha daudzās uzstāšanās medijos (TV, radio, laikrakstos, interneta portālos) par karadarbību Ukrainā un Krievijas ietekmes pieaugumu informatīvajā telpā, kā arī par tādiem jūtīgiem vēstures un politikas jautājumiem kā Sātversmes preambula, 16. marts, 4. maijs u.c. Savukārt institūta pētniekam Dr. hist. K. Kangerim kā LPSR Valsts drošības komitejas dokumentu komisijas vadītājam 2014. gada otrā pusē aizritējusi saspringtā gaisotnē mēģinājumos uzsākt komisijas pētniecisko darbu.

Latvijas arheoloģijā 2014. gadā turpinājās pētījumi tematiskā projektā **“Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem”** (vad. Dr. habil. hist. Andrejs Vasks), kurā astoņi arheologi un bioarheologi vāca materiālus un veica pētījums salīdzinoši plašā diapazonā no akmens laikmeta līdz pat dzelzs laikmetam, un trīs vadošie pētnieki – A. Vasks, A. Vilcāne un I. Zagorska projekta ietvaros raksta monogrāfijas. Kopumā pētnieki 2014. gadā ir publicējuši septiņus zinātniskos rakstus, trīs konferenču tēzes un uzstājušies ar referātiem sešās konferencēs (3 – Latvijā un 3 – ārvalstīs). Paralēli kabineta darbam 2014. gadā norisa arī vairāki lauka izpētes darbi – jaunā arheoloģe E. Guščika veica arheoloģiskos izrakumus Dzirkaļu pilskalna ar apmetni un Baznīckalnu aizsardzības zonā – iespējamo uzkalniņu kapulaukā, bet Īles meža senkapos notika gan arheoloģiskie izrakumi, gan arī pieminekļa izpēte ar radiolokācijas metodi. Kurzemes pusē V. Bērziņš un jaunā speciāliste I. Doniņa veica izrakumus Lapiņu mezolīta apmetnē un kuršu ugunskapos. I. Doniņa sadarbībā ar LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes pasniedzējiem un studentiem veica urbumus Talsu Vilkmuižas ezerā, lai iegūtu paraugus datēšanai, bet I. Zagorska kā kuratore piedalījās LU doktoranta Mārča Kalniņa vadītajos izrakumos Burtņieku novada Zvejnieku neolīta apmetnē.

Protams, LU Latvijas vēstures institūta zinātnieki kā savas nozares patrioti arī 2014. gadā strādāja neatkarīgi no tā, ir vai nav iesaistīti kāda projekta realizācijā. Kopumā 2014. gadā LU Latvijas vēstures institūts ir publicējis vairāk nekā 10 grāmatas. Monogrāfiju vidū

jāatzīmē Inetas Lipšas apjomīgais pētījums (622 lpp.) “Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939”, kurā aplūkota Latvijas iedzīvotāju pieredze un priekšstati par seksuālo uzvedību. Etnoloģijas nozarē ir publicēti pat trīs izdevumi, Aijai Jansonei viena grāmata ir par adījumiem (“Austrumvidzemes rakstainie dūraiņi”), otra – par tautas tērpiem (“Piebalga ir, bija un būs. Piebaldzēnu ģērbsanās kultūra 19. gs.”, līdzautore D. Kupče), bet trešais ir Anetes Karlsones darbs par jostām (“Rakstainās jostas: kopīgais kultūrlānis”).

Numismātiem nozīmīgs ir Tatjana Bergas publicētais darbs “Piltenes depozi. Naudas apgrozība Kurzemē 13. gadsimtā”. Pētījums vienlaikus parāda bēdīgo pieredzi kultūras mantojuma aizsardzībā un saglabāšanā, kad valsts nespēj iegādāties mantraču atrastās senlietas, – šis vērtīgais naudas depozi tika sadalīts un iztirgots uz ārzemēm privātiem kolekcionāriem.

Vēl LU LVI pētnieki ir sastādījuši trīs rakstu krājumus (divus iepriekš pieminētos arheoloģijā un vienu – vēsturnieku konferenču materiālu krājumu), iznākušas arī trīs zinātniski populāras grāmatas. Zinātnisko rakstu kopā mūsu pētniekiem ir pieci raksti, kas iekļauti SCOPUS datubāzē, un vairāk nekā 10 raksti, kas iekļauti EBSCO un citās datubāzēs. Bez minētajiem gan Latvijas, gan ārzemju izdevumos publicēti vairāk nekā 70 zinātniskie raksti.

Zinātniski pētnieciskajā darbā liela nozīme ir institūta trim – Arheoloģisko, Bioarheoloģisko un Etnogrāfisko materiālu krātuvēm, kurās uzglabātos materiālus zinātniski pētnieciskajā darbā plaši izmanto kā mūsu institūta darbinieki, tā arī ārzemju zinātnieki un studenti kursa darbu un bakalauru, maģistru un promocijas darbu izstrādē.

Institūts 2014. gadā piedalījās četru zinātnisko konferenču organizēšanā, t.sk. kopā ar LU Vēstures un filozofijas fakultāti un nodibinājumu “Rīga 2014” noorganizēja lielu starptautisko konferenci “Baltijas dzintars pāri laikam un robežām”, kurā piedalījās dzintara pētnieki no 16 valstīm. Rīgā notika arī 3. Baltijas bioarheologu konference, arheologi pulcējās kārtējā “Atskaites sesijā par arheologu pētījumiem 2012. un 2013. gadā”, savukārt etnologi apaļā galda diskusijā sprieda par Latvijas un Bulgārijas kultūras mantojumu.

LU Latvijas vēstures institūta darbinieku vārdi un viedokļi vairāk nekā 60 reišu ir izskanējuši laikrakstu un žurnālu intervijās, TV

un radio raidījumos, e-portālos u.c. Tas parāda, ka Krievijas un Ukrainas militārā konflikta un Krievijas izvērstā ideoloģiskā kara pret Rietumiem apstākļos pieaug sabiedrības interese un nepieciešamība pēc objektīvas, patiesas, melus atspēkojošas informācijas, kādu sniedz vēstures pētnieki.

LU Latvijas vēstures institūtam bija skumja 2014. gada nogale, jo mūžībā aizgāja vēstures zinātņu doktors, Lielā Tēvijas kara pētnieks Vasilijš Savčenko (06.06.1923.–03.11.2014.), bet pēc mēneša atvadījāmies no vēstures zinātņu doktores, Latvijas rūpniecības 19. gs. proletariāta vēstures pētnieces Bangas Vilkas (01.09.1927.–07.12.2014.). Abiem veterāniem aizvadīts garš dzīves un darba mūžs, kas paliks kolēģu siltā piemiņā.

Lai gan institūta darba pārskata sākumā izskanēja neapmierinātība ar nepietiekamo vēstures zinātnes finansējumu, tomēr piešķirtās balvas un atzinības liecina, ka mūsu pētnieki ir pamanīti un novērtēti. 2014. gada 27. novembrī LZA rudens pilnsapulcē institūta direktors Dr. hist. Guntis Zemītis tika ievēlēts par LZA īsteno locekli, bet bioarheoloģe Dr. hist. Gunita Zariņa – par korespondētājlocekli.

2014. gadā akadēmisko rakstu 4 sējumos “Latvieši un Latvija” redakcijas kolēģijai, t.sk. institūta vadošajiem pētniekiem A. Vaskam un G. Zemītim, par izcilu ieguldījumu starpnozaru disciplīnas letonikas izveidē un izdevuma sastādīšanā 11. novembrī, Lāčplēša dienā, svinīgā ceremonijā Rēzeknē, Latgales vēstniecības centrā “Gors”, pasniedza Latvijas Republikas augstāko apbalvojumu – Ministru kabineta balvu.

2014. gadā 18. novembrī, Latvijas Republikas proklamēšanas dienā, par nopelniem izglītības un zinātnes darbā, par mūža ieguldījumu Latvijas kultūras mantojuma izzināšanā, saglabāšanā un aizsardzībā arheologs, profesors, Dr. habil. hist. Andrejs Vasks apbalvots ar Atzinības krusta ordeņa IV šķiru.

Par nopelniem zinātnes darbā un mūža ieguldījumu Latvijas tradicionālās kultūras pētniecībā kultūrvēsturnieks, LZA akadēmiķis, LU LVI profesors, Dr. habil. hist. Saulvedis Cimermanis saņēma Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru.

Par nozīmīgu ieguldījumu Latvijas–Polijas attiecību izpētē 2014. gada 21. oktobrī LU asociētajam profesoram, LU LVI vadošajam

pētniekam Dr. hist. Ērikam Jēkabsonam piešķirts Ministru kabineta Atzinības raksts.

2015. gads LU Latvijas vēstures institūtam iezīmējas kā atkal jaunu strukturālo reformu jeb konsolidācijas sākotne, bet tai pašā laikā būs jāveic apjomīgs zinātniski pētnieciskais darbs sakarā ar Latvijas valsts 100. gadadienu 2018. gadā.

Viktorija Bebre

RECENZIJAS

Vana Tallinn, XXIV (XXVIII). Vāljaandja Raimo Pullat. Tallinn: Estopol, 2013. 368 lk. ISSN 1406-5908. (*Senā Tallina*, XXIV (XXVIII). Izdevējs Raimo Pullats)

Vana Tallinn, XXV (XXIX). Vāljaandja Raimo Pullat. Tallinn: Estopol, 2014. 528 lk. ISSN 1406-5908. (*Senā Tallina*, XXV (XXIX). Izdevējs Raimo Pullats)

VANA TALLINN

XXIV (XXVIII)

VANA TALLINN

XXV (XXIX)

Pilsētu vēstures pētniekiem un plašākam Baltijas vēstures interesentu lokam ir iespēja iepazīties ar 2013. un 2014. gadā izdotiem Tallinas vēsturei veltītiem sērijas “Vana Tallinn” kārtējiem – XXIV un XXV – sējumiem. Kā lasāms XXV sējuma ievadā, tās ir pēdējās šīs regulāri iespīestās sērijas grāmatas, kas sagatavotas profesora Raimo

Pullata vadībā.¹ Turpmāk sērijas izdošana pāries Tallinas pilsētas arhīva ziņā, kur noritēs saistībā ar padziļinātu arhīva dokumentu izpēti un Tallinas vēstures triju sējumu sagatavošanu publicēšanai 2019. gadā. Atskatu uz sērijas “Vana Tallinn” tapšanas gaitu, raksturu un redakcijas centieniem sniedz Raimo Pullata ievads igauņu un angļu valodā noslēdzošajā XXV sējumā.

Abiem jaunākajiem sējumiem piemīt iezīmes, kas ir raksturīgas visai sērijai. Pirmkārt – plaša ģeogrāfiska pieeja pilsētu vēstures problēmām, piesaistot autoru pulkam pētniekus no citām zemēm un iepazīstinot ar viņu risinātām pilsētu vēstures problēmām. Otrā iezīme ir plašs un starpdisciplinārs tematiskais aspekts, kā arī tam atbilstošais hronoloģiskais diapazons no senākiem gadsimtiem, par kuriem liecības sniedz arheoloģija, līdz pat mums laika ziņā tuviem – 20. gadsimta notikumiem.

Tāpat gadu gaitā izveidojusies noteikta sējumu struktūra. Pamatdaļu veido raksti, kas tapuši uz oriģinālu pētījumu pamata. Tiem seko šaurāka rakstura pilsētu vēstures jautājumu apskati, jaunu arhīva avotu un retu attēlu publicējumi. Katrā sējumā ievietotas arī jaunāko Igaunijā un citur iespiesto pētījumu recenzijas un anotācijas. Noslēgumā ir informācija par pilsētu vēstures pētniecības aktuālajiem notikumiem un personālijas.

Kā ierasts, atverot kārtējo “Vana Tallinn” sējumu, vispirms var iepazīties ar jaunākajiem arheologu pētījumiem, kas satur informāciju par Tallinas un citu pilsētu senāko apbūvi. XXIV sējumu ievada mūžībā aizgājušā vēsturnieka Rasmusa Kangropola (*Rasmus Kangroopool*) raksts par Tallinas topogrāfiju 14. gadsimtā – dāņu valdīšanas laikā un pēc pakļaušanas Ordenim (1310.–1365. g.). Arheoloģiskās liecības autors papildinājis ar arhīvu dokumentiem, kuros fiksēti darījumi ar zemes īpašumiem – pārdošana, ieķīlāšana u.c. Uz avotu pamata autors sniedz labi dokumentētu ieskatu tā laika pilsētas plānojuma

¹ Pirmie četri “Vana Tallinn” sējumi iznāca pirmskara Igaunijā 1936.–1939. gadā. Sērijas izdošana atjaunota 1991. gadā. To veica un ar neizsīkstošu enerģiju publicēšanu turpināja profesors Raimo Pullats. Pateicoties profesora erudīcijai un neatlaidībai, “Vana Tallinn” 24 gadu laikā izveidojās par regulāru sēriju: ik gadu ir nācis klajā jauns sējums. Kopumā iespiesti 25 sējumi ar apmēram 7000 lpp. vēsturisko tekstu.

attīstībā. Igaunijas seno pilsētu mājokļiem veltīts arī Antona Perna (*Anton Pärn*) raksts XXV sējumā “Par mājokļa interpretāciju Igaunijas agrīnā pilsētu celtniecībā”. Balstoties uz arheoloģisko materiālu, autors analizē Hāpsalu un Lihulas senāko akmens dzīvojamo māju plānojumu. Detalizēti aprakstītas “steinwerk” tipa mājas, kas Baltijas pilsētās ieviesās 13. gadsimta vidū līdz ar ieceļotājiem no Vācijas, kuri sekoja celtniecības ieradumiem agrākajā dzīves telpā – Vestfālenē un Lejassaksijā. Ragnara Nurka raksts iepazīstina ar Tallinas apcietinājumu ganību vārtu – līdz šim arheoloģiski nepētīta objekta celtniecības gaitu no 13. gadsimta otrās puses līdz 16. gadsimtam.

Pilsētu dzīvē mums tuvākā laikā ļauj ieskatīties Enna Kinga (*Enn Küng*) raksts XXIV sējumā par valsts pasta darbības sākumiem Tallinā zviedru varas laikā 17. gadsimtā. Apkopotas ziņas par pirmajiem pasta darbiniekiem, viņu pienākumiem, atalgojumu, pasta piegādes organizēšanu, ceļiem un finansēšanu. Savukārt Aigi Hēro (*Aigi Heero*) pētījums veltīts pilsētas garīgai un kultūras dzīvei 16.–17. gadsimtā. Autore pievēršas laicīgās poēzijas pirmajiem soļiem Tallinā. Vērtējot Tallinas ģimnāzijas profesora Timoteja Polusa sēru dzejojumus, autore parāda, kā pilsētā sākās dzejas rakstīšana vācu valodā agrāk valdošās latīņu valodas vietā. Rakstā apkopoti dati par attiecīgo dzejojumu formu un struktūru, uzsvērts inovatīvais raksturs. Secināts, ka atteikšanās no latīņu valodas poēzijā sekmēja arī igauņu dzejas sākumu. Ieskatu grāmatu tirgū Tallinā 17. gs. otrajā pusē sniedz XXV sējumā ievietotais Tiju Reimo (*Tiiu Reimo*) raksts par grāmatām tirgotāja A. J. Beckera veikalā. Par interesēm tā laika grāmatu tirgū ļauj spriest plašais grāmatu uzskaitījums – 1298 vienības un to daudzpusīgā satura apskats, kas sniegts rakstā. Kopumā tas dod labu ieskatu sava laika intelektuālajā pieprasījumā un piedāvājumā. Vēl no tēmas viedokļa vēra ņemams autores sniegtais pārskats par līdz šim veiktiem grāmatu tirdzniecības un mājas bibliotēku vēstures pētījumiem Igaunijā.

Vairāki raksti ataino pilsētu vēsturi 16.–17. gadsimtā plašākā reģionālā skatījumā. Somu pētnieka Sepo Ālto (*Seppo Aalto*) raksts “Tallinas un Livonijas nozīme Helsinkiem 1500–1600” XXIV sējumā veltīts sakariem pāri Baltijas jūrai laikā pēc Igaunijas ziemeļu daļas nonākšanas Zviedrijas pakļautībā, kad līdz ar tirdzniecības sakaru paplašināšanos ietekme no Somu līča dienvidu piekrastes

Helsinkos kļuva sevišķi izteikta. No reģionālā pilsētu vēstures viedokļa vērā ņemams tajā pašā sējumā ievietotais poļu vēsturnieka Andžeja Klondera (*Andrzej Klonder*) pētījums “Kāda alus brūvera māja. Turīgu namnieku dzīves standarts Elbingā 17. gs. otrajā pusē”, kurā uz dokumentu materiāla pamata raksturotas pilsētnieku mājokļa telpu funkcijas un iekārtojums Baltijas jūras dienvidu piekrastes ostas pilsētā.

Būtiska vieta abos sējumos atvēlēta pilsētu dzīvei 18. gadsimtā – apgaismības laikmetā. Īpašu ievēribu pelna profesora Raimo Pullata raksti par pilsētnieku dzīvesveidu, tēma, kas jau ilgāku laiku ir pētnieka uzmanības centrā. Pētījumi ir balstīti uz arhīvu dokumentiem – mantojumu sarakstiem, kas ļāvuši iegūt dokumentētu priekšstatu par tā laika pilsētnieku svarīgākajām dzīves jomām. XXIV sējumā publicēts pilsētnieku dzīves telpām un apģērbam veltīts pētījums. Raksturota pilsētu apbūves attīstība, tās saistība ar reljefu un ūdenstilpju novietojumu, vērtēts vēsturisko notikumu gaitas iespaids uz celtniecības vēriena pieaugumu 18. gadsimtā. Izsekojot pie dažādām sociālām grupām piederīgo iedzīvotāju – rātes locekļu, tirgotāju, izglītotā slāņa, amatnieku, rokpeļņu – apmešanos noteiktās pilsētas daļās, parādīta sociālā statusa un nodarbes rakstura loma dzīvesvietas izvēlē. Tallinas iedzīvotāju garderobes atainojums raksta otrajā daļā kārtējo reizi apstiprina vērtīgo un daudzpusīgo informāciju par pilsētnieku dzīvesveidu mantojumu sarakstos. Autors papildinājis to ar tā laika vēsturisko tekstu, attēlu un muzeju priekšmetu liecībām. Rezultātā sniegts sistematizēts pārskats par Tallinas iedzīvotāju – sieviešu, vīriešu, bērnu tā laika apģērbu kopumā un detaļās. Turklāt ieskats pētījumos par attiecīgo tēmu apkārtējās zemēs autoram ļāvis raksturot Tallinas iedzīvotāju garderobi salīdzinājumos. Secināts, ka vietējo apģērba stilu pārsvarā noteica rosīgie tirdzniecības un kultūras sakari ar Rietumu zemēm. Tas izpaudās apģērba piederumu sortimentā, kvalitātē, Londonas, Parīzes u.c. modes centru ietekmē. Tallinā – 18. gadsimtā nozīmīgā ostas pilsētā – tai laikā valdīja Rietumeiropas komerciālā un patēriņa sistēma.

Ne mazāk rūpīgi izstrādāts ir Raimo Pullata pētījums par Tallinas iedzīvotāju ēšanas un dzeršanas ieradumiem, kas lasāms XXV sējumā. Arī tas balstīts uz 18. gadsimta dokumentiem – īpašumu mantojumu sarakstiem. Autors iziet no tēzes par uztura kultūru kā Eiro-

pas civilizācijas būtisku komponentu. Tālab arī šī pētījuma izklāsta gaitā konsekventi sniegti salīdzinājumi ar atbilstošo materiālu – pilsētnieku uzturu citās Baltijas jūras apkaimes zemēs. Raksta ievadā ir tēmas historiogrāfijas pārskats, vērtēti nozīmīgākie uztura kultūras pētījumi kaimiņzemēs. Autors detalizēti analizē dokumentu liecības par Baltijas pilsētnieku ēdienu struktūru un īpatnībām, ēšanas un dzeršanas paradumiem. Izsekota arī dzērienu un baudvielu – alkohola, kafijas, tējas, šokolādes un tabakas ieviešanās gaita. Aprakstīti trauki, kas lietoti ēdiena gatavošanai un pasniegšanai. Dokumentu dati apkopoti tabulās, kas uzskatāmi atspoguļo izmaiņas 18. gadsimta gaitā. Secinājumos autors uzsver Eiropas kulinārijas ietekmi Baltijā kā daļu no kopīgā Rietumu kultūras integrācijas procesa. Vienlaikus rakstā parādītas Baltijas pilsētnieku vietējās uztura īpatnības. Kā Baltijai raksturīgas iezīmes tās saglabājās arī turpmākā laikā, piemēram, kartupeļu lielāks īpatsvars produktu izvēlē. Kopumā Raimo Pullata pētījums vērtējams kā izteiksmīgs papildinājums Hanzas reģiona kulinārijas kultūras attīstības kopainā.

Abos “Vana Tallinn” pēdējos sējumos ir vairākas vērā ņemamas publikācijas arī par citām pilsētnieku dzīves jomām 18. gadsimtā. Ivāra Leimusa pētījums XXV sējumā ataino pārmaiņas naudas apgrozībā pēc Igaunijas nonākšanas Krievijas sastāvā. Parādīta apgrozībā esošo valūtu dažādības palielināšanās pēc tam, kad Rietumu naudas vienībām pievienojās Krievijas nauda. Ar īpašumu inventāru dokumentāliem datiem izsekota dažādas izcelsmes naudas nozīme apgrozībā. Valūtu kurss 18. gadsimta beigās atainots tabulās. Noslēgumā parādīta atšķirība, kāda pastāvēja Baltijas igauņu un latviešu daļā, kurā vēl 19. gadsimta sākumā lielāku nozīmi saglabāja Rietumu naudas vienības.

Tenisa Libeka (*Tõnis Liibek*) rakstā XXV sējumā vērtēts Tallinas attēlojums 18. gadsimta zīmējumos. Pēc autora pārlicības ir nepieciešams turpināt meklējumus, jo iepriekšējo gadsimtu attēlu materiāls vēl nav apzināts pilnībā. Marge Rennita (*Marge Rennit*) XXIV sējumā publicējusi rakstu, kurā vērtēts Igaunijas lielāko pilsētu – Tallinas, Tartu un Narvas tēlojums 18. un 19. gadsimta ceļojumu aprakstos. Publikācija pārstāv pēdējā laikā Eiropā populāro imagoģijas metodi, kas vērtē aprakstus no to radīto priekšstatu, nevis no empīriskās īstenības viedokļa. Izcelti tie aprakstu momenti, kuri sevišķi varēja

ietekmēt tā laika uzskatus par attiecīgo pilsētu. Kajas Tīselas (*Kaja Tīsel*) raksta “Novērojumi par sieviešu dzīvi Tallinā 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē” (XXV sējumā) pamatā ir ziņas attiecīgā laika sacerējumos par dažādiem sociāliem slāņiem piederīgo sieviešu saimnieciskiem pienākumiem, izglītības iespējām, sabiedrisko dzīvi, interesēm, morāli u.c. dzīves jomām.

Tallinas 19. gadsimta vēsturei veltīts nu jau mūžībā aizgājušā vēsturnieka Pēta Sillaotsa (*Peet Sillaots*) pētījums XXV sējumā par kādas tā laika ievērojamas tirdzniecības firmas darbību. Ar arhīva dokumentu datiem – tirdzniecības nama saraksti un ierakstiem darījumu grāmatās izsekoti tirdzniecības sakari ar ārzemju partneriem, ievesto un izvesto preču veids un daudzums, kā arī ārējās tirdzniecības problēmas karadarbības – kontinentālās blokādes apstākļos. Dzīvi Tallinā 20. gadsimta sākumā pētījusi Karina Hallasa-Murula (*Karin Hallas-Murula*). XXV sējumā publicētā rakstā autore ataino Tallinas plānošanas norisi – pirmā starptautiskā konkursa organizēšanu atbilstoši jaunā laikmeta prasībām. Izsekota attiecīgās komisijas dibināšana un darbība, akcentējot pasākumu savam laikam visai moderno ievirzi.

Pilsētu vēsturei nozīmīgs jauns materiāls un informācija par jauniem pētījumiem atrodami arī grāmatu nodaļās “Pārskati”. XXIV sējumā publicēti divi, XXV sējumā – deviņi informatīvi pārskati. Tie būtiski papildina Igaunijas un kaimiņzemju pilsētu vēstures pētīšanas kopainu. Vēl atzīmējama rubrika “Ex Archivo Civitatis Revaliensis”, kas iepazīstina lasītājus ar iepriekš nezināmu dokumentu tekstiem. Īpaši ņemams vērā XXIV sējumā publicētais Raimo Pullata apstrādātais Tallinas tirgotāja G. Fr. Ludlofa 1752. gada īpašuma saraksts, kas līdz tam zināmo attiecīgo dokumentu informāciju papildina ar vairākām jaunām detaļām.

Grāmatu noslēgumā ir apjomīgas sadaļas “Recenzijas, anotācijas”, kuras satur informāciju par pilsētu vēsturei veltītām jaunākām publikācijām ne vien Igaunijā, bet arī Latvijā, Polijā, Vācijā, Somijā u.c. zemēs. Atlasē galvenais akcents likts uz pētījumiem par Hanzas reģiona pilsētām. XXV sējumā turklāt sniegta “Vana Tallinn” visos 25 izdevumos publicēto pētījumu u.c. tekstu, kā arī sērijai veltītu recenziju pilna bibliogrāfija. Tā pārliciecināši apliecina izdevuma “Vana Tallinn” plašo tematisko spektru.

Noslēgumā jāuzsver, ka sērija “Vana Tallinn” ir ieguvusi tai raksturīgo augsto zinātnisko līmeni un nākusi klajā atzīstami regulāri, pateicoties tās atjaunotāja un tālākvirzītāja – pilsētu vēstures pētnieka profesora Raimo Pullata nerimtīgam darbam daudzu gadu ritējumā. 2015. gada 3. aprīlī Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors Raimo Pullats sagaidījis savas dzīves kārtējo – 80. gadskārtu. Sveicam jubilāru dzimšanas dienā! Paldies par lielo zinātnisko devumu pilsētu vēstures izpētē. Vēlam veselību, spēku un radošu neatlaidību arī turpmāk.

Linda Dumpe

PERSONĀLIJAS

Šogad atceramies

VELTAI ZOBIŅAI 90 DZĪVES GADI UN 50 GADI MUZEJĀ

Savā garajā mūžā Velta Zobiņa (1925–2010) ir piedzīvojusi dažādus laikmeta griežus: dzimusi neatkarīgajā Latvijas Republikā, pamatskolu beigusi liktenīgajā 1940. gadā, mācoties vidusskolā, piedzīvojusi gan pirmo padomju, gan nacistu okupāciju, līdz to pabeidza 1945. gadā jau otrās padomju okupācijas laikā. Tālākais izglītības ceļš ir vēstures studijas Latvijas Universitātē, kam seko darbs vienīgajā viņas darbavietā – tagadējā Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, kur bija atkal jāsāk visu apgūt no pašiem pamatiem pie pieredzējušajām kolēģēm – arheoloģes Lūcijas Vankinas un numismātes Rasmus Ceplītes.

Piecdesmit gadu ilgajā darba mūžā Velta Zobiņa bija kļuvusi par istu specifiskā muzeja darba pratēju un lielākā Baltijā numismātikas krājuma apstrādātāju: papildinot, identificējot, atributējot, sverot un mērot, rakstot un kārtojot zinātnisko kartotēku, pētot, rakstot, referējot un apmācot jaunos muzejniekus.

Nozīmīgs devums ar paliekošu nozīmi ir viņas sastādītie un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas akceptētie numismātikas, heraldikas un sfragistikas termini latviešu, krievu un vācu valodā, kas ir pirmais un vienīgais šāds apkopojums Latvijas vēstures historiogrāfijā.

Daudz Velta Zobiņa ir strādājusi arī pie nozīmīgākā numismātikas avota – monētu depoziātu zinātniskās apstrādes, kas atspoguļojas publikācijās, piemēram, Bigauņciema depoziāti (17. gs. beigas – 18. gs. sākums).

Muzeja darbinieku “zinātniskā publikācija” ir arī muzeja ekspozīcija vai speciālās izstādes. Velta Zobiņa līdz pat aiziešanai no darba muzejā ir bijusi līdzautore visām ekspozīcijām sadaļā par naudas apgrozību Latvijas teritorijā. Viņai pieder teiciens, ka “ar naudu var atspoguļot un izstāstīt visu Latvijas vēsturi”, jo katra politiskā virsvara savu darbību centās iemiesot, arī emitējot savu naudu.

Par ieguldījumu Latvijas kultūrā Veltai Zobiņai bija piešķirta Latvijas Kultūrkapitāla fonda mūža stipendija.

2014. gadā muzejā atkal ir atjaunota patstāvīga, ekonomiskās krīzes laikā likvidētā Numismātikas nodaļa. Tās darbinieces ir Veltas Zobiņas audzēknes un viņas darba cienīgas turpinātājas.

Kristīne Ducmane

IN MEMORIAM

VĒSTURNIECI BANGU VILKU MŪŽĪBĀ PAVADOT (01.09.1927.–07.12.2014.)

Vienmēr sāpīgi un skumji saņemt ziņu, ka no mums šķīries kāds godīgs un labestīgs cilvēks, kuru ilgi esam pazinūši, ejot kopā dzīves ceļu. 2014. gada 7. decembra vēlā vakara stundā mūžībā devās mūsu kolēģe Banga Vilka.

Bangas vecākus, līdzīgi kā citus tūkstošus mūsu tautas piederīgos, Pirmā pasaules kara notikumi aiznesa uz Krieviju. Tiem, kas pagājušā gadsimta 20. gadu sākumā neatgriezās Latvijā, dzīve turpinājās Padomju Savienībā. Banga Vilka dzimusi 1927. gada 1. septembrī Maskavā. Pēc gada viņai nomirst māte un bērnībā jāsamierinās vienīgi ar tēva mīlestību. Pamatskolas un vidusskolas gadi pāiet Maskavā.

1946. gadā viņa atbrauc uz Rīgu, kur jau agrāk bija ieradies tēvs, lai strādātu par politekonomijas pasniedzēju. Tā kā izgaisis pirmais bērnības sapnis saistīt savu dzīvi ar medicīnu, notiek aktīvi sava dzīves ceļa meklējumi. Izvēle krīt uz vēstures specialitāti. Viņa ie-stājas Latvijas Valsts pedagoģiskā institūta Vēstures fakultātē, kuru beidz 1950. gadā. Pēc tam sāk strādāt tajā pašā institūtā par Vēstures kabineta vadītāju, kā arī iztur pārbaudījumus Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta aspirantūrā. Aspirantūras laikā – no 1950. līdz 1953. gadam – sākas darbs pie vēsturnieku pētījumos neskartas tēmas – “Latvijas rūpniecības proletariāta vei-došanās 19. gadsimta otrajā pusē”. Viņa galveno uzmanību pievērš vēstures pirmavotu izmantošanai, sistematizēšanai un analīzei. Lie-lākajai daļai to gadu Latvijas vēstures aspirantu šāda nopietna pieeja disertācijas darbam nebija raksturīga. Institūta administrācija pozitīvi novērtē jaunās kolēģes darba mīlestību, pirmos panākumus un viņu uzaicina strādāt Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā par jaunāko zi-nātnisko līdzstrādnieci. Vēstures zinātņu kandidātes disertāciju viņa aizstāv 1954. gadā, un tā 1992. gadā tika pielīdzināta vēstures doktora promocijas darbam.

Banga piedalījās “Latvijas PSR vēstures” otrā sējuma un “Latvijas PSR vēstures saīsinātā kursa” sagatavošanā. Sekoja darbs pie doku-mentu krājuma “1905.–1907. gada revolūcija Latvijā”. Paralēli viņa strādāja pie savas monogrāfijas “Latvijas rūpniecības proletariāta vei-došanās 19. gs. otrajā pusē”.

1965. gadā B. Vilku ievēlēja par Vēstures institūta vecāko zināt-nisko līdzstrādnieci. 60. gados viņa piedalījās kolektīvā darba “Latvi-jas ekonomiskās vēstures apcerējumi, 1860.–1900. g.” sagatavošanā. 70. gados B. Vilka strādāja pie Rīgas rūpniecības vēstures nodaļām grāmatai “Rīga 1860–1917”. Daudzi viņas raksti publicēti “Latvijas PSR ZA Vēstīs” un dažādos zinātnisko rakstu krājumos. Visiem viņas darbiem raksturīga perfekta zinātniskā apstrāde un teksta noslīpē-jums.

Par zinātnisko devumu viņa ir saņēmusi tālaika augstāko novērtē-jumu – Latvijas PSR Valsts prēmiju un Latvijas PSR ZA prēmiju. Viņas paveiktais ir pozitīvs, nemainīgs devums Latvijas historio-grāfijā.

Blakus zinātniskajam darbam dots ieguldījums zinātniski organizatoriskajā darbā, izdzīvota ikdienas personiskā dzīve. Bangas bērnība un agrā jaunība bija pagājusi Maskavā krieviskajā vidē, kura pagājušā gadsimta 30. gados cilvēku apziņai – un īpaši jau latviešu – uzspieda savu sevišķu zīmogu. Viņa dažreiz it kā dzīvoja starp divām pasaulēm – latvisko un krievisko. Izvairījās izteikt savas domas par politiskās dzīves aktualitātēm, bet tanī pašā laikā centās arvien vairāk atbrīvoties no bērnībā un agrajā jaunībā uzslāņotajiem iespaidiem, dziļāk iedzīvoties latviskajā vidē, apgūt visu to, kas viņai bija gājis secen. Pūlējās uzlabot savas latviešu valodas zināšanas, iepazīties ar mūsu tautas kultūras bagātību. Dzīves pēdējos gados viņa pievērsās mūsu tautā izplatītajai luterticībai.

Ar savu sirsnīgo, izpalīdzīgo attieksmi, ar neesošo, daudziem zinātniekiem piemītošo egoismu viņa iemantoja visu kolēģu, līdzcilvēku cieņu un mīlestību. Vajadzības gadījumā vienmēr atrada kolēģim kādu mierinājuma un uzmundrinājuma vārdu. Visvairāk jau to izjuta tuvākie darbabiedri. Nav nevienas institūta kapitālisma vēstures nodaļā aizstāvētas vēstures zinātnes disertācijas, kuras autoreferātu viņa krievu valodā nebūtu stilistiski noformējusi. Turklāt neatceramies nevienu gadījumu, kad jebkāds lūgums pēc viņas palīdzības būtu noraidīts.

Liktenis bija izkārtojis tā, ka Banga Vilka viena audzināja dēlu un centās tam dot visu, kas viņai bija iespējams. Pirms pāris gadiem viņa piedzīvoja katram vecākam vissmagāko zaudējumu – sava dēla nāvi. Pēc šī likteņa trieciena viņa smagi saslima un vairs neatlaba. Banga ir aizgājusi mūžībā, mums atstājusi savus darbus un mīļas atmiņas par sevi, bet nākamajos gados viņa turpinās dzīvot savā mazmeitā.

Lai vieglas smiltis Tev, mīļā kolēģe!

Jānis Bērziņš

VASILIJA SAVČENKO PIEMIŅAI (06.06.1923.–03.11.2014.)

2014. gada 3. novembrī mūžībā aizgājis ilggadējais Vēstures institūta darbinieks vēstures zinātņu doktors (1978) Vasilijs Savčenko.

V. Savčenko dzimis 1923. gada 6. jūnijā Ukrainā, Poltavas apgabalā. Vēl mācoties skolā, viņš saprata, ka grib kļūt tikai par vēsturnieku. Vēlāk uz jautājumu: “Kāpēc mazpilsētas puika domāja vienīgi par vēsturi?” viņš kā vienmēr ar smaidu atbildēja: “Tiešām nezinu!” Sekojot savam sapnim, V. Savčenko, jau sākoties Otrajam pasaules karam, sāka studēt vēsturi Saratovas Valsts universitātē Padomju Savienībā. Studenta dzīvi pārtrauca nacistiskās Vācijas uzbrukums PSRS. 1941.–1946. gadā V. Savčenko dienēja padomju armijā. Pēc paātrinātiem apmācības kursiem no 1943. gada līdz kara beigām viņš cīnījās zenīartilērijas pulkā. Tieši tāpēc viņš parasti runāja skaļi, aizpildot ar savu balsi visu telpu, bet mūža nogalē viņam bija problēmas ar dzirdi.

Kara beigas V. Savčenko sagaidīja Latvijā. Pēc atvaļināšanas no padomju armijas viņš atradās izvēles priekšā – atgriezties Ukrainā

vai palikt Latvijā, turpināt studijas vai iet strādāt, palikt uzticīgam vēsturei vai mainīt profesiju. Tā viņš 1947. gadā sāka studēt vēsturi Latvijas Valsts universitātē, pabeidza to 1950. gadā. Tajā pašā gadā V. Savčenko sāka strādāt Latvijas vēstures institūtā, kurš tolaik atradās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas sastāvā.

Karš viņam bija un palika kā Lielais Tēvijas karš. Es personīgi to izprotu un cienu. Tieši Lielais Tēvijas karš kļuva par V. Savčenko vienīgo un galveno izpētes tēmu. Viņa zinātniskie darbi bija saistīti ar latviešu nacionālajiem formējumiem padomju armijas sastāvā 1941.–1945. gadā, kā arī ar karadarbību Latvijas teritorijā kara sākumā un tā beigās.

2011. gada 12. maijā, kad Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē notika LU Latvijas vēstures institūta 75 gadu jubilejai veltītie lasījumi, V. Savčenko sēdēja pirmajā rindā, lai labāk varētu dzirdēt visu referentu uzrunas. Viņš joprojām jutās piederīgs mūsu institūtam, tā veiksmēm un problēmām, neraugoties uz to, ka jau bija pārkāpis 85 gadu robežu un vēl 1990. gadā aizgājis pelnītā atpūtā. Tāpat viņš centās nelaist garām institūta Jaungada eglītes.

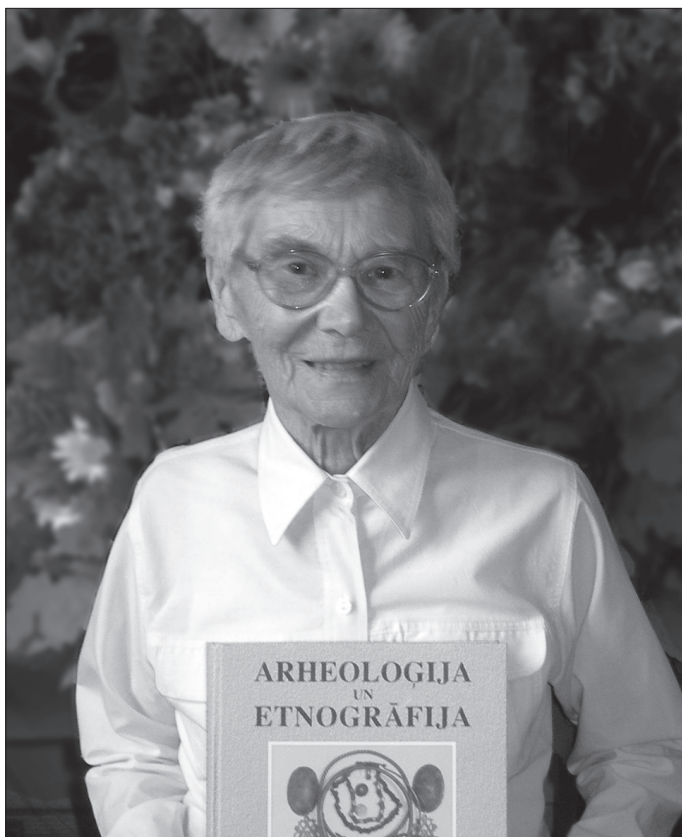
Uzdrošinos apgalvot, ka visi tie, kuri pazina V. Savčenko, atceras viņu ar labvēlīgu smaidu. Katram var būt savas atmiņas, kuras vieno to varonis – dzīvespriecīgs, atklāts, izpalīdzīgs, vienmēr optimistiski noskaņots cilvēks – Vasilijš Savčenko. Šīs rakstura īpašības viņš saglabāja visa sava mūža garumā.

Sveicot V. Savčenko 90 gadu jubilejā, mēs – Jānis Bērziņš, Ivars Ločmelis un es – redzējām, ka ļoti cienījamā vecumā viņš bija saglabājis skaidru prātu un jautro smaidu, turpināja nodarboties ar dažādām fiziskām aktivitātēm. Ziemā tās bija slidas, bet vasarā – garas pastaigas gar jūrmalu Garciemā. Tur atradās viņa vasarnīca, kur tika audzētas lieliskas zemenes. Ar zemeņu ievārijumu ziemā viņš cienāja savus kolēģus. V. Savčenko mīlēja dzīvi dažādās tās izpausmēs.

Arī mēs tevi atcerēsimies ar mīlestību un ... smaidu. Vieglas tev smiltis, Vasilij Ivanovič.

Irēne Šneidere

NO ARHEOLOGES ANNAS ZARIŅAS
ATVADOTIES
(01.08.1921.–10.03.2015.)

10. martā Mūžības ceļos devusies arheoloģe, seno apģērbu speciāliste, habilitētā vēstures doktore, valsts emeritētā zinātniece Anna Zariņa (dzim. Ruņģe).

Anna Zariņa dzimusi Vidzemes vidienē Veselavas pagasta Mežgaiļos. Nākot pasaulē strādīgu zemnieku ģimenē pašā vasaras vidū un labības druvu pilnbriedā, viņa saņēmusi svētību ilgam, ar darbu un mīlestību piepildītam mūžam.

Viņas mūža vērtības bija ģimene, godīgs darbs, pienākums, atbildība, bet tam visam pāri stāvējusi mīlestība. Ar vīru Jāni Zariņu viņa nodzīvojusi harmonisku dzīvi, izaudzinot četrus dēlus, auklējot un dodot padomus kuplam mazbērnu un mazmazbērnu pulkam, kopā pārvarot visas dzīves raizes un grūtības.

Visu savu zinātnieces darba mūžu Anna Zariņa aizvadījusi LU Latvijas vēstures institūtā, darbu tajā uzsākot 1947. gadā (toreiz Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūts). Ieguvusi augstāko izglītību lauksaimniecībā un mājturībā, etnogrāfa Arvīda Dzērvīša (1897–1942) ietekmē aizrāvusies ar latviešu tautas tērpu, Anna Zariņa augstskolā iegūto teorētisko un praktisko zināšanu pielietojumu rod seno tekstiliju izpētē. Institūtā viņa īsā laikā pieredzējušu skolotāju (Elvīras Šnores, Emīlijas Brīvkalnes) vadībā apgūst arheoloģiskās izpētes metodes un pierāda sevi kā spējīgu pētnieci arī šajā jomā.

Atskatoties uz Annas Zariņas paveikto Latvijas arheoloģijā, atliek tikai apbrīnot augumā smalkās un raksturā klusās zinātnieces spējas veikt lielus arheoloģiskos lauka izpētes darbus, vienlaikus izstrādājot zinātņu kandidāta disertāciju (aizstāvēta 1962. gadā), sagatavojot pamatīgus pētījumus dažādiem rakstu krājumiem, referātus zinātniskajām konferencēm, kā arī nopietnus, dziļus monogrāfiskus izdevumus. Viņas veikums zinātnē vairākkārt jau apkopots jubilejas reižu publikācijās. Taču ikreiz, domājot un rakstot par viņu, pārsteidz un raisa bijību gan zinātnieces veikums, gan enerģija un milzīgās darba spējas. Daugavas hidroelektrostaciju celtniecības zonā Mārtiņsalas kapsētā vienas izrakumu sezonas ietvaros izpētīti pat 1300 apbedījumi, bet kopā kapulaukos (Kampānos–Kusiņos, Vējstūros, Laukskolā, Ciemupes Čabās, Mārtiņsalā, Lielvārdes Pārceltuves un Sēlpils kapulaukā) viņas vadībā atsegts ap 2200 apbedījumu, tie visi rūpīgi fiksēti, sniedzot detalizētus kapu aprakstus, zīmējot un fotografējot. Dzīvesvietās (Laukskolas ciemā, Sēlpilī, Lielvārdē, Indricas un Slobodas apmetnēs) izpētīts dažāda biezuma kultūrlānis vairāku desmitu hektāru platībā, iegūtas nozīmīgas liecības par dzīvojamām un saimniecības ēkām, apbūves plānojumu, nocietinājumiem, pat senās arkla vagu pēdas. Viņas atklājumi izrakumos hronoloģiski aptver laiku no agro metālu perioda līdz pat muižu laikiem (15.–18. gs.), bet Laukskolā, pateicoties zinātnieces rūpīgai pieejai un izpratnei par visu

atradumu nozīmību, iegūtas liecības par vissenāko posmu, t.i., vēlo paleolītu Daugavas lejtecē. Kopumā zinātniece veikusi izrakumus vairāk nekā 10 arheoloģiskajos kompleksos un iesniegusi 32 rūpīgi sagatavotus pārskatus un sakārtotu pirmdokumentāciju. Pētniecības rezultāti apkopoti ap 200 zinātniskajos rakstos, sešās monogrāfijās un brošūrās.

Annas Zariņas paveiktais izrakumos iegūto tekstiliju un Latvijā dzīvojošo maztautu apģērba izpētē un zinātniski pamatotās seno latgaļu, lībiešu, sēļu tērpu rekonstrukcijas veido Latvijas arheoloģijas zelta fondu. Šie pētījumi plaši pazīstami arī ārzemēs, īpaši Ziemeļeiropas pētniekiem, kuriem zinātnieces zināšanas un padoms kalpojīs vikingu laika iedzīvotāju apģērba rekonstrukcijai, ierindojojot Annu Zariņu starp vadošajiem tekstiliju pētniekiem Baltijas reģionā.

Annas Zariņas Daugavas lejteces izrakumos konstatētais devis vispusīgu papildinājumu tik neskaidrajam Daugavas lībiešu materiālās un garīgās kultūras un etniskās vēstures jautājumam, pavēris iespēju risināt jautājumu par lībiešu kā etniskas grupas veidošanos no dažādu etnisko grupu pārstāvjiem. Zinātnieci attīstās, neapšaubāmi pilnveidojoties un papildinoties informācijai, izteiktās atziņas tiks koriģētas, taču turpmākajiem pētījumiem zinātniece ir ielikusī stiprus un paliekošus pamatus.

Annas Zariņas darbs vairākkārt ir augsti novērtēts. Monogrāfija "Seno latgaļu apģērbs" (1970) izpelnījies LZA Prezidija prēmiju. 1976. gadā kā "Latvijas PSR arheoloģijas" (1974) līdzautore zinātniece saņēma Valsts prēmiju. Par darbu kopumu "Latvijas teritorijas iedzīvotāju apģērbs 7.–13. gs." viņai piešķirts habilitētā vēstures zinātņu doktora grāds (1993). Savukārt par monogrāfiju "Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts" kā labāko zinātnisko sasniegumu vēsturē 2007. gadā viņa saņēma Arveda Švābes balvu. 2011. gadā Anna Zariņa par mūža ieguldījumu Latvijas arheoloģijā un seno apģērba pētniecībā, devumu tautas mākslas attīstībā un zinātnisko atziņu nodošanā nākamajām paaudzēm saņēma Triju Zvaigžņu ordeni, ko viņai pasniedz Valsts prezidents Valdis Zatlers, kurš arī pats pavadījis skolas gadu vasaras zinātnieces ekspedīcijā.

Ar savu labvēlību un sirsniību Anna Zariņa laikabiedros bija iemantojusi nedalītu cieņu un mīlestību. No viņas atvadoties, dziļā cieņā noliec galvu gan tie, kas viņu pavadīja Veselavā dzimtās puses

kapu kalniņā, gan tie, kas savu daudzo gadu dēļ nevarēja ierasties, bet ar patiesu mīlestību atcerējās kopā darbošanās laiku un iededza svecīti atvadu brīdī, izsakot cerību, ka Annas Zariņas skaistais, bet ne vieglais mūžs būs kā paraugs nākamajām paaudzēm arheologa darba cēlumam un sūtībai.

Daudzi darbiņi padarīti, lai nu mīļā Zemes māte pārklāj savu silto villainīti!

Antonija Vilcāne

AUTORI/AUTHORS

Ainārs Bambals – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Nacionālā arhīva
Latvijas Valsts arhīvs

Viktorija Bebre – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Jānis Bērziņš – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Konrads Bobjaņiņskis (*Konrad Bobiatyński*) – vēstures doktors, Varšavas Universitātes Vēstures institūts

Leo Dribins – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Kristīne Ducmane – numismāte, Dr. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

Linda Dumpe – etnogrāfe, Dr. habil. hist.

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Līva Klabere – Mg. hist.

Dāvis Sīmanis – kino vēsturnieks, Mg. hist., Latvijas Kultūras akadēmija

Irēne Šneidere – vēsturniece, Dr. hist.

Andrejs Vasks – arheologs, Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

